

ผังเมือง เชียงใหม่ยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2397-2476

อดีตที่ผ่านมา เมือง เชียงใหม่อยู่ในโลกแวดล้อมของสังคมเกษตรกรรม ซึ่งแสดงออกทางผังเมืองจากลักษณะการตั้งถิ่นฐานบนที่ราบลุ่มแม่น้ำอันอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก สภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสลับซับซ้อนทำให้แต่ละเมืองมีความอิสระ ติดต่อกันสัมพันธ์กัน เฉพาะเมืองที่อยู่ใกล้เคียง รับอิทธิพลจากโลกภายนอกน้อยมาก เพราะการติดต่อคมนาคมไม่สะดวก ภายภาคเมืองจึงมีพัฒนาการค่อนข้างคงที่ มีระเบียบแบบแผนไปในทิศทางเดียวกันตลอดยุคอดีตอันยาวนาน

แต่เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ เมืองในประเทศไทยตะวันตกก้าวเข้าสู่สังคมแบบอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นผลมาจากการคิดค้นพลังงานอื่นทดแทนพลังงานจากคนและสัตว์ได้สำเร็จสามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตได้ ดังนั้นความต้องการวัตถุดิบและแหล่งระบายสินค้าที่ผลิตได้ก็เพิ่มมากขึ้น จึงเกิดการล่าอาณานิคม เพื่อครอบงำวัตถุดิบและใช้เป็นแหล่งระบายสินค้า ขณะเดียวกันก็ดึงเอาดินแดนเหล่านี้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจของตลาดโลก สถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นกับประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเมือง เชียงใหม่นั้น เริ่มต้นจากการที่อังกฤษได้ประเทศอินเดีย เป็นเมืองขึ้น และการที่อังกฤษทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ในปีพ.ศ. 2398 รับรองฐานะและเสรีภาพทางการค้าของอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษในประเทศไทย มีผลให้อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมือง เชียงใหม่ เพื่อค้าขายสินค้าอุตสาหกรรม ทำกิจการป่าไม้ และตั้งสถานกงสุล เพื่อดูแลรักษาผลประโยชน์ของตน

การขยายอิทธิพลของอังกฤษเป็นสาเหตุให้รัฐบาลฝรั่งเศสดำเนินการรวบอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลาง เพราะเกรงจะเสียดินแดนล้านนา และต้องการควบคุมผลประโยชน์มหาศาลจากกิจการป่าไม้ไว้เสียเอง รัฐบาลส่งข้าหลวงจากส่วนกลางเข้ามาดำเนินงานโดยค่อย ๆ ริดรอนอำนาจทางการปกครองของเจ้านายฝ่ายเหนือลง จนมีฐานะเป็นเพียงแค่ประมุขของเมือง แล้วล้มเลิกไปในที่สุด พัฒนาระบบการสื่อสารและคมนาคม เพื่อที่จะรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางได้สะดวกขึ้น ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างชาติในทัศนะของตน แต่ขณะเดียวกันก็มีความหมายถึงการลบล้างเอกราช (AUTONOMY) และลักษณะเฉพาะตัว (CHARACTERISTIC) ของดินแดนอื่น ๆ ลงด้วย

นอกจากการแผ่ขยายอิทธิพลของอังกฤษ และการแทรกแซงของรัฐบาลกลางแล้ว ยังมีมิชชันนารีอเมริกันที่เดินทางเข้ามา เพื่อคานอำนาจอังกฤษในรูปแบบของการเผยแพร่คริสต์ศาสนา ถึงแม้ว่าจะไม่มีอิทธิพลทางการเมืองโดยตรง แต่ก็ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างของสังคมเมืองเชียงใหม่ เพราะนอกจากจะเผยแพร่ศาสนาแล้วยังนำเอาระบบการศึกษาแบบใหม่ในรูปแบบของโรงเรียน การรักษาพยาบาลแบบใหม่เข้ามาด้วย ทำให้วัดที่เคยเป็นศูนย์กลางชุมชนลดบทบาทหน้าที่ความสำคัญลง และยิ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติในการดำรงชีวิตของคนเมืองเป็นอย่างมาก

การแทรกแซงของอังกฤษ รัฐบาลกลาง และมิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามาถึงเมืองเชียงใหม่ นั้น ไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะ เป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อโลกแวดล้อมและกายภาพเมืองเชียงใหม่ การศึกษาในบทที่ 5 ต่อไปนี้จะกล่าวถึงเหตุการณ์ของโลกแวดล้อมที่เกิดขึ้นและส่งผลต่อกายภาพเมือง ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้าง พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้าง ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจร พัฒนาการของเมืองที่ต่อเนื่องมาจากยุคอดีต รวมทั้งการวิเคราะห์คุณค่าทางผังเมือง เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์เมืองยุคปัจจุบันต่อไป

อิทธิพลของโลกแวดล้อมที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่

1. โลกแวดล้อมด้านการเมืองการปกครอง

การเมืองการปกครองเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิม ที่อดีตเมืองเชียงใหม่มีฐานะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักร มีกษัตริย์ปกครองตนเอง มาเป็นมณฑลที่ต้องขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ สาเหตุจากการที่อังกฤษได้ประเทศอินเดียเป็นเมืองขึ้น และทำสงครามกับพม่า* เพื่อจะขยายอิทธิพลต่อไปยังประเทศจีน เนื่องจากพม่ามีดินแดนติดต่อกับล้านนา อิทธิพลของอังกฤษจึงเข้ามาในล้านนาด้วย เริ่มจากการเข้ามาติดต่อค้าขายของอังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษ

* พ.ศ. 2367 พม่า เสียดินแดนชายฝั่งทะเลทางตอนใต้ทั้งหมด

พ.ศ. 2395 พม่า เสียดินแดนตอนกลางของประเทศ

พ.ศ. 2428 พม่า เสียดินแดนตอนเหนือซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองหลวง

(พม่า อินเดีย ไทยใหญ่) ตามหัวเมืองชายแดน พบหลักฐานครั้งแรก พ.ศ.2372 ที่ดร.ริชาร์ดสันเข้ามาขอซื้อช้าง โค กระบือจากเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2383 พม่า มอญ เข้ามาขอตัดไม้สักตามชายแดนปลายแขวงเมืองตาก เชียงใหม่ ลำพูน พ.ศ.2398 อังกฤษทำสนธิสัญญาเบาริงเพื่อรับรองฐานะและ เสรีภาพทางการค้าของตน จึงเป็นโอกาสที่อังกฤษขยายอิทธิพล เข้ามามากจนภัยผลประโยชน์จากทรัพยากรของล้านนาที่ตนสนใจอยู่ก่อนแล้วได้อย่างเต็มที่

การแข่งขันกันทำไม้และให้ค่าสัมปทานจำนวนมากต่อเจ้าของป่า ก่อให้เกิดปัญหาการอนุญาตทำไม้ซ้ำซ้อนกันอยู่เสมอ จนเกิดเป็นคดีความฟ้องร้องต่อกงสุลอังกฤษ และรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ ในปีพ.ศ.2416 มีคดีฟ้องร้องเรื่องป่าไม้ใน เมืองเชียงใหม่ถึง 42 ราย ในที่สุดรัฐบาลกลางจึง เข้าควบคุมกิจการป่าไม้ทั้งหมด

นอกจากปัญหาเรื่องป่าไม้แล้ว ยังมีปัญหาเงี้ยวในหัว เมืองทั้งห้า* มักก่อเหตุวุ่นวายคอยจับปล้นอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับล้านนาเสมอ อังกฤษขอให้รัฐบาลไทยส่งกำลัง เข้ามาคุ้มครอง และให้ เมือง เชียงใหม่ชดเชยค่าเสียหายที่ตนสูญเสียผลประโยชน์จากการที่เมือง เชียงใหม่มีการปกครองภายในที่ไม่มีประสิทธิภาพ เรื่องทำทำว่าจะลุกลามไปมาก รัชกาลที่5 จึงตัดสินใจยอมยกหัว เมืองเงี้ยวทั้งห้า และหัว เมืองกระเหรี่ยงตะวันออกรวม 13 หัว เมืองให้อังกฤษในปีพ.ศ. 2435

พ.ศ.2416 รัฐบาลอังกฤษที่ประเทศอินเดียกับรัฐบาลไทยทำสนธิสัญญา เชียงใหม่ครั้งที่1 (THE TREATY OF CHIENGMAI) โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อจัดการป้องกันผู้ร้ายที่ปล้นสดมภ์ตามชายแดน และอังกฤษยินยอมให้คนเอ เชียงในบังคับอังกฤษที่มีคดีแพ่งขึ้นศาลที่จัดตั้งขึ้นที่ เชียงใหม่ในกรณีที่คนในบังคับยินยอมเท่านั้น หากไม่ยินยอมต้องส่งคดีให้กงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ หรือเจ้าหน้าที่อังกฤษที่ประเทศพม่าเป็นผู้ตัดสิน ภายหลังสนธิสัญญา รัฐบาลส่งพระนรินทรราช เสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) มาเป็นข้าหลวงสามหัว เมือง** ประจำอยู่ที่ เมือง เชียงใหม่ เพื่อควบคุมดูแลและแก้ปัญหาการชวาระคดีความที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ ประสานงานระหว่าง เมือง เชียงใหม่กับกรุงเทพฯ และมีหน้าที่ให้คำแนะนำแก่ เจ้า เมือง เชียงใหม่ให้ปฏิบัติตามสนธิสัญญา เชียงใหม่ และปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐบาล แต่ยังไม่มียกย้ายจะยก เลิก เมืองประเทศราช หรือลดบทบาทเจ้า เมืองลงแต่อย่างใด

* เมืองหาง เมืองสาด เมืองต่วน เมืองทา เมืองจวด

** เมือง เชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน

พ.ศ.2426 สนธิสัญญาเชียงใหม่ครั้งที่ 2 ได้ถูกทำขึ้นเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของสัญญาฉบับเดิม โดยรัฐบาลไทยยินยอมให้อังกฤษจัดตั้งสถานกงสุลขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ ขยายอาณาเขตของไทยให้กว้างขึ้น คือ ให้คนในบังคับอังกฤษขึ้นศาลต่างประเทศทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา แต่กงสุลและรองกงสุลมีสิทธิถอนคดีจากศาลต่างประเทศไปชำระคดีที่ศาลกงสุลได้ตลอดเวลา และอังกฤษต้องการให้รัฐบาลไทยส่งข้าหลวงที่มีอำนาจเต็มที่มาดำเนินการ เพราะข้าหลวงเดิมปฏิบัติงานไม่ได้ผล

ขณะเดียวกันนั้น เกิดเหตุการณ์ไม่สงบชายแดนล้านนา เกินกำลังที่เมืองเชียงใหม่จะจัดการให้เรียบร้อยได้ ประกอบกับเจ้าเทพไกรสรชยาพระเจ้าอินทรวชิยานนท์ผู้คุมอำนาจการปกครองถึงแก่พิราลัยบ้านเมืองจึงวุ่นวายเกิดการแย่งชิงอำนาจกันขึ้น เป็นใหญ่ รัฐบาลถือ เป็นโอกาสที่จะมาดำเนินการรวบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง จุดประสงค์ เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพให้แก่ประเทศชาติ มีกษัตริย์เพียงองค์เดียว เป็นศูนย์รวมอำนาจ โดยยกเลิกราชเมืองประเทศราชแล้วจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ส่งข้าหลวงจากส่วนกลางมาปกครองและรัตนอนาเมืองเจ้าเมืองลง ผสมกลมกลืนคนในชาติด้วยการศึกษา ซึ่งในการจัดการปฏิรูปการปกครองนั้นมีลำดับขั้นตอนของการดำเนินงาน ดังนี้

1.1 เหตุการณ์ก่อนจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ.2427-2442 รัชกาลที่ 5 ส่งพระเจ้านั่งงยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมาปูทางการปฏิรูปในปี พ.ศ.2427-2428 และเนื่องจากการปฏิรูปการปกครองมีความจำเป็นต้องใช้เงินจำนวนมาก จึงมีการเก็บภาษี "ระบบกรุงเทพฯ" ขึ้น โดยเพิ่มชนิดภาษีอากรใหม่หลายประเภทที่แต่เดิมเคยเก็บเฉพาะภาษีข้าว ภาษีหลังคาเรือนเท่านั้น การชำระต้องชำระเป็นเงินตราทั้งที่ขณะนั้นระบบเงินตรายังไม่เป็นที่แพร่หลายในล้านนาก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ราษฎรทั่วทุกตำบล เงินภาษีที่ได้นำมาใช้ในการสร้างถนน ทางรถไฟ และระบบสื่อสาร เพื่อที่จะรวบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางได้สะดวกขึ้น

ข้าหลวงคนต่อ ๆ มาดำเนินการปกครองตามรูปแบบที่พระเจ้านั่งงยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรวางไว้ทุกประการ จนกระทั่งปีพ.ศ.2431 พระยาเพชรพิไชยเข้าข้างเจ้าเมืองเชียงใหม่ล้มเลิกระเบียบแบบแผนเดิมที่วางไว้ โดยขอเปลี่ยนแปลงระบบการจัดเก็บภาษีเป็นชำระด้วย"ล่วย"ตามเดิม แต่รัฐบาลไม่ยินยอม ผลสุดท้ายพระยาเพชรพิไชยถูกเรียกตัวกลับ เหตุการณ์นี้สร้างความแตกแยกให้กับข้าราชการจากส่วนกลางคือ ฝ่ายหนึ่งคัดค้าน ฝ่ายหนึ่งเห็นด้วยทำให้งานราชการหยุดชะงัก เป็นโอกาสให้เจ้านายฝ่ายเหนือเรียกร้องผลประโยชน์คืน

ต่อมารัฐบาลส่งข้าหลวงชุดใหม่เข้ามาดำเนินการ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้า โสณบัณฑิตย์ เป็นข้าหลวงพิเศษ พระยามหาเทพเป็นข้าหลวงห้าหัวเมือง* เพื่อแก้ไขสถานการณ์ แต่กลับทวีความรุนแรงขึ้น เกิดกบฏพญาผาบ พ.ศ.2432 เพื่อต่อต้านการจัดเก็บภาษีที่ไม่เป็นธรรม หลังกบฏพญาผาบรัฐบาลยอมอ่อนข้อให้ และยืดเวลาการปฏิรูปออกไปเพื่อลดความกดดันทางการเมือง

1.2 การปฏิรูปการปกครองมณฑลลาวเจียง** พ.ศ.2436-2442 รัฐบาลต้องทำการปฏิรูปการปกครองอีกครั้ง เนื่องจากเหตุการณ์เสียดินแดนหัวเมืองเจียวทั้งห้า และหัวเมืองกระเหรียงตะวันออกให้อังกฤษในปีพ.ศ.2425 เสียดินแดนฝั่งตะวันออกของล้านนาให้ฝรั่งเศสในปีพ.ศ.2426 เป็นแรงผลักดัน

พ.ศ.2436-2442 พระยาทรงสุรเดช (อิน บุนนาค) ข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวเจียง ดำเนินการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง โดยจัดตั้งกองมณฑลลาวเจียงเพื่อเป็นพื้นฐานการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ทำอุบายลอบหนทางทางการเมืองของเจ้านายฝ่ายเหนือลงแล้วให้ความสำคัญกับงานกองมณฑล กำหนดให้เจ้าเมืองรับเงินผลประโยชน์เป็นรายปีก่อให้เกิดความบั่นคั้นต่อเจ้านายฝ่ายเหนือมากถึงขั้นแบ่งเขตแดนกันอยู่ ฝ่ายข้าหลวงอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง ฝ่ายเจ้านายและบุตรหลานอยู่ภายในกำแพงเมือง รัชกาลที่ 5 ทรงเรียกตัวพระยาทรงสุรเดชกลับแล้วส่งพระยานริศรราชกิจ (สาย โชติกเสถียร) มาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยมีพระยาศรีสทเทพ (เส็ง วิริยศิริ) มาดำเนินการปฏิรูปการปกครองในปีพ.ศ.2442-2443

---

* เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน เมืองแพร่ เมืองน่าน

** ชื่อที่ใช้เรียกล้านนาในแต่ละช่วงเวลาปฏิรูปการปกครอง

พ.ศ.2427-2435 หัวเมืองลาวเจียง

พ.ศ.2436-2442 มณฑลลาวเจียง

พ.ศ.2443 มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ

พ.ศ.2443-2476 มณฑลพายัพ

1.3 การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ.2442-2476 ได้ยกเลิกกองมณฑลลาวเฉียง แล้วจัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลเมื่อพ.ศ.2442 ซึ่งหมายถึงการยกเลิกฐานะการเป็นเมืองประเทศราชของล้านนาลงด้วย มีพระยาอุดมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์ (ม.ร.ว.ประยูร อิศรศักดิ์) เป็นข้าหลวงประจำเมืองเชียงใหม่ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ ที่ขณะนั้นดำรงตำแหน่งอุปราชรั้งตำแหน่งเจ้าเมือง รัฐบาลเข้าควบคุมผลประโยชน์เพิ่มขึ้นโดยกำหนดให้เจ้าเมืองต้องเสียภาษีที่ดิน เช่นเดียวกับราษฎร วิธีการนี้ทำให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มขึ้นเกือบ 10 เท่าเพราะที่ดินส่วนใหญ่เป็นของชนชั้นปกครอง เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ไม่พอใจนักแต่ก็จำต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลง ส่วนราษฎรก็ได้รับความเดือดร้อนจากการเก็บภาษีอากรเช่นกัน โดยเฉพาะการเก็บเงิน "รัชชูปการ" แทนการถูกเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเสียเงินแล้วยังมักถูกเกณฑ์แรงงานอยู่เสมอ

พ.ศ.2445 เกิดกบฏเงี้ยวที่เมืองแพร่ เป็นการรวมตัวของราษฎรซึ่งคาดว่าได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายฝ่ายเหนือลุกขึ้นต่อต้านข้าราชการจากส่วนกลาง เมืองเชียงใหม่เองก็มีการต่อต้านเช่นกันแต่ไม่รุนแรงเท่าที่เมืองแพร่ ผลจากกบฏเงี้ยวเมืองแพร่เปิดโอกาสให้รัฐบาลจัดการปกครองมณฑลพายัพได้อย่างเต็มที่โดยส่งกำลังทหารเข้าปราบพวกกบฏอย่างเด็ดขาด ลงโทษเจ้านายเมืองแพร่ด้วยการปลดออก แล้วให้ข้าราชการส่วนกลางดำรงตำแหน่งใหม่ทั้งหมด หลังจากกบฏเงี้ยวท่าทีของเจ้านายฝ่ายเหนือจึงยอมรับอำนาจรัฐทุกประการ

พ.ศ.2445-2458 พระยาสุรสีห์วิศิษฏ์ศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล เป็นผู้มีความสามารถสูงได้เริ่มต้นแก้ไขปัญหาคลากรโดยคัดเลือกข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถและเข้าถึงราษฎรได้ดี ผ่อนปรนไม่เกณฑ์แรงงานจนเกินไป ขณะเดียวกันก็สร้างความเจริญให้แก่ท้องถิ่นทั้งด้านการศึกษา การสาธารณสุข การซ่อมสร้างถนนและสะพานอย่างมากมาย ผลงานของพระยาสุรสีห์วิศิษฏ์ศักดิ์ประสบความสำเร็จสามารถรวมชาติได้ตามนโยบายของรัฐบาล เจ้านายฝ่ายเหนือก็ให้การสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐบาลเป็นอย่างดี

พ.ศ.2476 หลังจากที่คณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ.2475 ได้ยกเลิกระบบมณฑลเทศาภิบาลลง เมืองเชียงใหม่จึงมีฐานะเป็นเพียงจังหวัด เช่นเดียวกับกับจังหวัดอื่น ๆ ของประเทศ

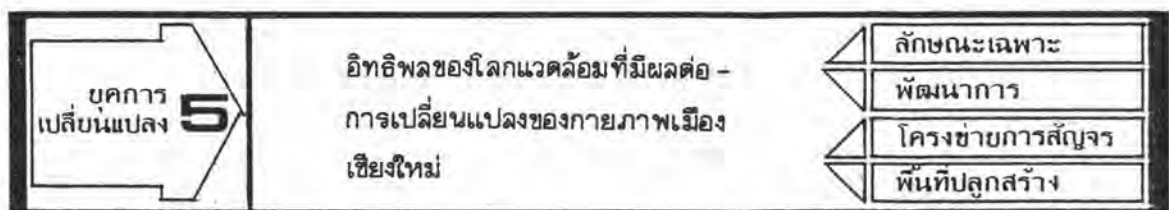
เพื่อให้การศึกษาดังพัฒนาการของเมืองเชียงใหม่ในช่วงต่อไปชัดเจนขึ้น จึงขอสรุปเหตุการณ์ของโลกแวดล้อมด้านการเมืองการปกครองที่เกิดขึ้นตามสมัยของกษัตริย์ที่ปกครองเมืองเชียงใหม่ดังนี้

สมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ พ.ศ.2399-2413 ทรงเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายที่มีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองอย่างแท้จริงก่อนที่รัฐบาลกลางจะเข้าแทรกแซง ในช่วงสมัยนี้ มีอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเข้ามาติดต่อค้าขายมากขึ้น โดยเฉพาะขอเข้ามาตัดไม้สักตามชายแดนจนเกิดเป็นคดีความฟ้องร้องไปถึงกรุงเทพฯ

สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ.2416-2439 พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแออำนาจการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับเจ้าเทพไกรสรชญา และพระยาอุปราชนุทวงษ์ผู้เป็นน้องทรงเป็นกษัตริย์ของเมืองประเทศราชองค์สุดท้าย ก่อนที่รัฐบาลจะได้ดำเนินการแทรกแซงทางการเมือง นับตั้งแต่ส่งข้าหลวงมาประจำการครั้งแรกในปี พ.ศ.2417 และปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพในเวลาต่อมา ซึ่งทำให้ชนชั้นปกครองเดิมสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ที่เคยได้รับเมื่อสิ้นพระเจ้าอินทวิชยานนท์รัฐบาลจึงได้ผนวกเมืองเชียงใหม่เข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย

สมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ พ.ศ.2444-2452 ทรงเป็นกษัตริย์ที่ไม่มีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองเลย เพราะอำนาจการปกครองขึ้นอยู่กับข้าหลวงและข้าราชการจากส่วนกลาง

สมัยเจ้าแก้ววารี พ.ศ.2454-2482 ทรงเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของเมืองเชียงใหม่ที่มีฐานะเป็นเพียงประมุขของบ้านเมืองเท่านั้น เมื่อสิ้นเจ้าแก้ววารีระบบกษัตริย์ของเมืองเชียงใหม่จึงถูกยกเลิกไป

2. โลกแวดล้อมด้านเศรษฐกิจ

โลกแวดล้อมด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยที่สองรองจากโลกแวดล้อมด้านการเมืองการปกครองที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงไปของกายภาพเมือง ซึ่งมีพัฒนาการในช่วงเวลาต่าง ๆ ดังนี้

เมืองเชียงใหม่ยุคอดีตอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบศักดินา คือระบบการผลิตที่ผู้ใช้แรงงานไม่มีสิทธิในที่ดิน เพราะเป็นของชนชั้นปกครอง แรงงานขาดความอิสระเพราะต้องสังกัดมูลนาย ผลผลิตที่ได้ส่วนหนึ่งต้องนำมาเสียภาษีให้รัฐในรูป "ส่วย" แต่เนื่องจากแรงงานในอดีตมีน้อยภาษีที่ได้จึงน้อยตามไปด้วย ชนชั้นปกครองใช้วิธีดำเนินการค้าขายและผูกขาดสินค้าเพื่อสร้างความมั่งคั่ง ดังจะเห็นได้จากเหตุผลการเลือกทำเลที่ตั้งเมืองเชียงใหม่ประการหนึ่งก็เพื่อจะควบคุมแม่น้ำปิง เส้นทางขนส่งสินค้าที่สำคัญไว้ และการจัดให้มีตลาดขึ้นภายในกำแพงเมืองตั้งแต่แรก

กลุ่มพ่อค้าที่มีบทบาทควบคุมการค้าในอดีตได้แก่ พ่อค้าวัวต่างชาวล้านนา พ่อค้าจีนฮ่อจากญวน และพ่อค้าไทยใหญ่ เส้นทางการค้าทางบกที่สำคัญคือการติดต่อค้าขายระหว่าง พม่า-ล้านนา-ญวน และพม่า-ล้านนา-ล้านช้าง

จนกระทั่ง พ.ศ. 2398 สนธิสัญญาเบาริ่ง เป็นตัวการสำคัญ ที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบศักดินาเปลี่ยนแปลงไป ก้าวเข้าสู่ "ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการเปิดตลาดค้าขายเสรี" ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม คือระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อขาย ชั้นชนนายทุนผูกขาดปัจจัยการผลิตและแรงงาน เท่ากับสินค้าชนิดหนึ่ง ส่วนการเปิดตลาดค้าขายเสรีนั้นมีผลให้ความต้องการสินค้าจากภายนอกเป็นตัวเร่งให้ท้องถิ่นขยายกำลังการผลิต มีผลให้สินค้าอุตสาหกรรมจากตลาดโลกทะลักเข้าสู่เมืองเชียงใหม่ มีผลให้วิถีชีวิตของผู้คนที่เคย "จบ" ในตัวเองต้องหันมาพึ่งพาและแขวนตัวอยู่กับภาวะตลาดโลกมากขึ้น เมืองเชียงใหม่รับอิทธิพลระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจากภายนอก 2 ทางคือ ทุนนิยมอังกฤษจากประเทศพม่า ทุนนิยมจากกรุงเทพฯ ดังนี้

2.1 ทุนนิยมอังกฤษจากประเทศพม่า พบหลักฐานการค้าครั้งแรกในปี พ.ศ. 2372 ที่ดร. ริชาร์ดสัน เข้ามาขอซื้อ โคน ช้าง กระบือ จากเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน พ.ศ. 2398 สนธิสัญญาเบาริ่ง มีผลให้อังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษ เข้ามามีบทบาททางการค้าที่เมืองเชียงใหม่ พ่อค้าชาวพม่า อินเดีย ไทยใหญ่มาดังร้านขายสินค้าเต็ม 2 ฝั่งถนนท่าแพ ถนนช้างม่อย คนในบังคับอังกฤษมีข้อได้เปรียบพ่อค้าท้องถิ่นที่ไม่ถูกเกณฑ์แรงงานจึงมีเวลาค้าขายได้เต็มที่ ไม่เสียภาษีเช่นพ่อค้าท้องถิ่น สิ่งสินค้าได้โดยตรงจากโรงงานของอังกฤษที่ประเทศอินเดียได้รับสินค้าจากอังกฤษ ในขณะที่อังกฤษได้รับผลประโยชน์ตอบแทนจากการค้าผ้าและการควบคุมตลาด

การเปิดตลาดเสรี การเชื่อมตลาดท้องถิ่น เข้ากับตลาดโลกในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ก่อให้เกิดการขยายตัวของ การปลูกข้าว ยาสูบ อ้อย แต่ทำให้การปลูกฝ้าย และการทอผ้าแตกสลายไป เพราะถูกผ้าสำเร็จรูปจากโรงงานอังกฤษในประเทศอินเดียคุกคาม ทั้งที่ก่อน พ.ศ. 2440 ฝ้ายเคยเป็นสินค้าออกที่สำคัญของล้านนา

ส่วนกิจการป่าไม้ ขยายตัวหลัง พ.ศ. 2395 เมื่ออังกฤษเข้ามาขอสัมปทานป่าไม้จากเจ้าเมืองล้านนา โดยใช้คนในบังคับทำงานเพราะไม่ต้องสังกัดมูลนายเช่นคนล้านนา พ.ศ. 2431 บริษัทบริติชบอร์เนียว เข้ามาดำเนินการป่าไม้โดยตรงในเขตล้านนา เป็นบริษัทแรก ต่อมาก็มีบริษัทอื่น ๆ ได้แก่ บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา บริษัทแองโกล-สยาม บริษัทหลุยส์ ที. โอ. เลียวโนเวนส์ บริษัทอีสต์ เอเชียติก เข้ามาดำเนินการ

2.2 ทุนนิยมจากกรุงเทพฯ ผลของสนธิสัญญาเบาริ่งที่เปิดประเทศค้าขายเสรี ทำให้ การผูกขาดของชนชั้นปกครองถูกทำลายไป รัฐจึงหันมาเพิ่มประเภทและชนิดของภาษีอากร เพื่อ ทดแทนผลประโยชน์ที่สูญเสียไป โดยให้คนจีนเป็นเจ้าของภาษีอากร พ.ศ. 2402 เมืองเชียงใหม่ มีจีนเต็ง (หลวงอุตรภักข์พานิช) เป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษีอากร เจ้าภาษีอากรจีนเหล่านี้พัฒนา ตัวขึ้น เป็นพ่อค้าเดินทางติดต่อค้าขายระหว่างล้านนากรุงเทพฯ สาเหตุที่พ่อค้าจีนมีฐานะดี เพราะ ได้รับความไว้วางใจจากฝ่ายปกครองให้เป็นผู้ผูกขาดภาษีจึงมีทุนประกอบการค้า และมีฐานเศรษฐกิจ จากพ่อค้าจีนในกรุงเทพฯคอยให้ความช่วยเหลือ หลังพ.ศ. 2443 เป็นต้นมา เส้นทางการค้า เปลี่ยนแปลงจากการค้าทางบกระหว่างพม่ากับล้านนาที่ดำเนินการโดยคนในบังคับอังกฤษมาเป็น การค้าทางเรือระหว่างกรุงเทพฯกับล้านนาโดยใช้แม่น้ำปิงเป็นเส้นทางการค้า พ.ศ. 2448 พ่อค้า จีนผูกขาดการค้าในเมืองเชียงใหม่ได้เกือบทั้งหมด ยกเว้นผ้าซึ่งส่งมาจากประเทศอินเดีย เพราะ อังกฤษให้การสนับสนุน ดังนั้นช่วงปีพ.ศ. 2443-2464 ในตัวเมืองเชียงใหม่จึงมีพ่อค้าจีนและ อินเดีย เปิดร้านขายสินค้าอยู่ทั่วไป

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมดำเนินมาเรื่อย ๆ จนกระทั่ง พ.ศ. 2464 เมื่อรถไฟถึง เมืองเชียงใหม่ ภาวะเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ความต้องการข้าวเป็นสินค้าออก เพิ่มมากขึ้น เพราะสามารถขนส่งได้สะดวก จากเดิมในปี พ.ศ. 2453-2464 ที่มีข้าวส่งออกไม่เกิน 20,000 หาบ แต่พอมาถึงปี พ.ศ. 2467 มีข้าวส่งออกเฉพาะทางรถไฟ 650,000 หาบ จำนวน โรงสีในเมืองเชียงใหม่ก็เพิ่มมากขึ้น แต่เป็นโรงสีขนาดเล็กได้ประมาณวันละ 20-30 ตัน พ.ศ. 2473 เมืองเชียงใหม่มีโรงสี 11 แห่ง

พ่อค้าจีนเป็นผู้มีบทบาทมากในการค้าข้าว โรงสี การซื้อขายสินค้าสำเร็จรูปตลอด จนเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ให้ชาวนาเช่าปลูกข้าว การสะสมทุนของพ่อค้าจีนตั้งแต่เป็นเจ้าภาษี นายอากรพัฒนาขึ้นเป็นพ่อค้าเรือ นายทุนเงินกู้ จนถึงช่วงเวลานี้ก่อให้เกิดตระกูลใหญ่ ๆ ที่ควบคุม การค้าในเมืองเชียงใหม่ปัจจุบันหลายตระกูล เช่น ตระกูลชุตินาถ นิมมานเหมินท์ ตันตราพันธ์ โอสถานนท์ ชินวัตร ตันสุภายน วิบูลย์สันติ อัครชินเรศ เป็นต้น

ในส่วนของราชการจัดเก็บภาษี "ระบบกรุงเทพฯ" การยกเลิกระบบไพร่ ทาส เป็นแรงผลักดันให้ราชการเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยม เพราะต้องเพิ่มผลผลิตเพื่อนำเงินตรามา ชำระภาษี ประกอบกับเป็นอิสระจากมูลนายแล้วจึงสามารถเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจที่กำลังเป็นที่ ต้องการของตลาดออกขายเองได้

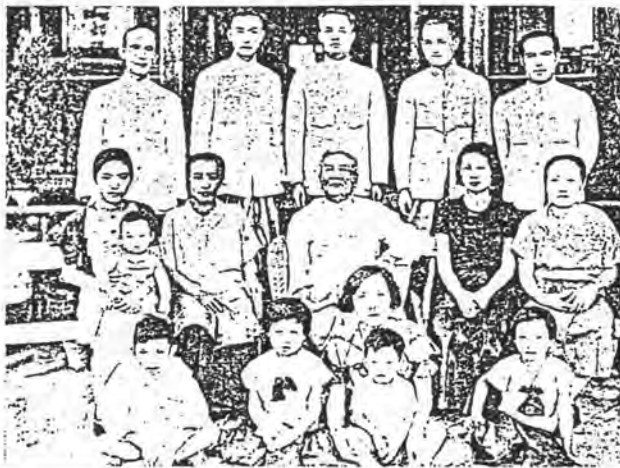
พระเจ้ากาวิโรจน์บุรีวงศ์

พระเจ้าอินทรวชิรมานนท์

เจ้าอินทวโรจรถบุรีวงศ์

เจ้าแก้วมรกตและครอบครัว

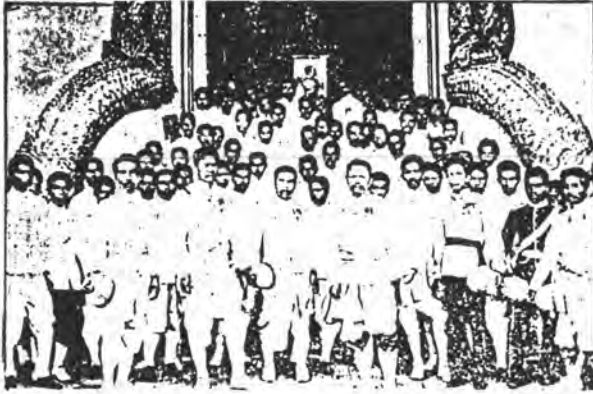

พระเจ้าบรมวงศ์เธอเธอเจ้าดารารัศมี กับข้าหลวงและญาติ

ชาวบ้านล้านนา

ภาพที่ 5.1 อิทธิพลของโลกตะวันตกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ : เจ้านายฝ่ายเหนือและชาวบ้านล้านนา

พิธีมอบน้ำพิพัฒน์สัตยา
ที่วัดเจติยหลวงสมัย ร. 5

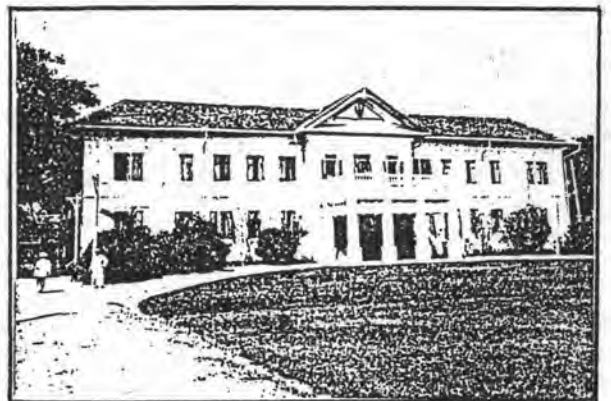
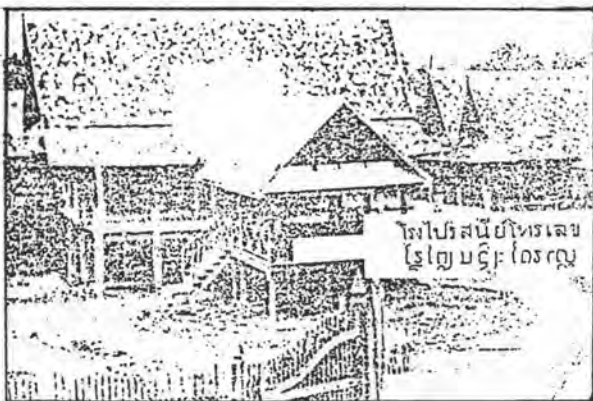
ลมหเด็จพระยุทธราช (ร. 6)
เสด็จเยี่ยมมณฑลพายัพ

รัชกาลที่ 7 เสด็จเยี่ยมมณฑลพายัพ

ข้าราชการจากล่วนกลาง

สถานที่ราชการ

ภาพที่ 5.1 (ต่อ)เจ้านายและข้าราชการ
จากล่วนกลาง

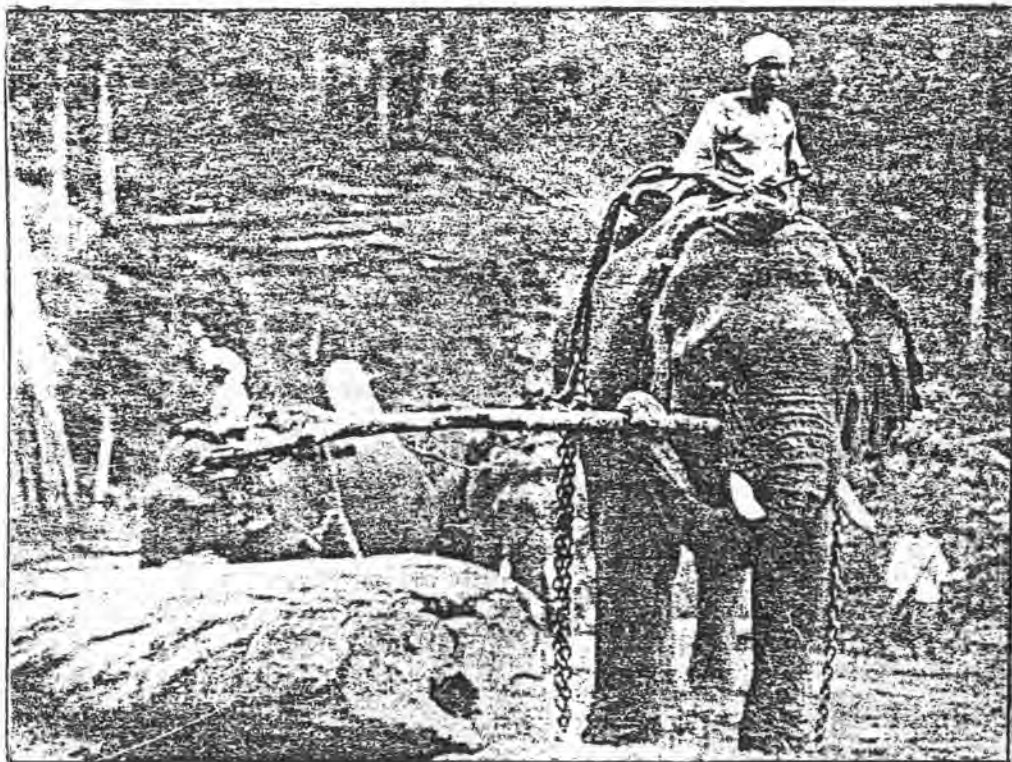

กลุ่มอังกฤษ

คนในบังคับอังกฤษ

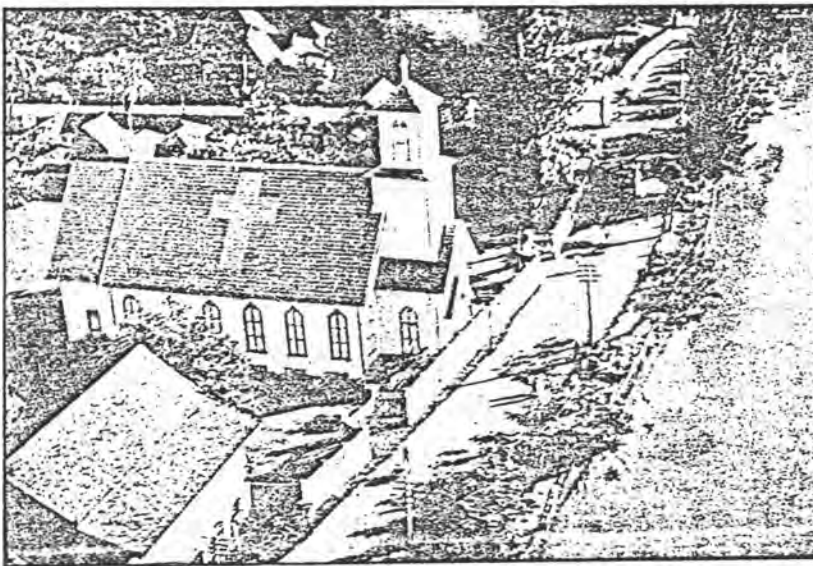
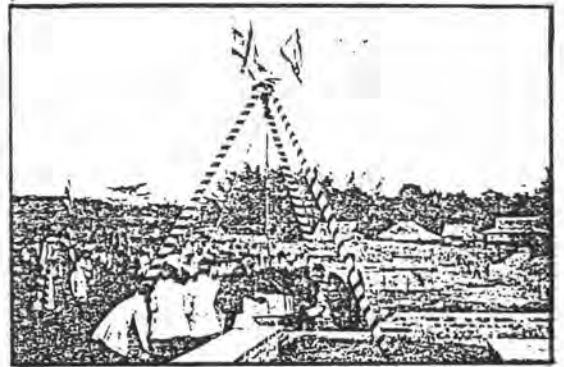
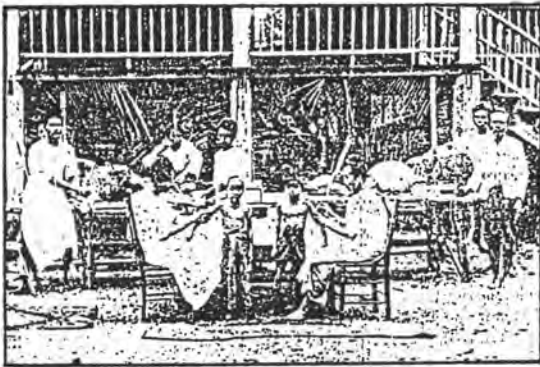
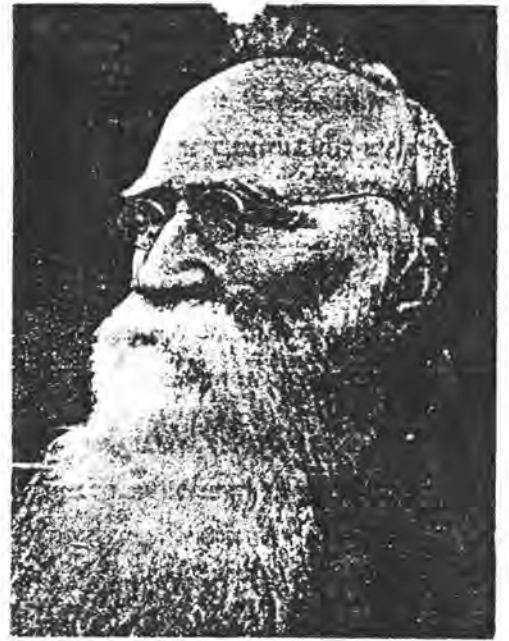
กิจการป่าไม้

ภาพที่ 5.1 (ต่อ) อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ

ดาเนียล แมคกิลวารี
มิชชันนารีอเมริกันคนแรกที่เข้ามา เมืองเชียงใหม่

การรักษาพยาบาล

โรงเรียน

โบสถ์

ภาพที่ 5.1 (ต่อ) มิชชันนารีอเมริกัน

โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง

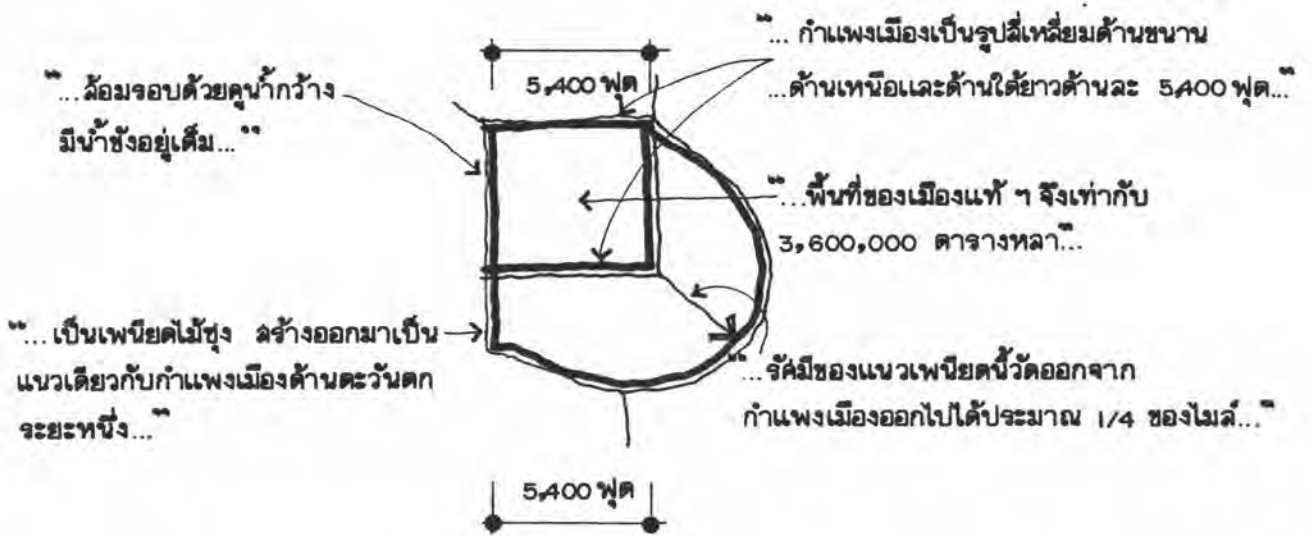
1. ลักษณะเฉพาะของโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง

ในยุคราชอาณาจักรเปลี่ยนแปลงพ.ศ. 2397-2476 มีการบันทึกถึงลักษณะเฉพาะทางกายภาพของโครงสร้างเมืองส่วนนี้ โดยชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามายังเมืองเชียงใหม่ในช่วงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ดังนี้

พ.ศ. 2418 มร. เอ เอช ยิลตี แบนด์ รองข้าหลวงอังกฤษประจำมณฑลตะนาวศรี ประเทศพม่า ได้เดินทางมาเมืองเชียงใหม่เพื่อประสานคดีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับคนไทยที่ค้างค้ำอยู่ ได้บันทึกถึงตัวเมืองเชียงใหม่ว่า

กำแพงเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านขนาน โดยกำแพงเมืองด้านเหนือและใต้ยาวด้านละ 5,400 ฟุต ดังนั้นพื้นที่ของตัวเมืองแท้ ๆ จึงเท่ากับ 3,600,000 ตารางหลา จากมุมทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นเพนียดไม้ซุง สร้างออกมาเป็นแนวเดียวกับกำแพงเมืองด้านตะวันตกระยะหนึ่ง แล้วโอบล้อมกำแพงเมืองด้านใต้และตะวันออกไปจรดกำแพงเมืองด้านตะวันออกห่างจากมุมเมืองทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 300 ฟุต รัศมีของแนวเพนียดนี้วัดออกจากกำแพงเมืองออกไปได้ประมาณ 1 ใน 4 ของไมล์ ...กำแพงเมืองแต่ละด้านมีประตู 2 ประตู กำแพงด้านในและด้านนอกล้อมรอบด้วยคูกว้างมีน้ำขังอยู่เต็ม (สุเทพ สุนทร เกสซ์ 2529 : 182)

เมื่อถอดคำบรรยายนี้ออกมาเป็นรูปภาพก็จะได้ ดังนี้

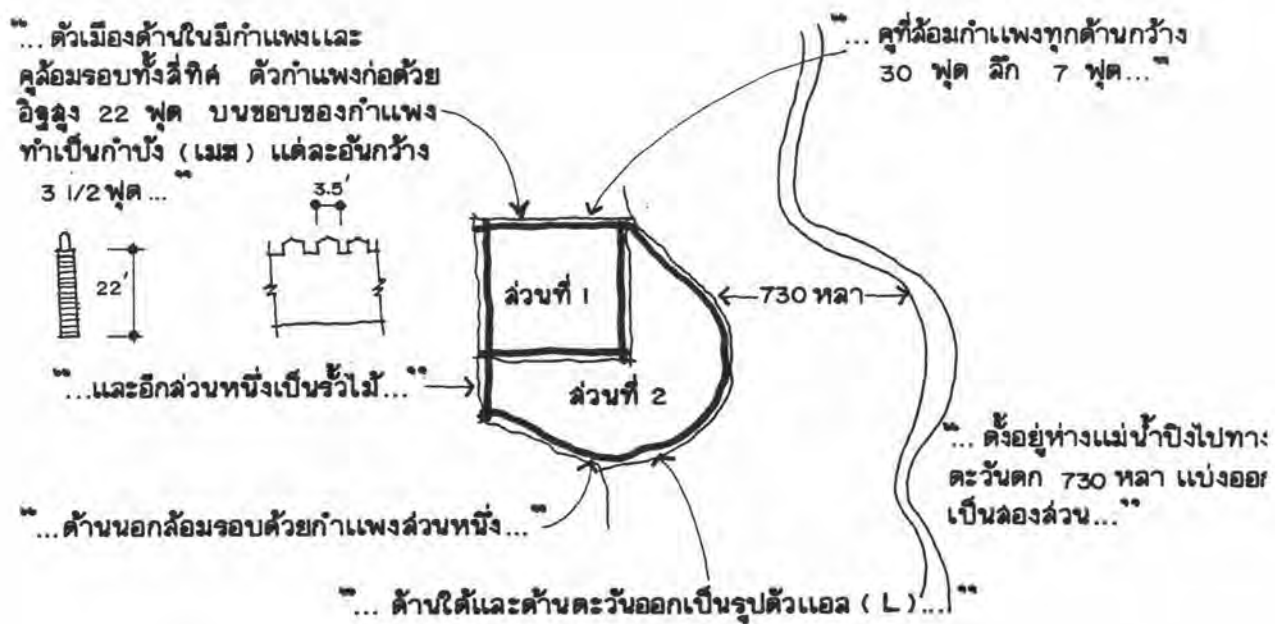

ภาพที่ 5.2 ลักษณะทางกายภาพของโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพงเมือง คูน้ำ ประตูเมือง พ.ศ. 2418 ตามคำบรรยายของ มร. ฮิลดี แบรนต์

พ.ศ. 2423 มร. โชลท์ เอส ฮาลเลตต์ วิศวกรชาวอังกฤษ ผู้เสนอความคิดแก่รัฐบาลอังกฤษที่จะสร้างทางรถไฟเชื่อมอินเดีย พม่า สยาม และจีน เดินทางเข้ามาถึงเมืองเชียงใหม่เพื่อสำรวจเส้นทางรถไฟ ได้บันทึกถึงเมืองเชียงใหม่ว่า

เมืองเชียงใหม่ ซึ่งตั้งอยู่ห่างแม่น้ำไปทางตะวันตก 730 หลา แบ่งออกเป็นสองส่วนโดยส่วนหนึ่งโอบล้อมอีกส่วนหนึ่ง ทางด้านใต้และด้านตะวันออกเป็นรูปตัวแอล (L) ตัวเมืองด้านในมีกำแพงและคูล้อมรอบทั้งสี่ทิศ ตัวกำแพงก่อด้วยอิฐสูง 22 ฟุต บนขอบของกำแพงทำเป็นกำแพง (เมม) แต่ละอันกว้าง 3 ฟุต คูที่ล้อมกำแพงทุกด้านกว้าง 30 ฟุต ลึก 7 ฟุต บริเวณเมืองด้านนอกกว้างกว่าครึ่งไมล์ เมืองด้านนอกล้อมด้วยกำแพงส่วนหนึ่งและอีกส่วนหนึ่งเป็นรั้วไม้ ทั้งเมืองชั้นในและชั้นนอกมีประตูเข้าและออกอยู่ที่บริเวณบ่อม (สุเทพ สุนทร เกสซ์ 2529 : 182)

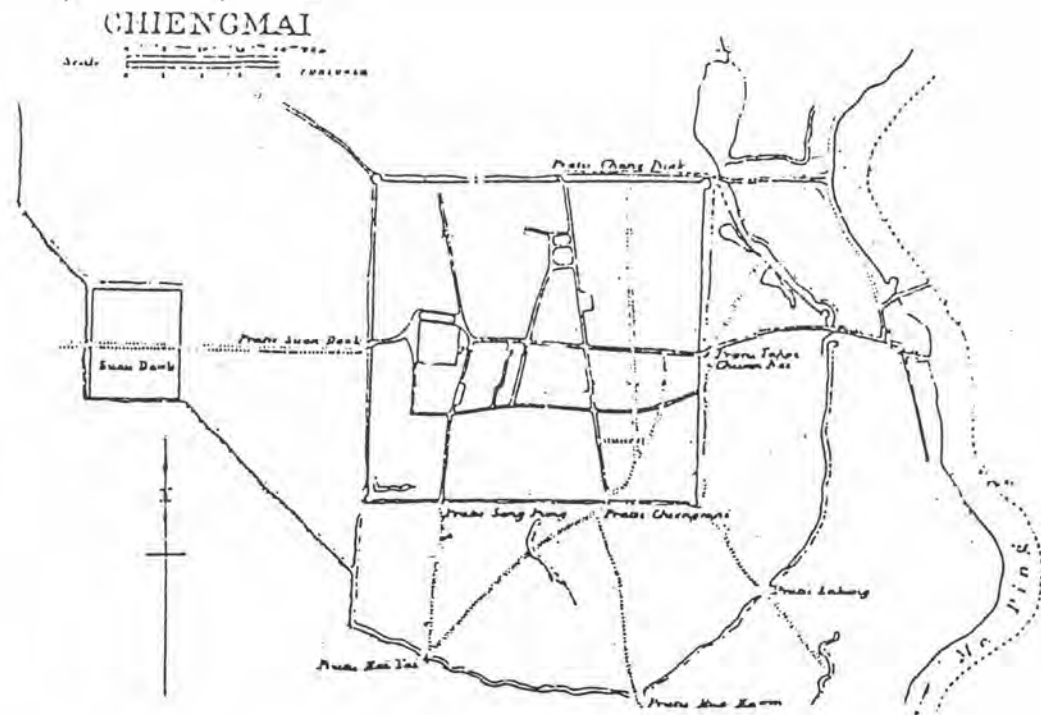
เมื่อถอดคำบรรยายออกมาเป็นรูปภาพก็จะได้ ดังนี้

ภาพที่ 5.3 ลักษณะทางกายภาพของโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง
พ.ศ. 2423 ตามคำบรรยายของมร. ฮาลแลนด์

พ.ศ. 2443 พระวิภาควาดล (JAMES MC CARTHY) เจ้ากรมแผนที่คนแรกของ
ประเทศไทยได้บันทึกสภาพ เมือง เชียงใหม่ไว้ ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของกำแพง
คูน้ำ ประตูเมืองในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี

แผนที่ 5.1 โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมืองจากแผนที่ พ.ศ.2443

2. พัฒนาการของโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง

เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงพ.ศ.2397-2476 นี้ โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง เริ่มหมดความสำคัญลงจากประโยชน์ใช้สอยเดิม เพื่อป้องกันเมืองจากศึกสงคราม การสู้รบแบบโบราณเพื่อแย่งชิง "แรงงานในการผลิต" ได้จับสั่นลงไปแล้ว สงครามทางเศรษฐกิจ กำลังเข้ามาแทนที่ ในช่วงเวลานี้ประโยชน์ใช้สอยของโครงสร้างเมืองส่วนนี้เปลี่ยนแปลงไป คือ ใช้เพื่อ เป็นขอบเขตที่แสดงถึงความแตกต่างระหว่างชนพื้นเมืองเดิมกับผู้มาใหม่ อันได้แก่ อังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษ ข้าราชการจากส่วนกลาง มิชชันนารีจากอเมริกัน และพ่อค้าชาวจีน เพราะผู้มาใหม่จะได้รับการอนุญาตให้ตั้งถิ่นฐานอยู่นอกกำแพงเมืองเท่านั้น ต่อมาเมื่อเมืองเริ่มขยายตัวมากขึ้นและการผสมกลมกลืนระหว่างชนพื้นเมืองเดิมกับผู้มาใหม่ดีขึ้น ขอบเขตที่แสดงนั้นจึงค่อยหมดความสำคัญลง และโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมืองเริ่มกลายเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของเมืองในเวลาต่อมา

โครงข่ายการสัญจร

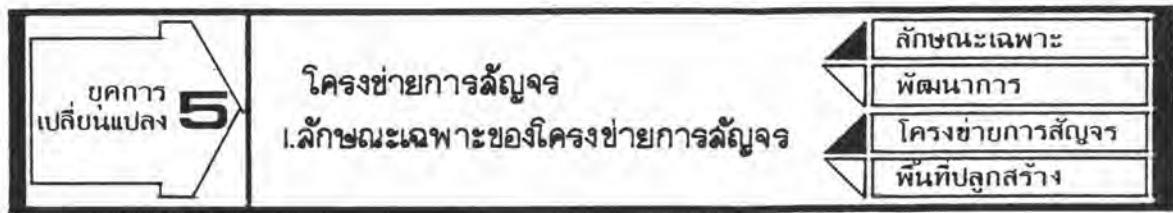
โครงข่ายการสัญจรในช่วงเวลานี้มีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งลักษณะเฉพาะทางกายภาพของตัวโครงข่ายเองที่เปลี่ยนจาก "ทาง" เป็น "ถนน" และพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรระดับภายในและภายนอกเมืองที่เพิ่มความถี่ลงไปในระบบเดิม และขยายตัวออกไปตามแนวราบ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงปีพ.ศ.2397-2476 มีรายละเอียด ดังนี้

1. ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร

การเปลี่ยนแปลงไปของลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรจาก "ทาง" เป็น "ถนน" นั้นเกิดจากปัจจัยสำคัญ 2 ประการคือ วิธีการสัญจรที่เปลี่ยนแปลงไป และการเข้ามาจัดการของรัฐบาลกลาง ก่อนที่จะศึกษาต่อไปว่าปัจจัยทั้ง 2 ประการที่กล่าวถึงนี้ มีผลอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงไปของลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร เราควรมาทำความเข้าใจกันก่อนว่า "ทาง" และ "ถนน" นั้นหมายความว่าอย่างไร

ความหมายของ "ทาง" และ "ถนน" พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายว่า "... เรื่องที่เรียกว่าถนน ถ้าไม่มีอะไรปูอะไรถม ให้แข็งข้างบน ก็คงเป็นทางเท่านั้น..." (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร.5 ยธ.9/74 ที่414/1714 พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ รศ.102) ดังนั้น "ถนน" หมายถึงทางสัญจรไปมาที่สร้างตามแบบตะวันตก โดยมีการสำรวจแนวทางเพื่อให้ถนนตรง มีความกว้างสม่ำเสมอตลอดสายมีการปรับพื้นถนนให้เรียบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นถนนต้องถมด้วยหินให้มีความแข็งแรง การสร้างถนนจึงมีความยากลำบากกว่าการสร้างทาง ส่วน "ทาง" นั้น สร้างตามแบบเดิม คือตากทางไปตามแนวทางเดิม ที่มีคนและสัตว์พาหนะเดินไปมาเป็นเวลานาน ถึงแม้ว่าในระยะต่อมา การสร้างทางจะมีวิทยาการดีขึ้น คือ มีการสำรวจให้ทางตรง แต่ก็มิได้มีการถมหินให้พื้นแข็งทั้งนี้ เพราะหินที่น้อยแล้วซึ่งใช้สำหรับถมทางหายากมาก และทางที่ถมหินยังไม่เหมาะกับยานพาหนะประเภทเกวียนอีกด้วย ทางในสมัยรัชกาลที่5 แบ่งออกเป็น 2 ชนิดคือ ทางเดินเท้า เป็นทางแคบ ๆ พอคนเดินสวนกันได้ตามหมู่บ้านต่าง ๆ และทางเกวียน ซึ่งเป็นทางกว้างประมาณ 6 เมตร เป็นอย่างน้อย (เกื้อกุล ยินยงอนันต์ 2520 : 134)

ส่วนปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปของลักษณะเฉพาะของ
โครงข่ายการสัญจรมี ดังนี้

1.1 วิธีการสัญจร ได้มีการพัฒนารูปแบบและวิธีการสัญจรจากอดีตที่เคยใช้แรงงานคน สัตว์พาหนะ และเครื่องมือ-อุปกรณ์ง่าย ๆ ในการเดินทาง อันได้แก่ การเดินเท้าของคน เสี่ยงหาม การเดินเท้าของสัตว์พาหนะ เกวียน เรือและแพมาเป็นการใช้เครื่องมือ-อุปกรณ์ที่ยากและซับซ้อนกว่า แต่ให้ประสิทธิภาพในการเดินทางได้ดีกว่า ทั้งที่ยังใช้แรงงานจากคนและสัตว์พาหนะ ได้แก่ รถม้า รถลาก รถจักรยายน ต่อมาการคิดค้นพลังงานไอน้ำ และพลังงานจากน้ำมันเชื้อเพลิงได้สำเร็จก่อให้เกิดการประดิษฐ์คิดค้นยานพาหนะชนิดใหม่ที่มีประสิทธิภาพในการเดินทางดีกว่าพาหนะชนิดอื่น ๆ ในอดีตได้แก่ รถไฟ รถยนต์ รถเมล์ รถบรรทุก พาหนะใหม่ ๆ เหล่านี้มีผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงไปของลักษณะเฉพาะทางกายภาพของโครงข่ายจาก "ทาง" เป็น "ถนน" ซึ่งแต่ละประเภทมีที่มาและคุณสมบัติเฉพาะตัว ดังนี้

1.1.1 รถม้า เริ่มมีการนำรถม้าเข้ามาใช้ครั้งแรกในประเทศไทยที่กรุงเทพมหานคร ในสมัยรัชกาลที่ 4 พบหลักฐานพระราชหัตถเลขาถึงราชทูตไทยในลอนดอน เล่าเรื่องอุบัติเหตุจากรถม้าที่เกิดขึ้น (สิ่งแรกในเมืองไทย 24 : 296-297) เป็นการรับอิทธิพลจากประเทศตะวันตก แต่คงใช้กันเฉพาะในหมู่เจ้านายเท่านั้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการนำรถม้ามาใช้เป็นยานพาหนะในการสัญจรเพิ่มมากขึ้น และแผ่ขยายอิทธิพลมาถึงเมืองเชียงใหม่ด้วย พบหลักฐานการใช้รถม้าในเมืองเชียงใหม่ หรือที่เรียกกันตามภาษาพื้นเมืองว่า "รถกูป" ในปีพ.ศ.2453 ว่ารถม้าในมณฑลพายัพมีจำนวน 153 คัน (เกื้อกูล ยืนยงอนันต์ 2520 : 167) หลักฐานทางกายภาพจากภาพถ่ายหน้าที่ทำการไปรษณีย์หลังที่ 2 ของเมืองเชียงใหม่ มีเสาไม้เตี้ย ๆ ปักอยู่บนแผ่นซีเมนต์เพื่อใช้เป็นเสาสำหรับผูกรถม้าขณะมาติดคอทำธุระกับไปรษณีย์ (บุญเสริม สาตราภัย และสังคีต จันทนโพธิ์ 2524 : 56) และเมื่อรถไฟถึงเมืองเชียงใหม่ในปีพ.ศ.2464 รถม้าถูกใช้ เป็นพาหนะในการวิ่งรับส่งผู้โดยสารจากสถานีรถไฟถึงบ้าน (ประสิทธิ์ พุ่มชูศรี 2514 :)

ถึงแม้ว่าจะไม่พบหลักฐานการนำรถม้าเข้ามาใช้ เป็นครั้งแรกในเมือง เชียงใหม่ แต่ก็ขอสันนิษฐานว่า ควรจะเริ่มมีการนำเข้ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2417 เป็นต้นมา เพราะ เป็นปีที่กรุงเทพฯ เริ่มส่งข้าราชการ จากส่วนกลางมาประจำอยู่ที่เมือง เชียงใหม่

รถม้า มีลักษณะ เป็นยานพาหนะที่ใช้แรงงานสัตว์ลากจูง เช่นเดียวกับกับ เกวียน แต่ตัวรถมีความแข็งแรงกว่า เพราะ เริ่มมีการนำเหล็ก เข้ามาใช้เป็นส่วนประกอบ ลักษณะทั่วไปคง ไม่แตกต่างจากรถม้า เมืองลำปางที่ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันนี้เท่าใดนัก รถม้าก่อให้เกิดลักษณะ เฉพาะ ทางกายภาพของทางคือ ต้องการ"ทาง" ที่ค่อนข้างเรียบตรงเพราะ "ควบ" ด้วยความเร็วขนาด ความกว้างของตัวรถประมาณ 1.20-1.50 เมตร จึงต้องการทางกว้างอย่างน้อย 3.00 เมตร เพื่อให้สามารถวิ่งสวนกันได้

1.1.2 รถลาก เริ่มมีการนำรถลากเข้ามาใช้ในประเทศไทยครั้งแรกที่กรุงเทพฯ ประมาณ พ.ศ. 2414-2416 โดยพระยาโชฎิกกราช เศรษฐีซึ่งทำการติดต่อค้าขายกับประเทศ จีนซื้อมาจากเมืองซัวเถาแล้วนำมาถวายรัชกาลที่ 5 ปรากฏว่าได้รับความนิยมในหมู่เจ้านายจึง สั่งซื้อ เข้ามาอีกจำนวนมาก ภายหลังถึงกับต้องนำช่างชาวจีนมาประกอบเองที่กรุงเทพฯ ต่อมา พระยาโชฎิกกราช เศรษฐีให้ชาวจีนที่อพยพจาก เมืองจีนมาตั้งถิ่นฐานยังกรุงเทพฯ นำออกแลกรับส่ง ผู้คนที่ทั่วไปกลายเป็นรถรับจ้างสาธารณะ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "รถแจ็ก" ตามเชื้อชาติของผู้ลาก (สิ่งแรกในเมืองไทย 24 : 187-190) สำหรับเมืองเชียงใหม่ พบหลักฐานการใช้รถลาก เป็นพาหนะจากภาพถ่ายบริเวณถนนราชดำเนินในปี พ.ศ. 2448 ที่กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์ วรเดช เสด็จตรวจราชการที่เมืองเชียงใหม่ (บุญเสริม สาทรรักษ์ 2522 : 116) พ.ศ. 2453 รถลากในมณฑลพายัพมีจำนวน 10 คัน (เกื้อกุล ยินยงอนันต์ 2520 : 167) จากภาพถ่าย บริเวณถนนเจริญราษฎร์ (บุญเสริม สาทรรักษ์ 2522 : 167) ถึงแม้ว่าจะไม่พบหลักฐานการนำรถลากเข้ามาใช้ในเมือง เชียงใหม่ เมื่อใด แต่ก็ขอสันนิษฐานว่า ควรจะเริ่มมีการนำเข้ามาใช้ ประมาณสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416-2439) เพราะ เป็นช่วงเวลาที่มีความสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ อย่างใกล้ชิดแล้ว แต่คงใช้เฉพาะในกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากส่วนกลาง และ เจ้านายฝ่ายเหนือ เท่านั้นยังไม่แพร่หลายมาถึงระดับชนชั้นล่าง เช่นที่เห็นจากภาพถ่ายบริเวณ ถนนเจริญราษฎร์ เพราะในปี พ.ศ. 2453 ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยของกษัตริย์องค์ต่อมามีจำนวนรถลากในมณฑลพายัพเพียง 10 คันเท่านั้น

รถลาก เป็นยานพาหนะที่ใช้แรงงานจากคนเป็นผู้ลากจูง จึงเหมาะแก่การเดินทางในระยะใกล้ ต้องการทางที่ค่อนข้างเรียบตรงเพราะถ้าคดเคี้ยว หรือขรุขระอาจทำให้เกิดการพลิกคว่ำได้ง่าย ขนาดของตัวรถกว้างประมาณ 0.80-1.00 เมตร

1.1.3 รถจักรยาน เริ่มมีการนำรถจักรยานเข้ามาใช้ครั้งแรกในประเทศไทย ที่กรุงเทพฯ ประมาณ พ.ศ.2427-2430 แต่เป็นแบบล้อหน้าสูงใหญ่มากล้อหลังเล็กนิดเดียว ต่อมา จึงมี 2 ล้อเท่ากัน ประมาณ พ.ศ.2441-2442 รถจักรยานเป็นที่นิยมมากในหมู่เจ้านาย และแพทย์ ถึงกับแนะนำคนไข้ให้ออกกำลังกายด้วยการขี่รถจักรยาน ประมาณ พ.ศ.2446 มีการสั่งรถจักรยาน เข้ามาจากหน่ยให้แก่เจ้านายเพื่อใช้ขี่ร่วมขบวนแห่ในงานบุปผาชาติที่จัดขึ้นถึง 100 คัน และนับ แต่นั้นมามีพ่อค้าสั่งรถจักรยานเข้ามาจำหน่ายให้กับประชาชนเป็นจำนวนมาก พ.ศ.2469 มีรถ จักรยานขึ้นทะเบียนกับกรมทางหลวง 6,318 คัน พ.ศ.2474 11,867 คัน และเพิ่มขึ้นในปีต่อ ๆ มา (สิ่งแรกในเมืองไทย 24 : 202-205) สำหรับเมืองเชียงใหม่พบหลักฐานการมีรถจักรยาน ใช้จากภาพถ่ายบริเวณถนนราชดำเนินในปีพ.ศ.2448 ที่กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชเสด็จตรวจ ราชการที่เมืองเชียงใหม่และจากภาพถ่ายบริเวณถนนท่าแพ (บุญเสริม สาดราษฎร์ และสังคีต จันทนโพธิ์ 2524 : 116,48) จากภาพถ่ายข้าราชการจากส่วนกลางบริเวณหน้าบ้านพัก (ภาพ ถ่ายจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ) สันนิษฐานว่าควรจะมีการนำจักรยานเข้ามาใช้ใน เมืองเชียงใหม่ ในช่วงสมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ (พ.ศ.2444-2452) คือภายหลังจากปีพ.ศ.2448 ที่กรุงเทพฯ สั่งเข้ามา 100 คันเพื่อจำหน่ายให้กับบรรดาเจ้านายใช้ขี่ในงานบุปผาชาติ

รถจักรยานเป็นยานพาหนะที่นิยมใช้และแพร่หลายอย่างรวดเร็ว เพราะราคา ไม่แพงเมื่อเปรียบเทียบกับยานพาหนะชนิดอื่น ใช้แรงงานจากคน "ปั่น" จึงไม่ต้องเสียค่าน้ำมัน เชื้อเพลิงเช่นรถยนต์ สะดวกในการเข้าถึงทุกพื้นที่เพราะต้องการเพียงทางแคบ ๆ ประมาณ 0.50 เมตร เท่านั้น

1.1.4 รถยนต์ เริ่มมีการนำรถยนต์คันแรกเข้ามาใช้ในประเทศไทยที่กรุงเทพฯ ประมาณพ.ศ.2442-2445 เป็นของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แต่ใส่เกียร์ยากจึงไม่นำออกมาใช้ ต่อมาพ.ศ.2447 เสด็จในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ นำเข้ารถยนต์ยี่ห้อ "เมอร์เซเดส เดม เลอร์" มาถวายรัชกาลที่ 5 เพื่อใช้เป็นรถยนต์พระที่นั่ง ต่อมาก็เป็นที่แพร่หลายในหมู่เจ้านาย (สิ่งแรกในเมืองไทย 24 : 216-222) สำหรับเมืองเชียงใหม่รถยนต์คันแรกที่น่าเข้ามาใช้ เป็นของพระยาเจริญราชไมตรี (จำนง อมาตยกุล) ข้าหลวงพิเศษ หน้าหัวหน้าผู้พิพากษาศาล มณฑลพายัพ เป็นรถยนต์ยี่ห้อ "เดอ เดียง บุตอง" สันนิษฐานว่าช่วงเวลาที่น่ารถยนต์เข้ามาใช้คง จะประมาณปีเดียวกันกับที่กรุงเทพฯมี หรือแตกต่างจากกันไม่มากนัก เพราะพระยาเจริญราชไมตรี เริ่มมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าผู้พิพากษาศาลฯ ในปีพ.ศ.2447 และในปีเดียวกันนี้เองมีการออกข้อ บังคับห้ามขี่ควสัวพาหนะและขับ เกรียนตามสะพานหรือถนนบางสายในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งคงจะ เนื่องมาจากเริ่มมีการนำรถยนต์เข้ามาใช้ รถยนต์คันที่ 2 เป็นของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์

ประมุขของเมืองเชียงใหม่ คันที่ 3 เป็นของหลวงอนุสารสุนทร (บุญเสริม สาตราภัย และสังคีต จันทนโพธิ์ 2524 : 38)

รถยนต์ เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ลักษณะเฉพาะทางกายภาพของโครงข่ายการสัญจรเปลี่ยนแปลงจาก "ทาง" เป็น "ถนน" เพราะรถยนต์ต้องการ "ถนน" ที่มีพื้นเรียบแข็งมีแนวทางที่ตรง มีความกว้างสม่ำเสมอตลอดสาย เพราะเคลื่อนที่ด้วยความเร็วสูง รถยนต์มีขนาดความกว้างประมาณ 2.50-3.00 เมตร จึงต้องการถนนกว้างอย่างน้อย 6.00 เมตรเพื่อให้สามารถวิ่งสวนทางกันได้

1.1.5 รถเมล์ เริ่มมีกิจการเดินรถเมล์ขึ้นที่เชียงใหม่ โดยหลวงอนุสารสุนทร เมื่อประมาณ พ.ศ.2460 รถเมล์คันแรกเป็นรถยี่ห้อ "โอเปิล" ตัวตั้งค่อในเมืองไทยด้านข้างเปิดโล่ง มีม้านั่งยาวหันหน้าตามตัวรถ มี 2 ชั้น ชั้นที่1 ได้แก่ม้านั่ง 2 แถวหน้า สำหรับข้าราชการและชาวต่างประเทศอัตราค่าโดยสาร 1 บาทต่อคน ชั้นที่2 สำหรับราษฎรอัตราค่าโดยสาร 1 รูปีต่อคน (ประมาณ 0.70-0.80 บาท) โดยมีข้อตกลงว่าผู้โดยสารชั้นที่2 จะต้องช่วยเป็นหากรถสตาร์ทไม่ติดหรือรถติดหล่ม รถเมล์คันแรกชื่อ "พญาผาบ" วิ่งรับส่งผู้โดยสารระหว่างเมืองเชียงใหม่-ลำพูน บน "ทางเกวียน" ที่ได้รับการบำรุงรักษาอย่างดีจากพระยาสุรสีห์วิศิษฐ์ศักดิ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ ใช้เวลาเดินทางประมาณ 1 ชั่วโมงเศษ รถเมล์คันที่2 ชื่อ "เจริญเมือง" วิ่งรับส่งผู้โดยสารระหว่างถนนเจริญเมือง-สันป่าข่อย (สันนิษฐานว่า รถเมล์ "เจริญเมือง" ใช้วิ่งรับส่งผู้โดยสารเมื่อรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว เพราะถนนเจริญเมือง คือถนนสายหลักทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงที่เชื่อมต่อจากถนนท่าแพ เพื่อนำการสัญจรไปสู่สถานีรถไฟ) ภายหลังจากปี พ.ศ.2464 เมื่อรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่ทำให้เกิดการพัฒนา "ถนน" ภายในตัวเมืองขนานใหญ่ รถยนต์วิ่งได้สะดวกขึ้น เริ่มมีรถเมล์เจ้าอื่นมาแข่งขัน* หลวงอนุสารสุนทรจึงเลิกกิจการ (จากคำบรรยายภาพที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดเชียงใหม่)

รถเมล์ ต้องการลักษณะเฉพาะทางกายภาพเช่นเดียวกับรถยนต์ แต่ขนาดของ "ถนน" ต้องกว้างกว่า เพราะตัวรถคันใหญ่กว่า

*สันนิษฐานว่าหนึ่งในบรรดาคู่แข่ง เป็นรถเมล์ของบริษัทนายเลิศ (พระยาภักดีนรเศรษฐ) ซึ่ง เปิดกิจการเดินรถเมล์ขึ้นที่กรุงเทพฯด้วยเช่นกัน เพราะพบหลักฐานจากภาพถ่ายบริเวณถนนสันป่าข่อยมีที่นางนายเลิศตั้งอยู่

1.1.6 รถไฟ รถไฟสายเหนือ เริ่มลงมือสร้างทาง เมื่อพ.ศ.2445 โดยเริ่มต้นจากสถานีบ้านภาชี (ต่อจากทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือที่มีอยู่เดิมแล้ว) เหตุเพราะกบฏเงี้ยวที่เมืองแพร่ในปีเดียวกันทำให้รัฐบาลต้องเร่งดำเนินการพัฒนาการคมนาคมติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ-เชียงใหม่ เพื่อประสิทธิภาพในการควบคุมและจัดการ เมื่อมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้น พ.ศ.2450 รถไฟถึงเมืองพิษณุโลก พ.ศ.2452 ถึงเมืองอุตรดิตถ์ พ.ศ.2454 ถึงเด่นชัย พ.ศ.2459 ถึงเมืองลำปาง และถึงสถานีปลายทางที่เมืองเชียงใหม่ในปีพ.ศ.2464

รถไฟเป็นพาหนะที่สะดวกรวดเร็ว ระยะทางจากเมืองเชียงใหม่-กรุงเทพฯ ใช้เวลาประมาณ 26 ชั่วโมงเท่านั้นในขณะที่การเดินทางด้วยทางเรือใช้เวลาประมาณ 3 สัปดาห์-2 เดือน รถไฟผู้โดยสารและบรรทุกสินค้าได้จำนวนมาก ค่าใช้จ่ายถูกกว่าการเดินทางด้วยทางเรือและการใช้สัตว์พาหนะ ดังนั้น เมื่อรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่การค้าขายทางเรือระหว่างเมืองเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ และการค้าขายทางบกระหว่างเมืองเชียงใหม่กับพม่าจึงสิ้นสุดลง รถไฟต้องการโครงสร้างเฉพาะตัวที่สร้างขึ้นเองใช้ทางร่วมกับพาหนะชนิดอื่นไม่ได้ จะหยุดรับส่งผู้โดยสารตามสถานีเป็นระยะ ๆ ดังนั้นทางรถไฟจะไม่มีผลต่อการเกาะตัวของพื้นที่ปลูกสร้าง แต่สถานีรถไฟจะก่อให้เกิดการกระจุกตัวของพื้นที่ปลูกสร้างที่มีกิจกรรมต่อเนื่องจากการขนส่งสินค้า

1.1.7 รถบรรทุก เมื่อรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นสถานีปลายทาง ก่อให้เกิดการพัฒนา "ทาง" และ "ถนน" ในระดับภายนอก เพื่อกระจายสินค้าอุตสาหกรรม และลำเลียงสินค้าเกษตรกรรมเพื่อการส่งออก เมื่อหนทางสะดวกขึ้นรถบรรทุกจึงเข้ามาแทนที่เกวียนซึ่งเคยเป็นพาหนะดั้งเดิมในการบรรทุกสินค้าระดับภาค เพราะสะดวก รวดเร็ว และบรรทุกได้ปริมาณมากกว่า เกวียนถูกผลักดันออกไปจากการสัญจรระดับภาคให้ไปทำหน้าที่กระจายสินค้าอุตสาหกรรมและลำเลียงสินค้าเกษตรกรรมเพื่อการส่งออกระหว่างพื้นที่เมืองกับชนบท ซึ่งยังไม่ได้รับการพัฒนาทางเท่าที่ควร

รถบรรทุกต้องการลักษณะเฉพาะของ "ถนน" เช่นเดียวกับรถยนต์และรถเมล์ พื้นถนนจำเป็นต้องถมหินหรือลาดยาง เพื่อที่จะสามารถรับน้ำหนักบรรทุกได้

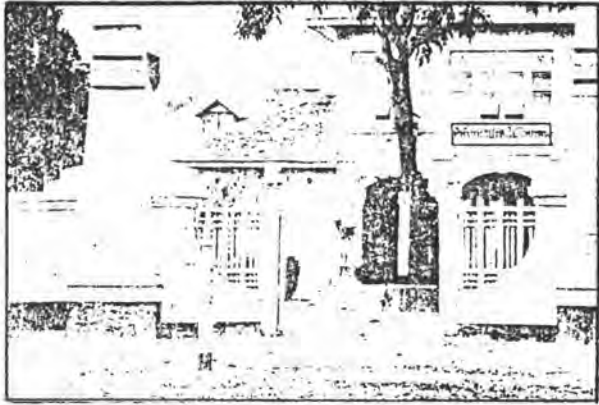
ตารางที่ 5.1 วิธีการสัญจรที่เปลี่ยนแปลงไปและก่อให้เกิดลักษณะ เฉพาะทางกายภาพของโครงข่ายการสัญจรที่ต่างไปจากเดิม

ที่	วิธีการสัญจร	คุณสมบัติเฉพาะตัว	ลักษณะ เฉพาะทางกายภาพของโครงข่ายการสัญจร
1.	รถม้า	เป็นยานพาหนะที่ใช้ม้าลากจูง มีลักษณะคล้ายเกวียนแต่ตัวถังรถแข็งแรงกว่า เพราะเริ่มมีการนำเหล็กมาใช้เป็นส่วนประกอบของตัวรถ มีประสิทธิภาพในการเดินทางได้เร็วกว่าเกวียน	ต้องการทางกว้างประมาณ 1.50 เมตรต่อคัน พื้นผิวทางค่อนข้างเรียบตรง ได้รับการถากถางทำเป็นทางไว้แล้ว เพราะเคลื่อนที่ด้วยความเร็ว มีข้อจำกัดคือ ใช้เดินทางได้เฉพาะในพื้นที่ เมือง หรือต้องมีทางรองรับเท่านั้น
2.	รถลาก	เป็นยานพาหนะที่ใช้แรงงานจากคนลากจูงตัวรถมีลักษณะคล้ายรถสามล้อถีบในปัจจุบัน แต่แทนที่จะมีล้อด้านหน้า กลับต่อคนออกมาเพื่อให้คนลากจูง บรรทุกผู้โดยสารได้ไม่เกิน 2 คน เพราะจะเกินกำลัง	ต้องการทางกว้างประมาณ 0.80-1.00 เมตรต่อคัน พื้นผิวทางต้องเรียบ เพราะถ้าขรุขระจะทำให้เกิดอุบัติเหตุ หายท้อง หรือพลิกคว่ำได้ง่าย จึงมีข้อจำกัดใช้เดินทางได้เฉพาะในพื้นที่ เมือง หรือพื้นราบเท่านั้น
3.	รถจักรยาน	เป็นยานพาหนะที่ใช้แรงงานจากคน "ปั่น" วงล้อให้เคลื่อนที่ไปข้างหน้า เดินทางได้เร็ว และได้ระยะทางไกล เข้าถึงได้เกือบทุกพื้นที่ ราคาไม่แพง เมื่อเทียบกับยานพาหนะชนิดอื่นในสมัยเดียวกัน จึงเป็นที่นิยมใช้เพื่อการเดินทางส่วนบุคคล	ต้องการทางกว้างประมาณ 0.50-0.70 เมตรเท่านั้น จึงสามารถขี่ทางเดินเท้าของคนและสัตว์พาหนะที่มีอยู่เดิมได้ไม่มีข้อจำกัด ใช้ได้ดีกับทุกโครงข่ายการสัญจรไม่ว่าจะเป็น "ทาง" หรือ "ถนน"

ที่	วิธีการสัญจร	คุณสมบัติ เฉพาะตัว	ลักษณะ เฉพาะทางกายภาพ ของโครงข่ายการสัญจร
4.	รถยนต์	เป็นยานพาหนะแบบใหม่ที่มีการพัฒนาประสิทธิภาพในการเดินทาง ต่างไปจากพาหนะอื่น ๆ ที่เคยมีมาในอดีต ขับเคลื่อนด้วยพลังงานจากน้ำมัน เชื่อเพลิงจึงสามารถเดินทางได้เร็วและไม่มีข้อจำกัดเรื่องระยะทาง คุณสมบัติเฉพาะตัวของรถยนต์ เช่นนี้ มีผลทำให้ขนาดของพื้นที่ เมืองขยายตัวออกไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด	รถยนต์ เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ลักษณะ เฉพาะทางกายภาพของโครงข่ายการสัญจร เปลี่ยนแปลงจาก "ทาง" เป็น "ถนน" เพราะรถยนต์ต้องการ "ถนน" ที่พื้นเรียบแข็งมีแนวทางที่ตรง มีความกว้างสม่ำเสมอตลอดสาย เพราะเคลื่อนที่ด้วยความเร็วสูง รถยนต์ต้องการทางกว้างประมาณ 3.00 เมตรต่อคัน ในระยะแรกรถยนต์อาจมีข้อจำกัดที่สามารถวิ่งได้ เฉพาะในบริเวณพื้นที่ เมือง เท่านั้น แต่ เมื่อเส้นทางคมนาคมได้รับการพัฒนา รถยนต์จึง เป็นพาหนะทางบกที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการเดินทาง
5.	รถ เมล์	คุณสมบัติ เฉพาะตัว เช่น เดียวกันกับรถยนต์ แต่มีขนาดใหญ่กว่าและมีประโยชน์ใช้สอย เฉพาะตัว เพื่อรับส่งผู้โดยสาร	ต้องการ "ถนน" เช่น เดียวกัน แต่มีขนาดกว้างกว่ารถยนต์ธรรมดา กับ "ทาง" ก็พอใช้การได้แต่จะมีปัญหาในฤดูฝน

ที่	วิธีการสัญจร	คุณสมบัติ เจาะตัว	ลักษณะ เจาะทางกายภาพ ของโครงข่ายการสัญจร
6.	รถไฟ	เป็นยานพาหนะที่ขับเคลื่อนด้วยพลังงานจากไอน้ำ (ในขณะนั้น) สามารถเดินทางได้ในระยะไกล เป็นพาหนะที่สะดวก รวดเร็ว ผู้โดยสารและบรรทุกสินค้าได้จำนวนมาก ค่าใช้จ่ายในการเดินทางถูกกว่าเดินทางด้วยเรือและสัตว์พาหนะ จึงเข้ามาแทนที่พาหนะชนิดอื่น ๆ ที่ใช้ในการสัญจรระดับภายนอกในอดีต แต่มีข้อจำกัดที่ว่าเดินทางได้เฉพาะในเส้นทางที่กำหนด เท่านั้น	ต้องการโครงข่ายการสัญจรเจาะตัวเพื่อรองรับได้แก่ "ทางรถไฟ" ไม่สามารถใช้ "ทาง" หรือ "ถนน" เช่นพาหนะอื่น ๆ ได้ แต่คน สัตว์พาหนะและพาหนะบางชนิดอาศัยพื้นที่ 2 ผังของทางรถไฟ(บางช่วง) ในการสัญจรได้ เพราะมีแนวทางอยู่แล้ว
7.	รถบรรทุก	คุณสมบัติ เจาะตัว เช่นเดียวกับรถยนต์ แต่มีขนาดใหญ่กว่าและมีประโยชน์ใช้สอย เจาะตัว เพื่อขนส่งสินค้า	ต้องการ "ถนน" เช่นเดียวกับรถยนต์ แต่มีขนาดกว้างกว่า กับ "ทาง" ก็พอใช้การได้แต่จะมีปัญหาในฤดูฝน

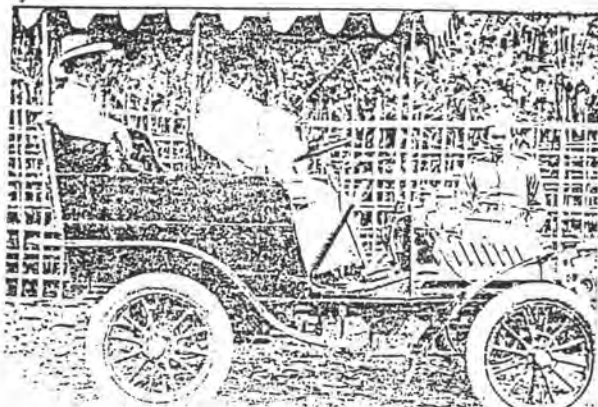
เล่าผูกกลมม้าหน้าที่ทำการไปรษณีย์

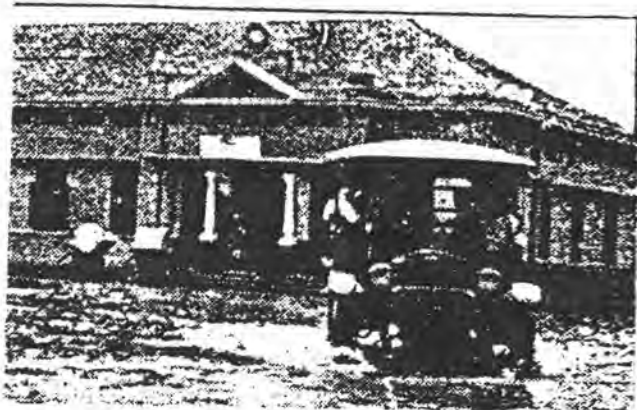
รถลากบริเวณถนนเจริญราษฎร์

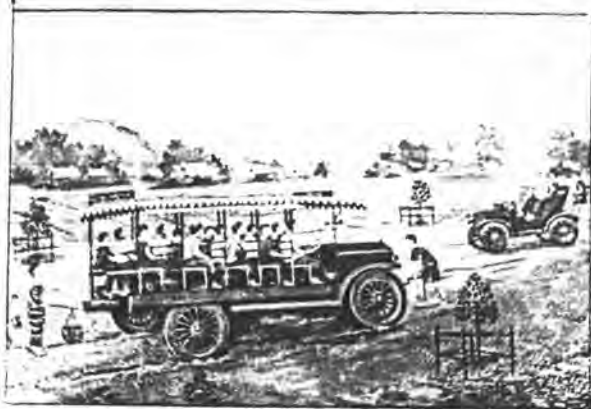
ภาพที่ 5.4 วิธีการสัญจรใหม่ในชุดการเปลี่ยนแปลง
รถม้า : รถลาก : รถจักรยายน

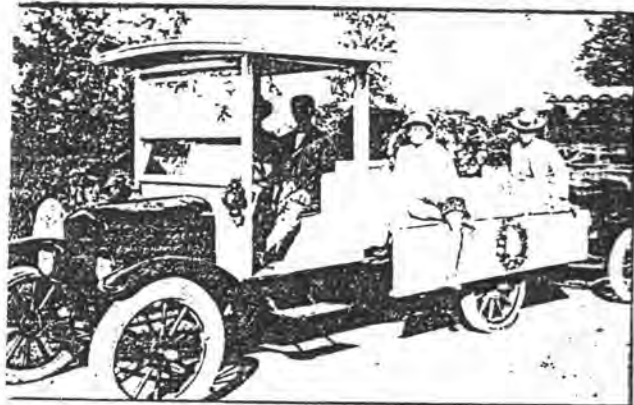
รถยนต์คันแรกในเมืองเชียงใหม่
ของพระยาเจริญราชไมตรี

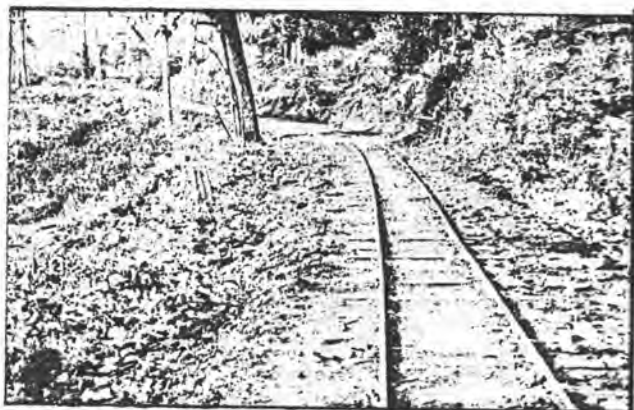
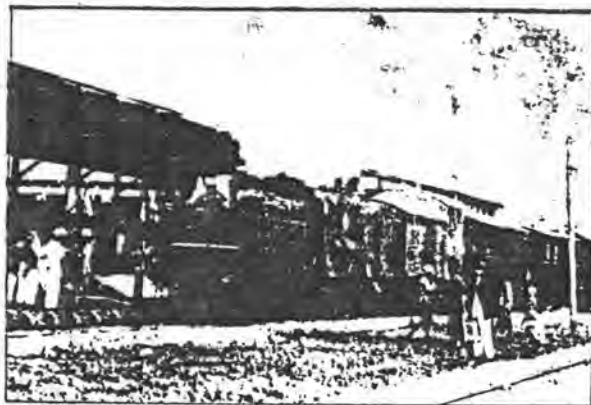
รถยนต์คันที่ 3 ของหลวงอนุสารสุนทร

รถเมล์ชื่อ "พญาผาบ" วิ่งรับ-ส่ง
ระหว่างเมืองเชียงใหม่ - ลำพูน

รถบรรทุก

รถไฟ
ภาพที่ 5.4 (ต่อ)

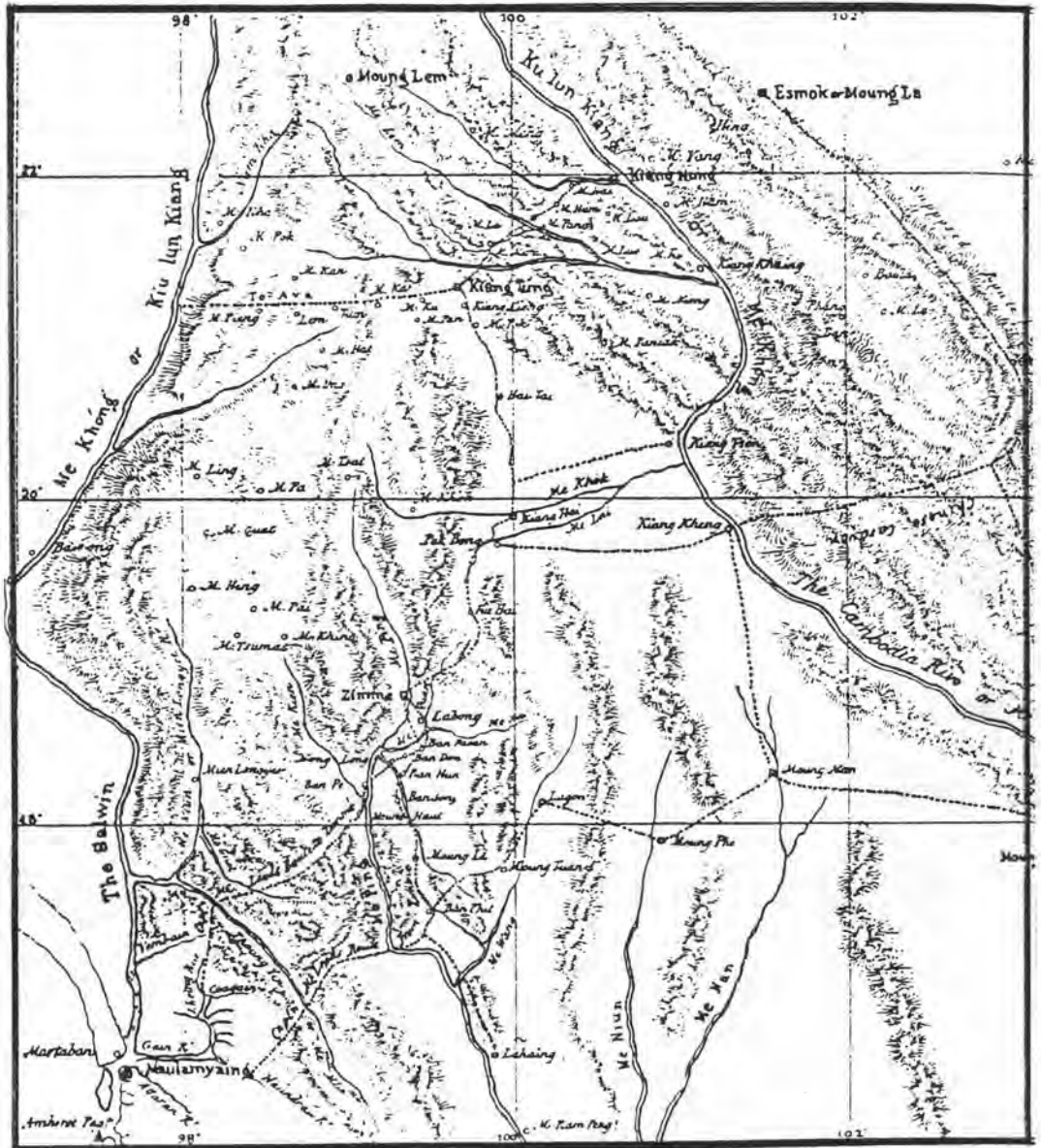
1.2 การเข้ามาจัดการของรัฐบาลกลาง นอกจากวิธีการสัญจรที่กล่าวถึงไปแล้วนั้น จะเป็นตัวกำหนดลักษณะ เฉพาะทางกายภาพของโครงข่ายการสัญจร การเข้ามาจัดการของรัฐบาลกลางก็เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงนี้ เหตุผลที่รัฐบาลมีนโยบายในการพัฒนาการคมนาคมติดต่อกันเพื่อจุดประสงค์ที่จะสามารถรวบอำนาจการปกครอง เข้าสู่ส่วนกลางได้สะดวกขึ้น เพราะในอดีตการคมนาคมติดต่อกันเป็นไปได้อย่างลำบาก ทำให้หัวเมืองฝ่ายเหนือมีอิสระต่อการปกครองจากกรุงเทพฯค่อนข้างมาก ผลของนโยบายนี้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของลักษณะเฉพาะทางกายภาพของโครงข่ายการสัญจรใน 3 ระดับ คือ

1.2.1 ระดับเมือง การพัฒนาการคมนาคมในระดับเมืองความจริงไม่มีความสำคัญต่อจุดประสงค์ที่ต้องการรวบอำนาจของรัฐบาลกลาง แต่เนื่องจากเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา การรับอิทธิพลความเจริญ "ความทันสมัย" จากกรุงเทพฯ จึงเริ่มต้นขึ้นที่นี้ก่อน เมื่อได้รับพาดนะสัญจรใหม่ ๆ เข้ามาความต้องการในการเปลี่ยนแปลง "ทาง" เป็น "ถนน" ก็เกิดขึ้นเอง รัฐบาลกำหนดให้การปรับปรุงระบบคมนาคมภายในเมืองอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของผู้บริหารระดับภูมิภาค ซึ่งในช่วงสมัยที่พระยาสุรสีห์วิศิษฏ์ศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ดำรงตำแหน่งอยู่ พ.ศ.2445-2458 ท่านได้ทำการปรับปรุงการคมนาคมในตัวเมืองเชียงใหม่มากมาย โดยปรับปรุง "ทาง" ขึ้นเป็น "ถนน" ในทางหลักบางสายของเมือง เช่น ถนนพระปกเกล้า ถนนราชดำเนิน เป็นต้น อ้างอิงได้จากข้อบังคับ พ.ศ.2447 ที่ห้ามขี้ควสัวพาหนะและขับเกวียนตามสะพานและ "ถนน" บางสายของเมืองเชียงใหม่ ปรับปรุง "ทางเดินเท้า" ขึ้นเป็น "ทางเกวียน" ตัดถนนใหม่เพื่อเชื่อมต่อสถานที่ราชการ ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง เข้ากับชุมชนเมือง

1.2.2 ระดับภาค การติดต่อคมนาคมในระดับภาคเดิมที่มีอยู่เป็นเส้นทางการค้า ที่สำคัญมีอยู่ 2 เส้นทางคือ เส้นทางการค้าระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมะลาเลิงในประเทศพม่า โดยจะเดินทางด้วยทางเรือล่องลงมาตามแม่น้ำปิง ขึ้นบกที่เมืองตากเดินเท้าต่อมาที่เมืองมะละหมั่งของพม่าแล้วจึงล่องแม่น้ำสาละวินลงมาที่เมืองท่าเมะลาเลิง อีกเส้นทางหนึ่งได้แก่เส้นทางการค้าระหว่างเมืองเชียงใหม่กับหลวงพระบางและเวียงจันทน์ การเดินทางเริ่มต้นเดินเท้าจากเมืองเชียงใหม่ ข้ามแม่น้ำวังถึงเมืองลำปาง ข้ามแม่น้ำยมถึงเมืองแพร่และต่อมาถึงเมืองอุตรดิตถ์ ข้ามแม่น้ำน่านถึงปากสาย เปลี่ยนการเดินทางจากทางบกมาเป็นทางเรือ โดยถ้าขึ้นไปตามแม่น้ำโขงจะถึงเมืองหลวงพระบาง ถ้าล่องลงมาตามแม่น้ำโขงจะถึงเวียงจันทน์ (ดูแผนที่ 5.2 หน้า 225) รัฐบาลมีนโยบายให้ทำการปรับปรุงเส้นทางการคมนาคมในระดับภาคทั้งนี้ก็เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า การเก็บภาษีอากรและการปกครองภายในภูมิภาค โดยเริ่มต้นดำเนินการจากปี พ.ศ. 2442 ที่พระยาศรีสหเทพได้พยายามสร้างทางหลวงจากปากน้ำโพถึงเมืองตาก เกิน และลำปาง

แผนที่ 5.2
เส้นทางการค้าที่สำคัญในระดับภาค

ทิวเขา: ฉวีลวดดี อังองลกุล 2529 : 136

ตามลำดับ เพื่อเอื้ออำนวยให้เส้นทางการค้าจากเมืองเมาะลาเล็งในประเทพม่าผ่านเมืองตากไปยังเมืองเชียงใหม่สะดวกขึ้น (เส้นทางนี้เป็นส่วนหนึ่งของทางหลวงแผ่นดินสายเอเซียในปัจจุบัน) ส่วนเส้นทางการค้าจากเมืองเชียงใหม่ไปยังหลวงพระบางและเวียงจันทน์นั้น ได้รับการปรับปรุงเส้นทางเดิมขึ้นเป็น "ทางเกวียน" ในช่วงจากเมืองอุตรดิตถ์ถึงเมืองแพร่ ลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางเกวียนระหว่างเมืองเชียงใหม่-ลำพูนเป็นทางที่มีสภาพดีมาก และยังได้รับการซ่อมแซมจากพระยาสุรสีห์วิศิษฐศักดิ์อยู่เสมอ (เกื้อกูล ยืนยงอนันต์ 2520 : 27,139)

1.2.3 ระดับประเทศ แม้ว่า "ทางเกวียน" ในภาคเหนือจะได้รับการพัฒนาให้มีระบบโครงข่ายเชื่อมต่อถึงกันได้โดยสะดวกแล้วก็ตาม แต่เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าและการปกครองภายในภูมิภาค แต่ถ้าปราศจากทางเชื่อมต่อกับกรุงเทพฯที่มีประสิทธิภาพดีแล้ว ทางเกวียนเหล่านั้นก็จะมีคุณค่าต่อรัฐบาลน้อยมาก ดังนั้นรัฐบาลจึงเริ่มดำเนินการสร้างทางรถไฟสายเหนือในปี.ศ.2445 เพื่อให้การติดต่อคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯกับหัวเมืองเหนือสะดวกรวดเร็วขึ้น และการมาถึงของรถไฟในปี.ศ.2464 ก่อให้เกิดการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกเพื่อเชื่อมต่อเชียงใหม่กับชุมชนเมืองอื่น ๆ อีกมากมายในรูปแบบของ "ถนน" เพื่อการติดต่อระดับภาค และในรูปแบบของ "ทางเกวียน" เพื่อการติดต่อระหว่างเมืองกับชนบท

2. พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจร

การศึกษาพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรในยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ อาศัยหลักฐานจากแผนที่ที่ได้มีผู้บันทึกสภาพบ้านเมืองไว้ 3 ช่วงด้วยกัน คือ พ.ศ. 2443 พ.ศ. 2447 และ พ.ศ. 2466 จากภาพถ่าย ประกอบกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีความถูกต้องค่อนข้างมากแล้ว เป็นแผนที่จึงได้ภาพรวมของพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรใน 2 ระดับคือ

2.1 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรในระดับภาค เป็นพัฒนาการเชิงพื้นที่ที่ขยายโครงข่ายออกไป จากเดิมที่เคยมี "ทาง" เชื่อมต่อระหว่างเมืองสำคัญของอาณาจักรมี "เส้นทางการค้า" ที่ใช้ติดต่อค้าขายกับเมืองต่าง ๆ และพื้นที่ข้างเคียง พัฒนารับขึ้นเป็น "ทางเกวียน" ที่มีโครงข่ายในการติดต่อถึงพื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้น เนื่องจากนโยบายในการจัดการปกครองของรัฐบาลกลาง และเพื่อใช้เป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าจากสถานีปลายทางของรถไฟที่กำลังดำเนินการก่อสร้างอยู่มายังเมืองต่าง ๆ ของภาค และภายหลังจากที่รถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 "ทางเกวียน" ก็ได้รับการพัฒนารับขึ้นเป็น "ถนน" ให้รถยนต์ รถบรรทุกวิ่ง ช่วงเวลานี้เองที่โครงข่ายการสัญจรในระดับภาคได้รับการพัฒนาเชิงพื้นที่ โดยมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางกระจายการเข้าถึงสู่พื้นที่ต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบ

2.2 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรในระดับเมือง แบ่งออกตามสมัยการปกครองและขั้นตอนของพัฒนาการเป็น 3 ช่วง ดังนี้

2.2.1 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจร พ.ศ. 2397-2439 ซึ่งอยู่ในสมัยการปกครองของพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์และพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรยังคงมีความต่อเนื่องมาจากยุคอดีต ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก เพราะปัจจัยของโลกแวดล้อมต่าง ๆ ยังคงเหมือนเดิม

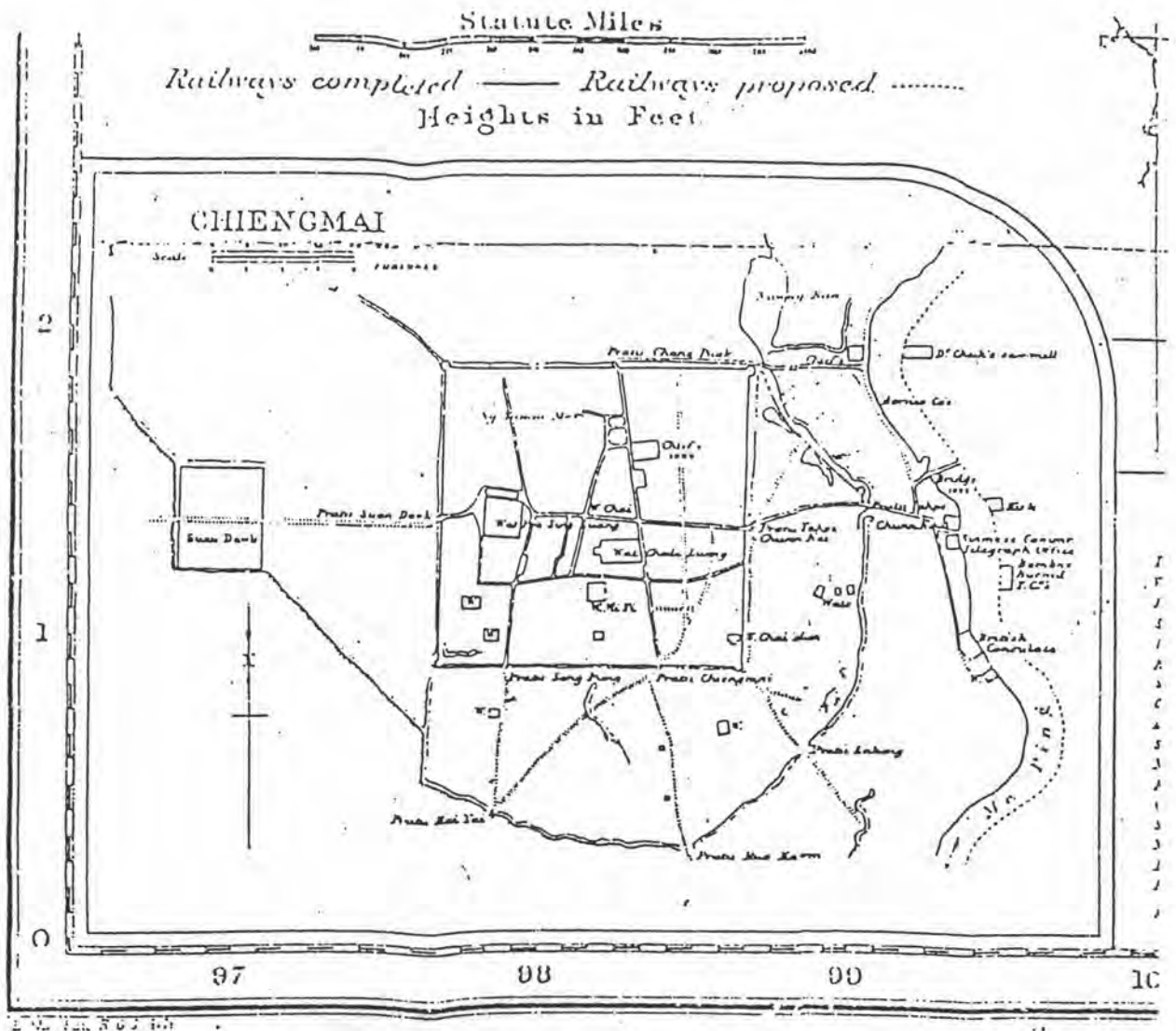
2.2.2 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจร พ.ศ. 2440-2452 ซึ่งอยู่ในสมัยการปกครองของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ อ้างอิงได้จากแผนที่ พ.ศ. 2443 พ.ศ. 2447 จากภาพถ่ายและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

2.2.2.1 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรที่อ้างอิงจากแผนที่พ.ศ. 2443 จากแผนที่ พ.ศ.2443* โดยพระวิภาคภูวาล (JAMES MC CARTHY) อธิบดีกรมแผนที่คนแรกของประเทศไทย ได้แสดงให้เห็นว่า ระบบโครงข่ายการสัญจรภายในกำแพงเมืองชั้นในเป็นระบบตาราง (GRID SYSTEM) ที่มีขนาดและรูปทรงของ BLOCK สี่เหลี่ยมต่างกัน ระบบโครงข่ายการสัญจรภายในกำแพงเมืองชั้นนอกมีทางหลัก เฉพาะแนวที่ลากเชื่อมต่อระหว่างประตูเมืองชั้นนอกและประตูเมืองชั้นในเท่านั้น ส่วนพื้นที่ภายนอกกำแพงเมืองก็จะมีทางหลัก เชื่อมต่อเฉพาะองค์ประกอบที่สำคัญคือ เวียงสวนดอก แม่น้ำปิง สถานกงสุลอังกฤษ และสะพานข้ามแม่น้ำปิง เท่านั้น ส่วนพัฒนาการเชิงพื้นที่ มีการขยายเส้นทางจากยุคอดีตข้ามฝั่งแม่น้ำปิงไปใช้พื้นที่เมืองทางด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง โดยสร้างสะพานขึ้นในปีพ.ศ.2421 และมีทางแยกออกจากถนนท่าแพเพื่อเชื่อมต่อสถานกงสุลอังกฤษในปีพ.ศ.2426 (ถนนเจริญประเทศ) ในช่วงปีพ.ศ.2443 ที่บันทึกแผนที่นี้พาหนะที่ข้อยู่คือ การเดินเท้าของคน สัตว์พาหนะ เกวียน รถม้า และรถจักรยาน

---

* การบันทึกแผนที่ครั้งนี้เป็นการแสดงโครงสร้างของเมืองเชียงใหม่แบบคร่าว ๆ ไม่ได้ลงในรายละเอียดต่าง ๆ ของเมืองจนครบ ดังนั้นการแสดงโครงข่ายการสัญจรจึงเป็นทางหลักและทางรองเท่านั้น มิได้ครอบคลุมลงไปถึงโครงข่ายย่อยด้วย

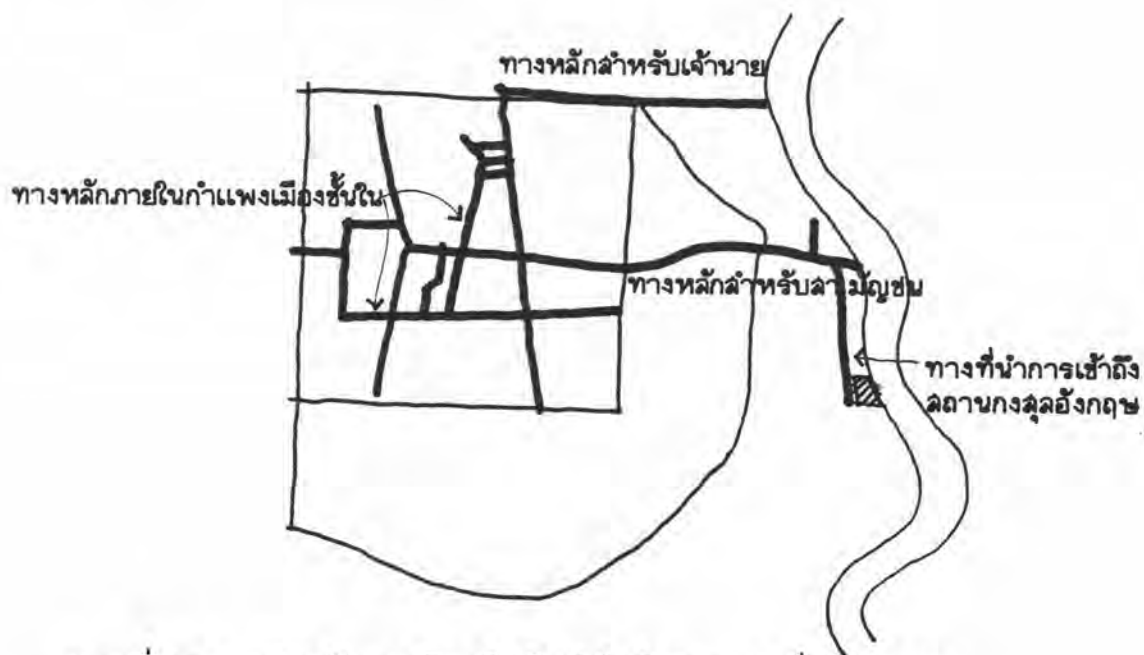
Map by James Mc Carthy, F.R.S.E., in "Surveying and exploring in Siam"
 London, John Murray, Albemarle Street, year 1900.

แผนที่ 5.3 เมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2443 โดย JAMES MC CARTHY

จากแผนที่ พ.ศ.2443 ได้ใช้สัญลักษณ์ที่แสดงโครงข่ายการสัญจรทางบก แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ **=====** ทางหลัก **.....** ทางรอง ซึ่งปรากฏในพื้นที่เมือง ดังนี้

ทางหลักจะถูกใช้ในส่วนเขตพื้นที่ที่มีความสำคัญ ได้แก่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน กับเส้นทางหลักที่ลากสัมพันธ์กับประตูเมืองทั้ง 5 และจะแบ่งย่อยลงไปในส่วนที่เป็นที่ตั้งสำคัญของเมืองอื่น

ได้แก่ วัง วัด ตลาด และสถานที่ราชการ จะถูกใช้เป็นทางเชื่อมต่อระหว่างเมืองชั้นในกับแม่น้ำปิงแบ่งออกเป็น 2 เส้นทางคือ ทางหลักเส้นบน ส่วนใหญ่ใช้สำหรับเจ้านาย ทางหลักเส้นล่างส่วนใหญ่ใช้สำหรับสามัญชน* และทางที่อาจจะไม่ใช่ทางหลักของเมืองแต่เป็นทางที่มีคุณภาพดีใช้เชื่อมต่อเมืองกับสถานกงสุลอังกฤษ

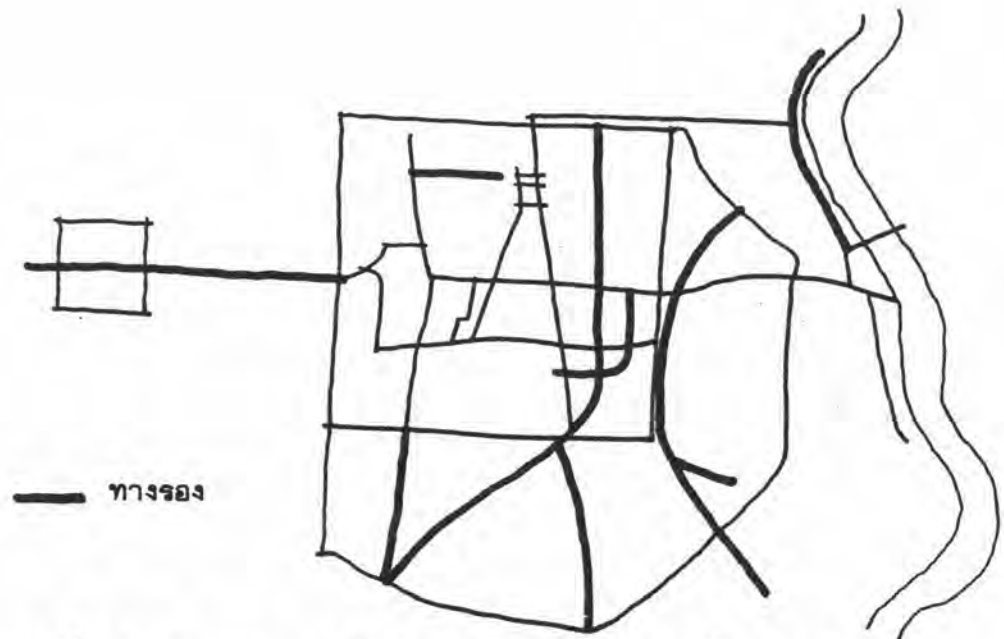

แผนที่ 5.4 ทางหลักของเมืองเชียงใหม่อ้างอิงจากแผนที่ พ.ศ. 2443

* เหตุผลประกอบข้อสันนิษฐาน

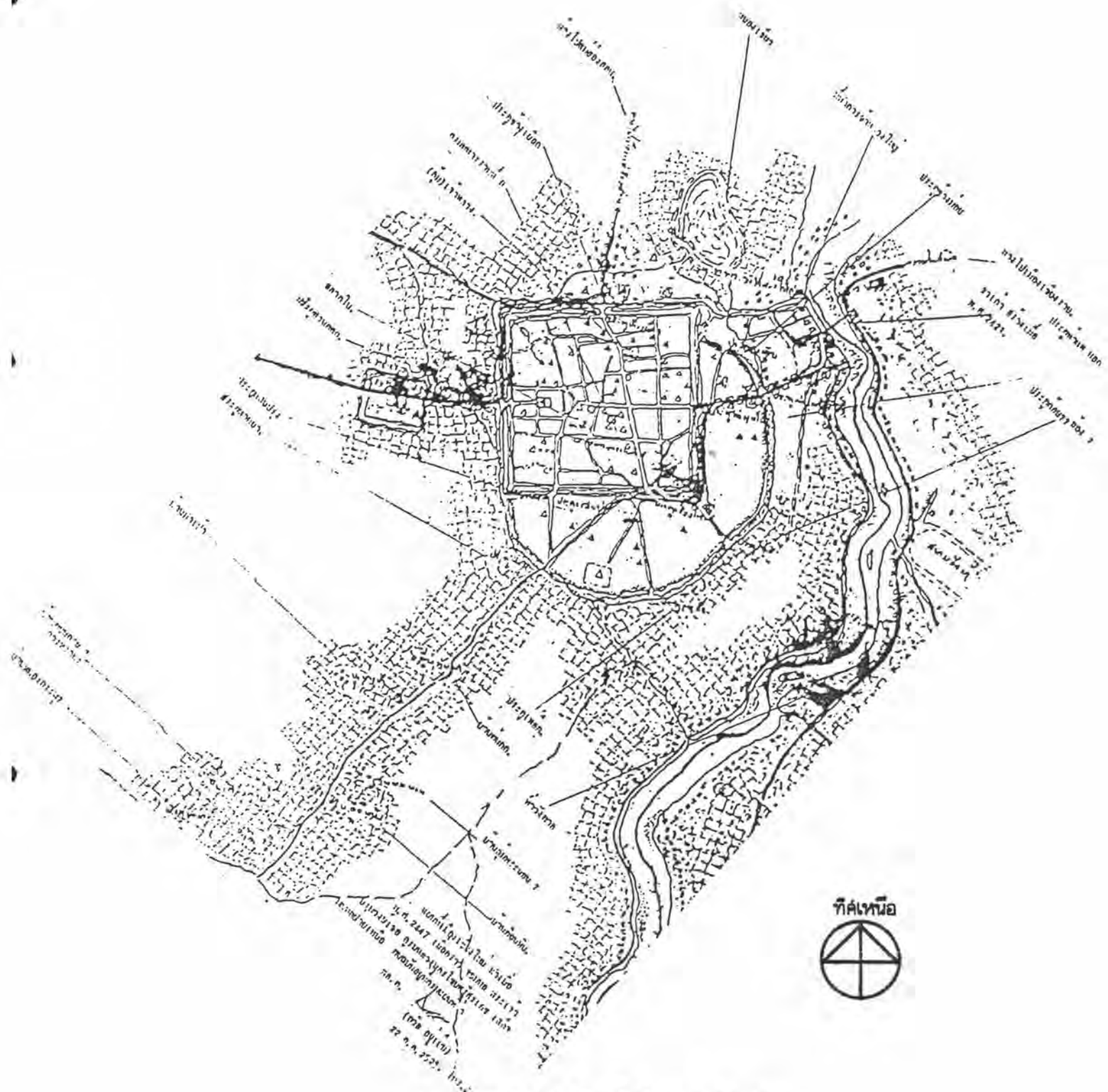
1. ตำนานโบราณมักกล่าวถึงการเสด็จเข้าเมืองของเจ้านายจากทางประตูข้างเมืองเสมอ โดยเฉพาะในพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ
2. ตำแหน่งที่ตั้งของตำหนักกรมปิง ซึ่งอีกประโยชน์ใช้สอยหนึ่งคือท่าเรือของชนชั้นปกครองนั้น เป็นหลักฐานทางกายภาพที่อ้างอิงได้ถึงความถี่ของการใช้ทางหลักเส้นบนนี้ของเจ้านาย
3. ระยะห่างจากคูมหหลวงและคูมที่ประทับอื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ตั้งอยู่ทางตอนบนของกำแพงเมืองชั้นในนั้น ถ้าใช้ทางหลักเส้นบนจะมีระยะทางใกล้กว่าเส้นล่างเพราะแม่น้ำปิงด้านล่างโค้งห่างออกจากตัวเมืองมากกว่าด้านบน
4. กิจกรรมโดยรอบทางหลักเส้นล่าง ส่วนใหญ่เป็นบ้านเรือนของราษฎร และกิจกรรมการค้าของพ่อค้าจากต่างเมือง ดังนั้นถนนเส้นนี้จึงเป็นถนนที่ส่วนใหญ่สามัญชนใช้

ทางรองจะถูกใช้ในส่วนของพื้นที่ที่มีความสำคัญน้อยกว่า เช่น ในชุมชนพักอาศัยของ
สามัญชน ในกำแพงเมืองชั้นนอก และเส้นทางนอกเมือง

แผนที่ 5.5 ทางรองของเมืองเชียงใหม่อ้างอิงจากแผนที่ พ.ศ.2443

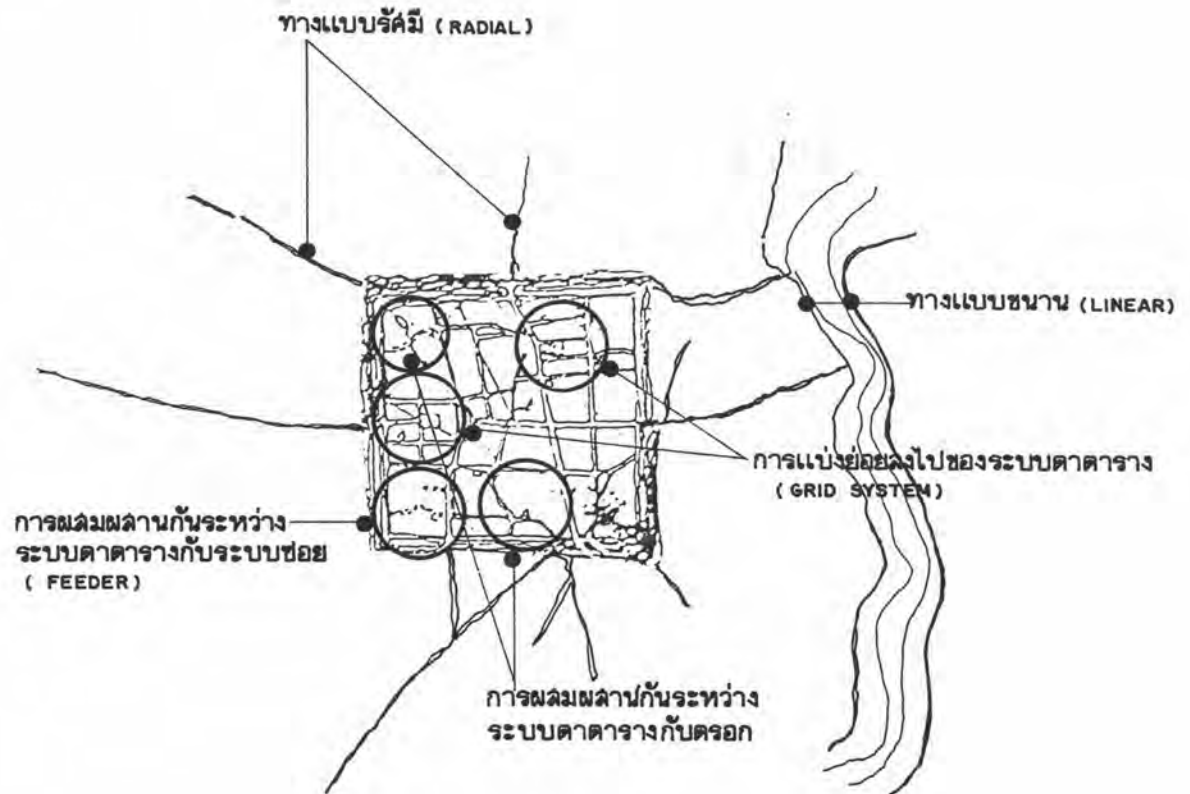
2.2.2.2 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรที่อ้างอิงจากแผนที่ พ.ศ.
2447 ที่บันทึกเมื่อคราวจอมพลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสด็จมณฑลฝ่าย
เหนือ แสดงระบบของโครงข่ายการสัญจรได้ละเอียดกว่าแผนที่ พ.ศ.2443 เราจึงเห็นถึงการ
แบ่งย่อยลงไปของระบบโครงข่าย พ.ศ.2447 นี้สันนิษฐานว่า เริ่มมีการนำรถยนต์เข้ามาใช้ใน เมือง
เชียงใหม่แล้ว อ้างอิงจากการออกข้อบังคับห้ามขี่ควายสัตว์พาหนะ และขับเกวียนตามสะพานหรือ
ถนนบางสายในเมืองเชียงใหม่ ซึ่ง "ทางเกวียน" ในเมืองเชียงใหม่เริ่มได้รับการปรับปรุงขึ้น
เป็น "ถนน" ให้รถยนต์วิ่ง

แผนที่ 5.6 เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2447

จากแผนที่ พ.ศ.2447 ได้ใช้สัญลักษณ์ที่แสดงโครงข่ายการสัญจรทางบกแบ่งออกเป็น 4 ประเภทคือ ถนนหลัก, ทางหลัก ทางรอง ทางย่อย ทางนอกเมือง ซึ่งถนนและทางทั้ง 4 ประเภทจะถูกใช้ในส่วนต่าง ๆ ของพื้นที่เมือง ดังนี้

ข้อสังเกตอื่น ๆ ที่ได้จากแผนที่ พ.ศ.2447 คือมีการใช้ระบบโครงข่ายการสัญจรที่แตกต่างกันผสมอยู่ในโครงสร้างเมืองเดียวกัน ดังนี้

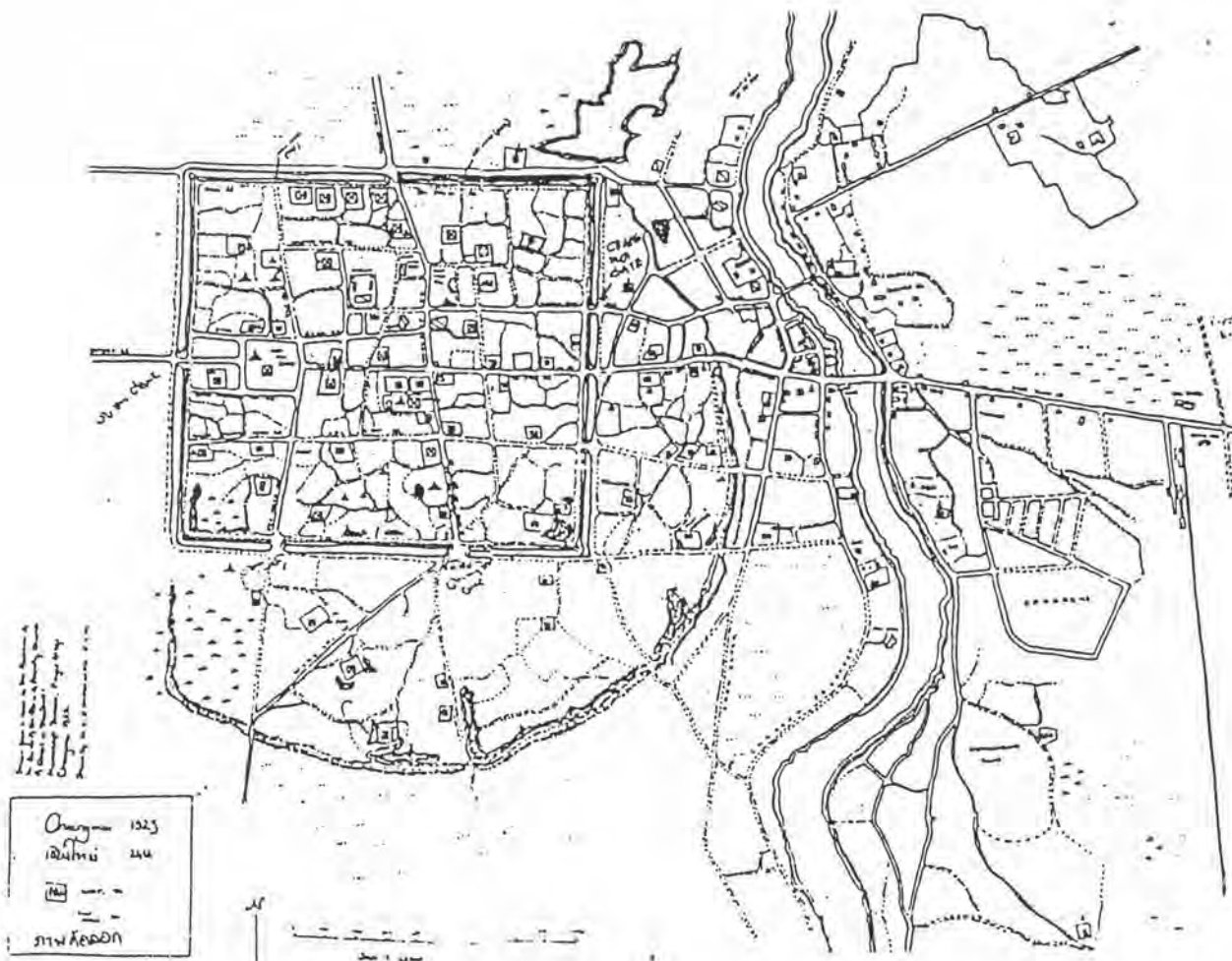

ภาพที่ 5.5 การผลมผลลนระหว่างรูปแบบต่าง ๆ ของโครงข่ายการลัญจรทางบกที่อ้างอิงจากแผนที่ พ.ศ. 2447

2.2.3 พัฒนาการของโครงข่ายการลัญจร พ.ศ.2452-2476 ซึ่งอยู่ในสมัยการปกครองของเจ้าแก้ววรัรุ อ้างอิงได้จากแผนที่พ.ศ.2466 ภาพถ่ายและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ได้ดังนี้

พัฒนาการของโครงข่ายการลัญจรที่อ้างอิงจากแผนที่พ.ศ.2466 ซึ่งเป็นแผนที่ที่แสดงรายละเอียดไว้มาก่อนข้างชัดเจน เห็นถึงพัฒนาการภายในของโครงข่ายการลัญจรที่เพิ่มความหนาแน่น (DENSITY) ลงไปในระบบเดิม และขยายตัวเชิงพื้นที่ออกมาบริเวณด้านทิศใต้ของถนน

ท่าแพ ด้านทิศตะวันออกของฝั่งแม่น้ำปิงอัน เนื่องจากการมาถึงของรถไฟในปี.ศ.2464 ซึ่งใน
ช่วงเวลานี้โครงข่ายการสัญจรภายในตัวเมือง เชียงใหม่ได้รับการพัฒนาขึ้นมากแล้ว

แผนที่ 5.8 เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2466

จากแผนที่ พ.ศ.2466 ใช้สัญลักษณ์แสดงโครงข่ายการสัญจรทางบก แบ่งออกเป็น 4
ประเภทคือ **=====** ถนน,ทางหลัก **-----** ถนน,ทางนอกเมือง **- - - - -** ถนน,ทางรอง
----- ทางย่อย และ **————** ทางรถไฟ ถนนและทางทั้ง 4 ประเภทจะใช้ผสมผสาน
กันในส่วนต่างๆของพื้นที่เมือง ซึ่งถ้าลองแบ่งแยกตามที่แผนที่ พ.ศ.2466 แสดงไว้จะได้สภาพและ
หน้าที่ของโครงข่ายแต่ละเส้นทาง ดังนี้

ถนน , ทางหลัก เพื่อเชื่อมต่อพื้นที่สำคัญของเมือง จะมีแนวทางตามแนวแกน คือ แนวทิศเหนือ-ทิศใต้ 2 เส้นทาง ได้แก่ แนวถนนพระปกเกล้า-ถนนวิวาลัย และแนวถนนเจริญราชบุรี-ถนนลาพูน (ในปัจจุบัน) แนวทิศตะวันออก - ทิศตะวันตก 2 เส้นทาง ได้แก่ แนวถนนมณีนพรัตน์-ถนนวิษยานนท์-ข้ามแม่น้ำปิงด้วยสะพานขรัวเกล้า-ถนนเจริญราชบุรี-ถนนแก้ววารีรัฐ และแนวถนนราชดำเนิน-ถนนท่าแพ-ถนนเจริญเมือง (ในปัจจุบัน) นอกจากนี้ยังนำการเข้าถึงสถานที่สำคัญของเมือง เช่น สถานกงสุลอังกฤษ กรมบัญชาการทหารบกมณฑลพายัพ เป็นต้น

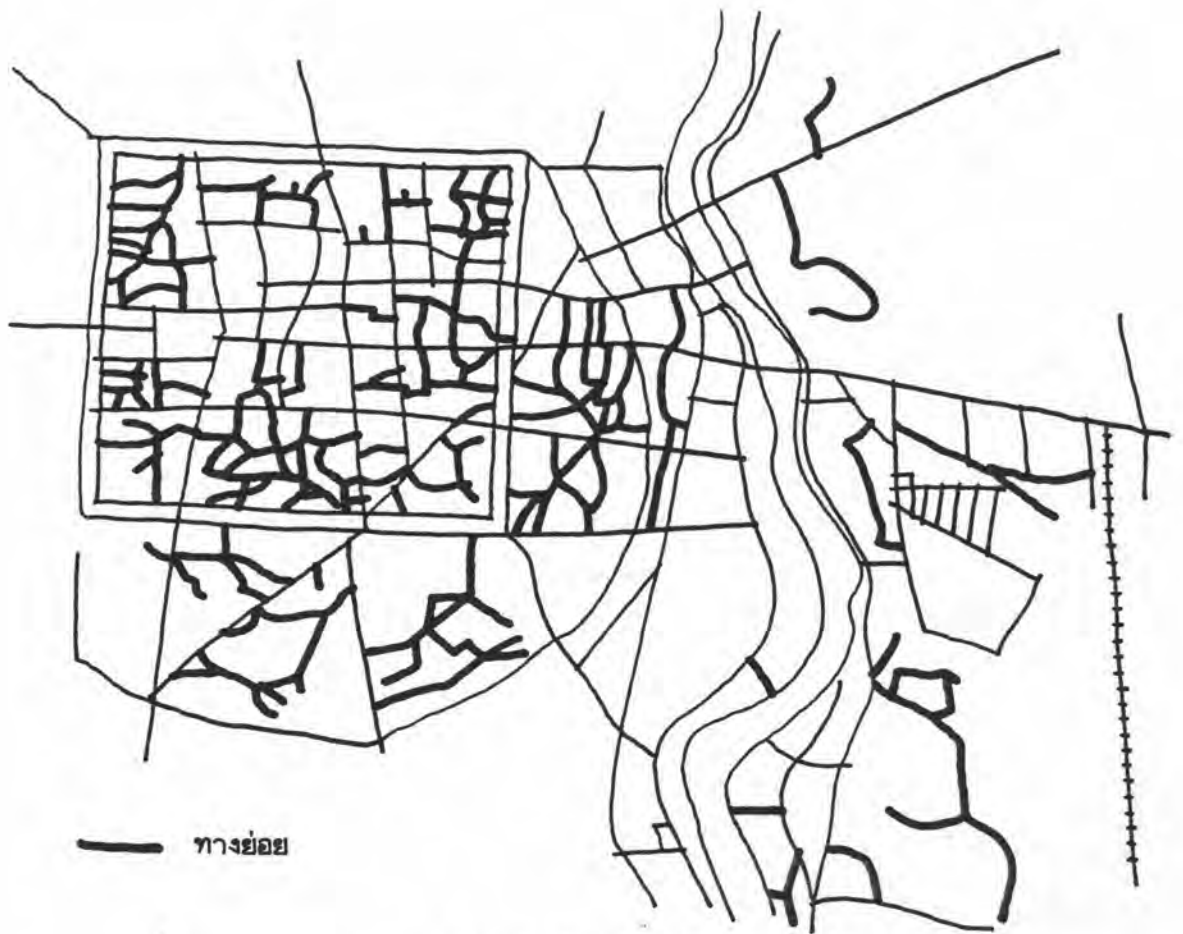
แผนที่ 5.9 ถนน , ทางหลักของเมืองเชียงใหม่อ้างอิงจากแผนที่พ.ศ.2466

ถนน, ทางรอง จะ เชื่อมต่อจากถนนและทางหลักเพื่อกระจายการเข้าถึงพื้นที่เมือง ซึ่ง
ในปี พ.ศ.2466 มีพัฒนาการดังนี้

แผนที่ 5.10 ถนน, ทางรองของเมืองเชียงใหม่อ้างอิงจากแผนที่พ.ศ. 2466

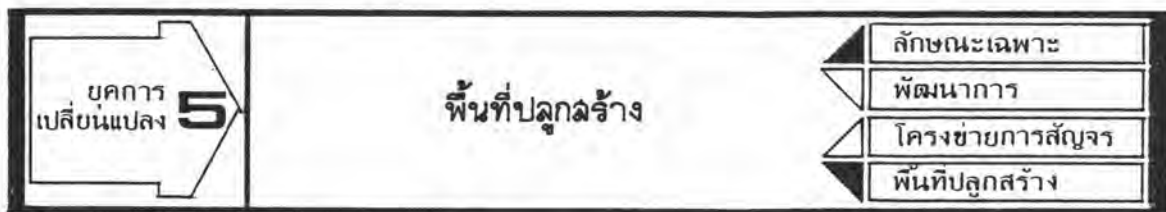
ทางย่อย จะเป็นเส้นทางที่เกิดขึ้นภายใน BLOCK หรือแยกออกจากเส้นทางหลัก และเส้นทางรอง เพื่อนำการเข้าถึงในระดับชุมชน ส่วนใหญ่เป็นทางที่เกิดจากร่องรอยการเดินทางเท้าของคนและสัตว์พาหนะจึงมีลักษณะของเส้นทางแบบอิสระ (FREE FORM)

แผนที่ 5.11 ทางย่อยของเมืองเชียงใหม่อ้างอิงจากแผนที่ พ.ศ. 2466

พื้นที่ปลูกสร้าง

พื้นที่ปลูกสร้างในช่วงเวลานี้มีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมทั้งลักษณะเฉพาะทางกายภาพของพื้นที่ปลูกสร้าง 4 ประเภทหลักเดิม อันได้แก่ วังและเวียง วัด ตลาด บ้านและชุมชน เพราะปัจจัยของโลกแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป การเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกสร้างใหม่ ได้แก่ สถานที่ราชการ กิจกรรมอันต่อเนื่องมาจากการเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารี (โบสถ์ โรงเรียน โรงพยาบาล) ส่วนพัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้าง เป็นพัฒนาการเชิงพื้นที่ที่ขยายตัวออกไปในแนวราบ ซึ่งลักษณะเฉพาะและพัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างในยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2397-2476 มีรายละเอียด ดังนี้

1. ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้าง

1.1 ลักษณะเฉพาะของวังและเวียง

1.1.1 ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรม ในช่วงต้นของยุคการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของวังเปลี่ยนแปลงไป โดยรับอิทธิพล "STYLE" จากกรุงเทพฯและตะวันตกมาใช้ แต่ก็ได้ผสมกลมกลืนระหว่าง "ความเก่า" กับ "ความใหม่" ได้อย่างลงตัว จะเห็นได้จากคุ่มกลางเวียง ซึ่งเป็นคุ่มหลวงที่รื้ออาคารเดิมออกแล้วสร้างใหม่ให้ทันสมัยในสมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ และคงใช้เป็นคุ่มหลวงมาจนถึงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2439)

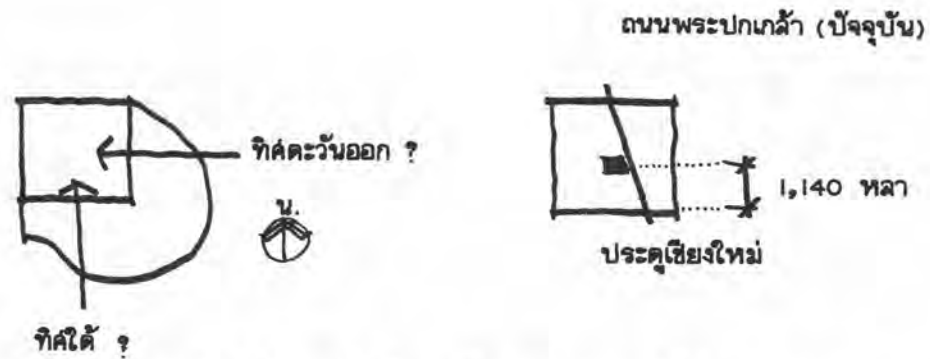
มีการบันทึกถึงลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของคุ่มหลวงกลางเวียง ในสมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ โดย คาเน็ล แมคคิลวารี มิชชันนารีอเมริกัน ในปีพ.ศ.2406 ว่า "...เราก็ได้เห็นการจัดระเบียบและการประดับประดาอันสง่างามอย่างที่เราไม่เคยเห็นจากที่ใดในลาวมาก่อนเลย เจ้าชาย เจ้าหญิงทุกองค์และขุนนางทั้งหลายอยู่ในท้องพระโรงจะหมอบกราบอยู่ที่หน้าพระที่นั่งของเจ้าหลวง..." (สุเทพ สุนทรเกสัช 25 :) สรัสวดี อ๋องสกุล (2529 : 118) ให้ความเห็นว่า "...ท้องพระโรงของเชียงใหม่นั้นพยายาม

จำลองชีวิตราชสำนักจากกรุงเทพฯที่ย่อส่วนให้เหมาะสมกับฐานะ ซึ่งนับว่าเป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยอำนาจและความมั่งคั่งที่สุขของบ้านเมือง..."

พ.ศ.2423 มร.โฮลท์ เอส ฮาลเลตต์ วิศวกรชาวอังกฤษผู้เดินทางเข้ามาสำรวจเส้นทางรถไฟเชื่อมระหว่าง อินเดีย-พม่า-สยาม-จีน มีโอกาสเข้าเฝ้าพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่คุ้มกลางเวียงได้เขียนบันทึกไว้ว่า

จากบริเวณเมืองชั้นนอกเข้าสู่เมืองชั้นใน เราผ่านไปตามถนนใหญ่ จนมาถึงกำแพงที่ล้อมที่ประทับของเจ้าเมือง ประตูวังอยู่ห่างจากประตูชั้นใน 1,140 หลา (1,026 เมตร) นำเข้าสู่บริเวณภายในวัง ซึ่งกว้างขวางเป็นที่ตั้งของอาคารหลายหลัง ที่ประทับอยู่ตรงประตูเข้าเป็นอาคารชั้นเดียวที่สร้างอย่างแข็งแรง กำแพงก่อด้วยอิฐฉาบปูนสี เม่นต์อย่างดีเยี่ยม หลังคามุงด้วยกระเบื้องมีลักษณะกระเตียดไปทางจีนนิด ๆ เมื่อพ้นบันไดที่ปูด้วยกระเบื้องสีดำ เราก็มาถึงห้องโถงซึ่งกินเนื้อที่บริเวณด้านหน้าของอาคารทั้งหมด พื้นห้องปูด้วยไม้ขนานชนิดบนเพดานแขวนโคมระย้าหลายข้อ ผนังปิดด้วยกระดาษคล้ายห้องรับแขกของชาวอังกฤษ ประดับด้วยกระจกเงาทรงรีกรอบทอง เครื่องเรือนที่เหลือนมีเก้าอี้ยาว เก้าอี้เท้าแขน เก้าอี้รับแขก 10 กว่าตัวบุด้วยผ้าสีเขียวกับโต๊ะน้ำชาขนาดเล็กตัวหนึ่ง หน้าประตูที่จะเข้าสู่ที่ประทับส่วนพระองค์มีฉากทวยที่สานด้วยลายวิจิตรกันอยู่ (สุเทพ สุนทรภักษ์ อ้างอิงจาก HOLT S. HALLETT 1890 : 101) จากคำบรรยายของมร.โฮลท์ เอส ฮาลเลตต์ ถอดความได้ ดังนี้

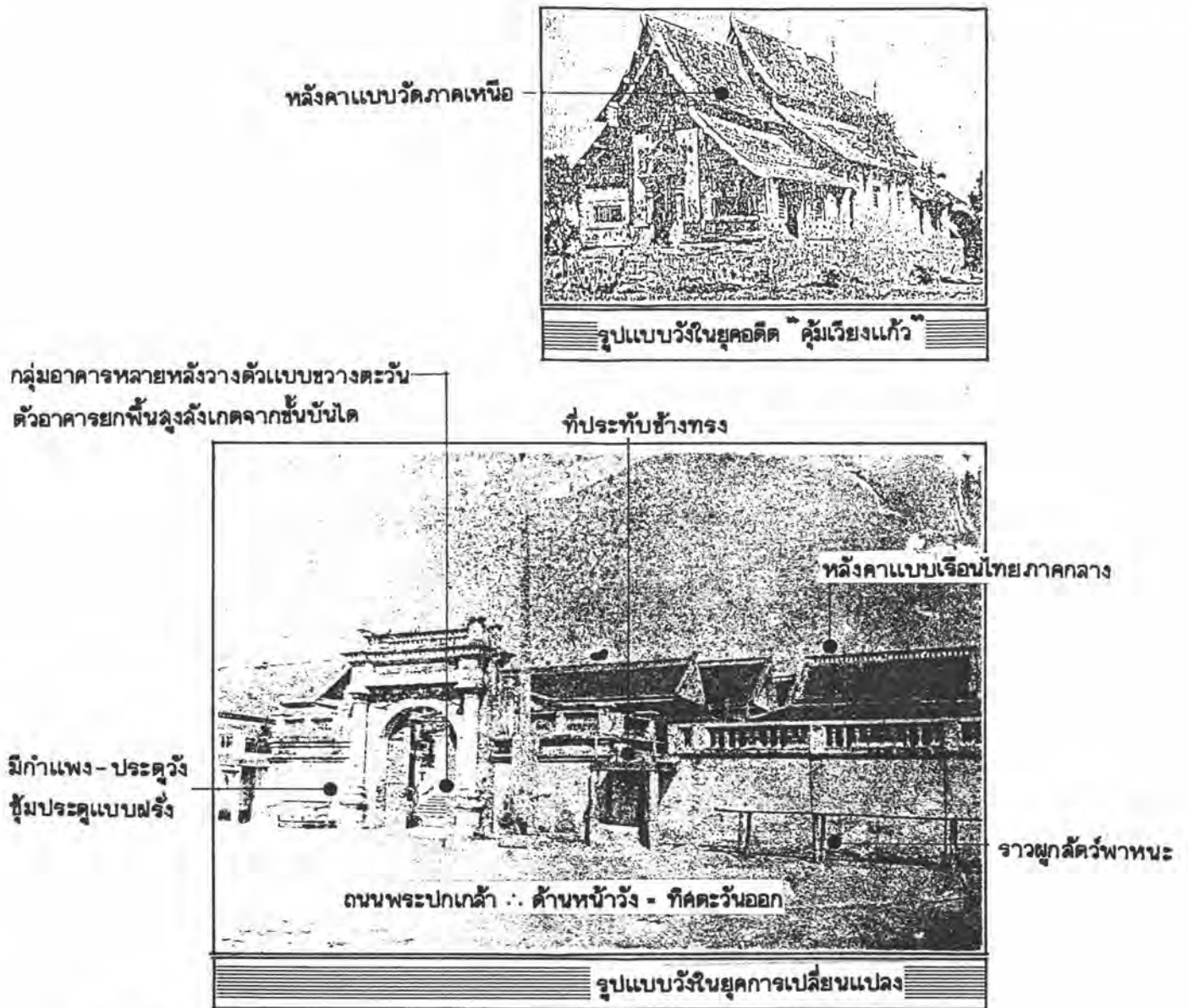
"...จากบริเวณเมืองชั้นนอกเข้าสู่เมืองชั้นใน เราผ่านไปตามถนนใหญ่ จนมาถึงกำแพงที่ล้อมรอบที่ประทับของเจ้าเมือง..." แสดงว่าควรจะเข้าเมืองจากทางด้านทิศตะวันออกหรือไม่ก็ทางด้านทิศใต้ เพราะเป็นด้านที่มีกำแพงเมืองชั้นนอกโอบรอบอยู่ และเมื่อวัดระยะห่างจากประตูเมืองชั้นในตามคำบรรยายที่ว่า "...ประตูวังอยู่ห่างจากประตูชั้นใน 1,140 หลา..." แล้วจึงพบว่ามร. ฮาลเลตต์ เข้าเมืองทางด้านทิศใต้ผ่านประตูเชียงใหม่เข้ามาทางถนนพระปกเกล้าในปัจจุบัน ถึงหน้าคุ้มกลางเวียง (ศาลากลางหลังเดิม) ด้วยระยะห่าง 1,140 หลาพอดี

“...จากบริเวณเมืองชั้นนอกสู่เมืองชั้นใน...” “...ประตูวังอยู่ห่างจากประตูชั้นใน 1,140 หลา...”

ภาพที่ 5.6 โครงสร้างเมืองตามคำบรรยายของ มร. ฮาลเลตต์

“...ภายในวังซึ่งกว้างขวางเป็นที่ตั้งของอาคารหลายหลัง ที่ประทับอยู่ตรงประตูเข้าเป็นอาคารชั้นเดียวที่สร้างอย่างแข็งแรง กำแพงก่อด้วยอิฐฉาบปูนซีเมนต์อย่างดีเยี่ยม หลังคามุงด้วยกระเบื้องมีลักษณะกระเบื้องลาดไปทางจีนิต ๆ เมื่อพ้นบันไดที่ปูด้วยกระเบื้องสีดำ...” ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวังและการวางผังบริเวณ เมื่อได้ผสมผสานคำบรรยายนี้กับภาพถ่าย “คุ้มพระเจ้าเชียงใหม่” ที่ได้มาจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติแล้ว พบว่า รูปทรงของตัวอาคารเปลี่ยนแปลงลักษณะเฉพาะทางกายภาพไปจากคติเดิมที่เคยมี “หน้าตา” คล้ายวัด มาเป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูน (ซีเมนต์) แบบฝรั่ง รูปทรงของหลังคา ก็เปลี่ยนแปลงไปจากหลังคาจั่วที่แบ่งช่วงชั้นของหลังคาแบบล้านนา มาเป็นหลังคาแบบเรือนไทยภาคกลาง ลักษณะของสถาปัตยกรรม เช่นนี้พบเห็นได้ทั่วไปจากพระราชวังและสถานที่ราชการที่กรุงเทพฯ ในยุคสมัยเดียวกัน ซึ่งเป็นการประยุกต์สถาปัตยกรรมแบบ “เรือนไทยภาคกลาง” เข้ากับ “ตึกแบบฝรั่ง” สิ่งที่ยังคงอยู่ของลักษณะเฉพาะทางกายภาพของวังตามคติดั้งเดิมก็คือ การเป็นกลุ่มของอาคารชั้นเดียวหลายหลังที่มีการวางผังบริเวณแบบวางตัวตามแนวแกน โดยหันด้านหน้า ซึ่งเป็นด้านยาวรับตะวัน หรือ เป็นการวางตัวอาคาร “ขวางตะวัน” แบบภาคเหนือ เพื่อที่จะสามารถรับความอบอุ่นจากแสงแดดได้เต็มที่

ภาพที่ 5.7 ลักษณะเฉพาะของวังตามคำบรรยายของ มร. ฮาลเลตต์

"... เมื่อพ้นบันไดที่ปูด้วยกระเบื้องสีด้า เราก็มาถึงห้องโถงซึ่งกินเนื้อที่บริเวณด้านหน้าของอาคารทั้งหมด พื้นห้องปูด้วยไม้ขนานาชนิด บนเพดานแขวนโคมระย้าหลายช่อ ผนังปิดด้วยกระดาษคล้ายห้องรับแขกของชาวอังกฤษ ประดับด้วยกระฉากเงาทรงรีกรอบทอง เครื่องเรือนที่เหลือนมีเก้าอี้ยาว เก้าอี้เท้าแขน เก้าอี้รับแขก 10 กว่าตัวบุด้วยผ้าสีเขียวกับโต๊ะน้ำชาขนาดเล็กตัวหนึ่ง..." ลักษณะของการตกแต่งภายในเช่นนี้ รัชสิทธิ์พลจากตะวันตกอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะ เป็นกระเบื้องสีด้าที่ใช้ปูพื้น โคมระย้า การผนังปิดด้วยกระดาษ (WALL PAPER) กระฉากเงา ทรงรีกรอบทอง เก้าอี้ชนิดต่าง ๆ และโต๊ะน้ำชา

พระเจ้าอินทวิชยานนท์กับการตกแต่งภายใน
วังแบบตะวันตก (ผ้าม่าน โຕะ-แก้อี และ
WALL PAPER ที่อยู่ด้านหลัง)

เจ้าเทพไกรฉัตร อิตาพระเจ้ากาวิโรจน์สุริยวงศ์
(ชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์)
ประทับนั่งบนเก้าอี้แบบฝรั่ง

เจ้าอุบลวรรณา อิตาพระเจ้ากาวิโรจน์สุริยวงศ์
ประทับนั่งบนเก้าอี้ ที่มีโຕะกลมและแจกันดอกไม้อัน
"แบบฝรั่ง"

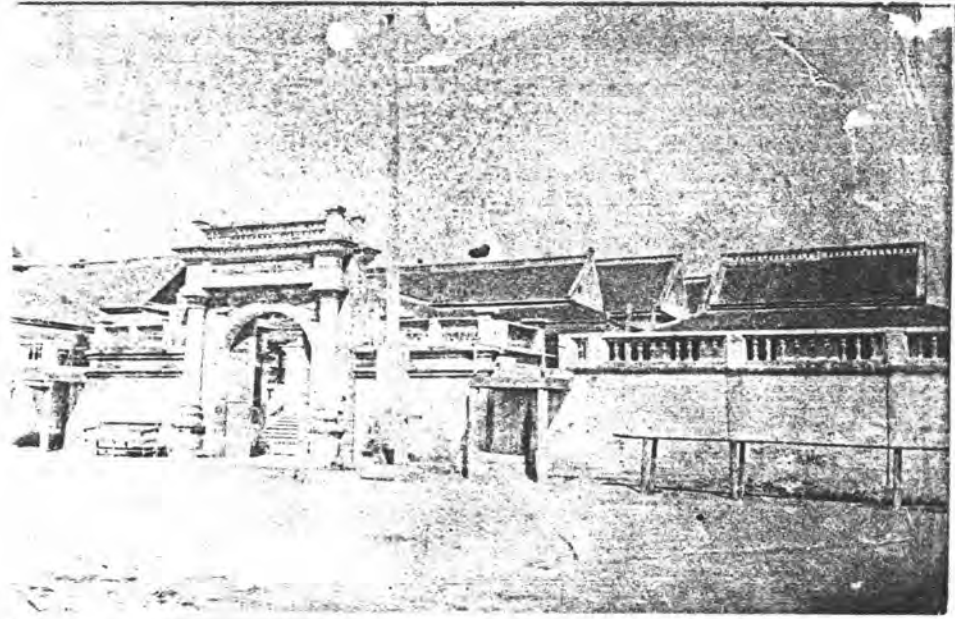
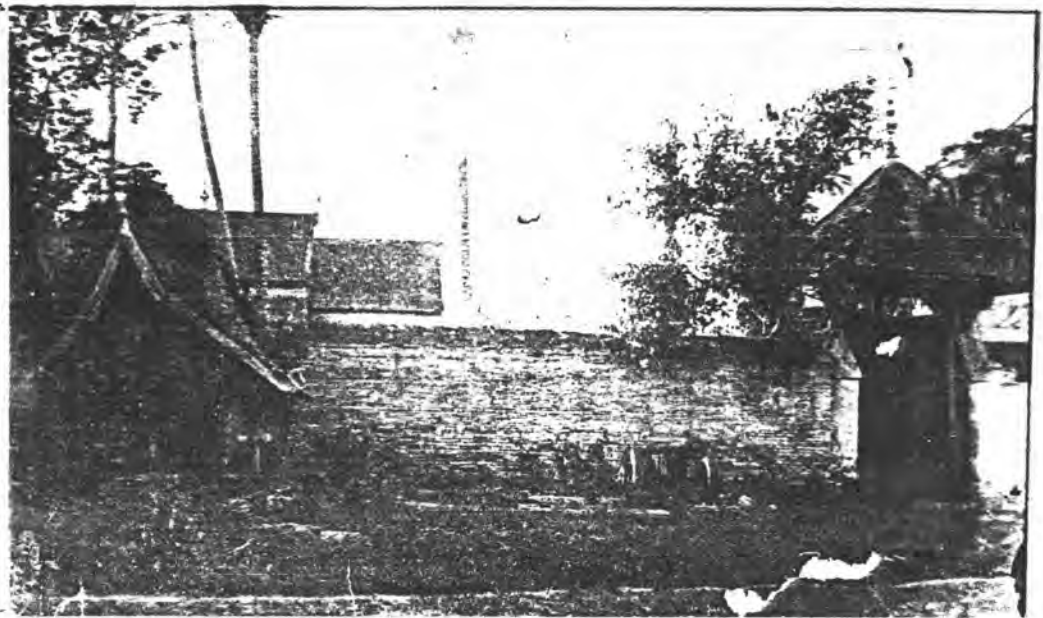

ที่มา : ฉวีฉวี อ่องลกุล 2529 : 57-58

ภาพที่ 5.8 การตกแต่งภายในวังที่แสดงถึงการรับอิทธิพลตะวันตก

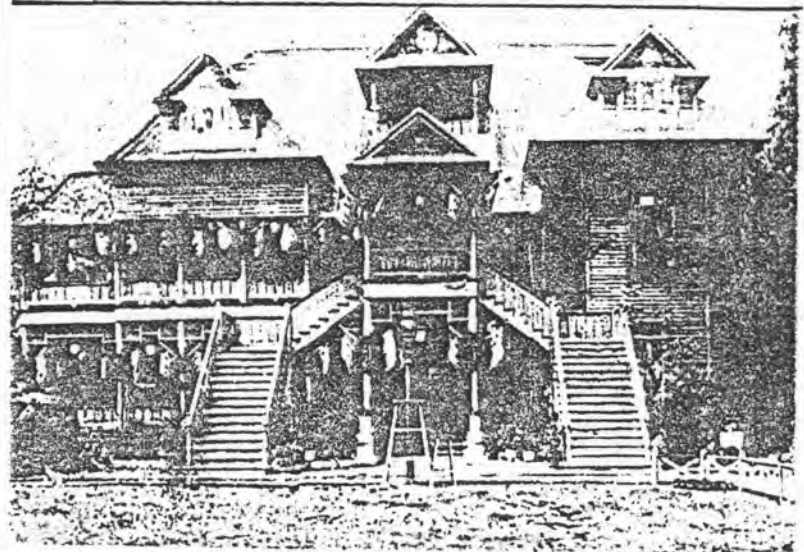

คุ้มเวียงแก้ว
สร้างแบบ
สถาปัตยกรรมล้านนา

คุ้มหลวงกลางเวียง
มีลักษณะผสมระหว่าง
สถาปัตยกรรมล้านนา
และสถาปัตยกรรมตะวันตก

คุ้มหลวงเจ้าแก้วนครรัฐ
ก่อสร้าง "STYLE ฝรั่งเศส"

ภาพที่ 5.9 ลักษณะเฉพาะของวังที่เปลี่ยนแปลงไป

ในสมัยต่อมาความสำคัญของ "กษัตริย์และวัง" ลดบทบาทความสำคัญลง เพราะ การแทรกแซงการปกครองของรัฐบาลกลาง "ข้าราชการและสถานที่ราชการ" จึงเข้ามาแทนที่ใน ส่วนของพื้นที่ที่เคยเป็นที่ตั้งของวังเดิม คุ่มหลวงกลางเวียงก็ถูกรื้อถอนไป เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ ผู้ดำรงตำแหน่งประมุขของเมือง เชียงใหม่ขณะนั้น (พ.ศ.2444-2452) ย้ายมาใช้พื้นที่บางส่วนของคุ่มช้างเผือกเดิม เป็นที่ตั้งของคุ่มหลวง ซึ่งลดทั้งขนาดและความอลังการของวังที่ประทับที่เคย มีมาแต่อดีต

ในสมัยเจ้าแก้วว้าวรัฐ (พ.ศ.2454-2482) ช่วงต้น ทรงมีวังที่ประทับหรือคุ่มหลวง ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง (บริเวณตลาดนวรัฐในปัจจุบัน) ภายหลังท่านได้ไปสร้างคุ่มรินแก้ว ที่ถนนห้วยแก้วแล้วย้ายไปประทับอยู่ที่นั่น ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของคุ่มหลวงในสมัยนี้ทั้ง 2 หลัง เป็น "STYLE" ตะวันตกเต็มตัว มิได้ผสมผสานระหว่าง "ความเก่า" กับ "ความใหม่" เช่นที่ คุ่มหลวงกลางเวียงแต่อย่างใด

1.1.2 ลักษณะเฉพาะของการครอบครองพื้นที่วัง ในช่วงสมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ (พ.ศ.2399-2413) และพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2439) การครอบครองพื้นที่วังของชนชั้นปกครองยังคงอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน และมีพื้นที่ขนาดใหญ่เป็น MASS

ต่อมาในสมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ (พ.ศ.2444-2452) เกิดความเปลี่ยนแปลงคือ เริ่มมีการแบ่งพื้นที่วังออกเป็นส่วน ๆ เพื่อยกเป็นมรดกให้แก่เจ้านายบุตรหลาน มีการขายหรือยกที่ดินให้กับทางราชการเพื่อใช้เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ และท้ายที่สุดก็คือขายให้กับเอกชน

สมัยเจ้าแก้วว้าวรัฐ (พ.ศ.2454-2482) ลักษณะเฉพาะของการครอบครองพื้นที่วังเปลี่ยนแปลงไป วังลดบทบาทความสำคัญลง มิได้เป็นองค์ประกอบสำคัญของการใช้พื้นที่ภายในกำแพงเมือง เช่นอดีตที่ผ่านมา นอกจากจะลดขนาดของพื้นที่ลงแล้ว ยังมีการโยกย้ายออกมาใช้พื้นที่ภายนอกกำแพงเมือง เป็นที่ตั้งอีกด้วย นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ทางผังเมืองที่เกิดขึ้นในยุคการเปลี่ยนแปลงนี้

1.2 ลักษณะเฉพาะของวัด ในยุคอดีตที่ผ่านมา (พ.ศ.1839-2397) วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางด้านการศาสนาและประเพณี ด้านศิลปวิทยาการตลอดจนการรักษาพยาบาลให้กับชุมชน ดังนั้นความผูกพันระหว่างชุมชนที่มีต่อวัดประเภทคามวาสีจึงเหนียวแน่นมาก เพราะชุมชนต้องพึ่งพาวัดในทุก ๆ เรื่อง แต่เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ (พ.ศ.2397-2476) มีเหตุการณ์ของโลกแคว้นลุ่มที่ท้าวให้วัดลดบทบาทหน้าที่ที่เคยเป็นศูนย์กลางชุมชนลง คือ การเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีอเมริกันตั้งแต่ปีพ.ศ.2406 เป็นต้นมา และการเข้ามาดำเนินการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลกลาง

การดำเนินงานของคณะมิชชันนารีอเมริกันด้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนานั้น ไม่ค่อยประสบความสำเร็จนัก เพราะคนเมืองมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำใจอยู่แล้ว แต่ในด้านการบริการเรื่องการศึกษา และการรักษาพยาบาลแผนใหม่ นั้น ประสบความสำเร็จได้รับความเชื่อถือศรัทธามาก ประกอบกับในช่วงเวลาต่อมารัฐบาลมีนโยบายใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการ "รวมชาติ" เพื่อให้ชาวล้านนามีความรู้สึกร่วมกันอันเดียวกับคนไทยในประเท จึงจัดให้มีการศึกษาแผนใหม่ในรูปของโรงเรียน ส่วนด้านการสาธารณสุขก็จัดให้มีสุขศาลาเพื่อเปิดรักษาพยาบาลผู้คนที่เจ็บป่วย การดำเนินงานของคณะมิชชันนารีและการดำเนินงานของรัฐบาลกลางส่งผลกระทบต่อวัดที่ต้องลดบทบาทหน้าที่ความสำคัญที่เคยมีต่อชุมชนลง เหลือเพียงเป็นศูนย์กลางด้านการศาสนาและประเพณีเท่านั้น นับเป็นจุดเริ่มต้นของความเหินห่างของผู้คนในชุมชนที่มีต่อวัดของตน

สำหรับเรื่องการครอบครองพื้นที่เมืองของวัดนั้น ในอดีตวัดเคยมีที่ดินจำนวนมากอยู่ในความดูแลซึ่งได้มาจากการถวายให้ของชนชั้นปกครอง ไม่ว่าจะเป็นที่ตั้งของวัด ที่ธรณีสงฆ์ หรือที่ดินกลบนาวัด แต่ต่อมาเมื่อที่ดินเริ่มมีการออกกรรมสิทธิ์และมีราคาซื้อขายได้ เช่นสินค้าประเภทอื่น ๆ ในปีพ.ศ.2444 การถวายที่ดินให้กับวัดจึงเริ่มยุติลง และวัดเองก็จำเป็นต้องเข้มงวดกับการแสดงขอบเขตินที่ดินของวัดให้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้เพราะมักจะถูกชาวบ้านบุกรุกอยู่เสมอ ส่วนที่วัดร้างซึ่งหลงเหลือมาจากยุคอดีต เริ่มถูกชาวบ้านเข้าไปจับจองเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน และถูกทางราชการนำมาใช้ประโยชน์เพื่อเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ และโรงเรียนหลายแห่ง

1.3 ลักษณะเฉพาะของตลาด ในยุคอดีตที่ผ่านมา (พ.ศ.1839-2397) ตลาดของเมืองเชียงใหม่เป็นตลาดระดับภายนอกที่ชนชั้นปกครองจัดให้มีขึ้น เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าตำแหน่งที่ตั้งของตลาดจึงอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นในเพื่อความสะดวกในการควบคุมดูแล แต่สำหรับการดำรงชีวิตของผู้คนทั่วไปแล้วตลาดไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใด

เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ.2397-2476) รูปแบบของตลาดเปลี่ยนแปลงไป และเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของผู้คนมากขึ้น สภาพการณ์นี้เริ่มต้นจากสนธิสัญญาเบาริง ในปีพ.ศ.2398 ที่มีผลให้โครงสร้างการผูกขาดสินค้าของชนชั้นปกครองจบสิ้นลง และเปิดโอกาสให้พ่อค้าชาวต่างชาติที่เป็นคนจีนบังคับอังกฤษเข้ามามีบทบาทควบคุมการค้าแทน และนับตั้งแต่พ.ศ. 2426 ที่อังกฤษเข้ามาตั้งสถานกงสุลในเมืองเชียงใหม่เป็นต้นมา การค้าทางบกข้ามแดนระหว่างเมืองเชียงใหม่กับพม่าขยายตัวมากขึ้น มีพ่อค้าชาวพม่า ไทยใหญ่ อินเดียนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่โดยเฉพาะพ่อค้าพม่าตั้งร้านขายสินค้าอยู่เต็มสองฟากถนนท่าแพ ตั้งแต่หน้าวัดแสนผางไปจนถึงสี่แยกวัดอุปกุศ สินค้าที่นำเข้ามาจำหน่ายได้แก่สินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้า น้ำมันก๊าด ไฟแช็ค เป็นต้น สินค้าส่งออกได้แก่ ของป่า ในขณะที่เมืองเชียงใหม่จึงมีตลาดกลางเวียง (เดิม) และตลาดบริเวณถนนท่าแพเปิดให้บริการแก่ผู้คน สุรัสวดี อ๋องสกุล เขียนถึงบรรยากาศของตลาดในสมัยนั้น โดยอ้างอิงจากกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ* , HOLT S. HALLETT และคาร์ล บ็อค ว่า

มีตลาดกลางเวียงตั้งแต่หน้าวัดพระสิงห์ไปจนถึงต้นโพธิ์กลางเวียง และตลาดที่ถนนท่าแพ การค้าในตลาดเชียงใหม่จะติดตลาดทุกเช้า แม่ค้าซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองจะนำผลผลิตทางเกษตรจากหมู่บ้านใกล้เคียงมาวางขายตามสองข้างถนน สินค้าที่นำมาขายก็มีจำพวกผัก ข้าว ยาสูบ ขี้ผึ้ง ดอกไม้ ผลไม้ หมาก ปูน ปลาแห้ง เป็นต้น น่าสังเกตว่าในตลาดสดจะมีแต่แม่ค้าเฉพาะร้านขายหมูเท่านั้นที่เป็นพ่อค้า ข้างหลังแม่ค้าจะเป็นร้านแผงลอยของพ่อค้าชาวจีนและพม่า จะขายร่ม ผ้า ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้ามีสลิน ถาดทองเหลือง ถาดไม้และเครื่องเขินต่าง ๆ นอกจากนั้นยังมีพ่อค้าเร่เข้ามาขายของในตลาดเป็นครั้งคราว (สุรัสวดี อ๋องสกุล 2527 : 140)

พ.ศ.2443-2464 เป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีพ่อค้าจีนเข้ามาทำการค้าขาย** พ่อค้าจีนเหล่านี้พัฒนาตัวเองจากการเป็นเจ้าภานายอากรขึ้นเป็นพ่อค้าดำเนินการติดต่อค้าขายทางเรือกับกรุงเทพฯ จึงตั้งร้านค้าของตนอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิง หรือบริเวณตลาดต้นลำไยในปัจจุบันโดยหันด้านหน้าของร้านค้าออกสู่แม่น้ำปิง เพื่อความสะดวกในการขนถ่ายสินค้าจากท่าเรือซึ่งอยู่ตรงบริเวณสถานีตำรวจภูธรแม่ปิงในปัจจุบัน

* ตำแหน่งในขณะนั้น

** ก่อน พ.ศ.2464 พ่อค้าจีนในตลาดเมืองเชียงใหม่มีไม่เกิน 40 คน

ต่อมาในปี พ.ศ.2464 เมื่อรถไฟถึงเมืองเชียงใหม่ พ่อค้าจีนจึงเริ่มมีบทบาททางการค้าเหนือกว่าพ่อค้าในบังคับอังกฤษ เพราะการขนส่งสินค้าทางรถไฟที่สะดวก รวดเร็ว และราคาถูกมีผลให้การค้าทางบกระหว่าง เมือง เชียงใหม่กับพม่าที่ใช้สัตว์พาหนะในการขนส่งสินค้าและการค้าทางเรือระหว่างเมือง เชียงใหม่กับกรุงเทพฯต้องล้มเลิก พ่อค้าจีนเข้าควบคุมตลาดและซื้อกิจการต่อจากพ่อค้าพม่า พ่อค้าไทยใหญ่ แต่สำหรับพ่อค้าอินเดียยังคงอยู่ได้ทั้งนี้ เพราะอังกฤษให้การสนับสนุน* สินค้าที่นำเข้ามาจำหน่ายได้แก่สินค้าอุตสาหกรรมที่นำเข้ามาจากประเทศญี่ปุ่น เยอร์มัน เป็นสินค้าราคาถูกที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตไม่ใช้สินค้าฟุ่มเฟือย เช่นของประเทศอังกฤษ สินค้าส่งออกที่สำคัญได้แก่ ข้าว ยาสูบ ซึ่งเข้ามาแทนที่ของป่า

ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของตลาด มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจากตลาดที่เคยเป็นลานโล่งหรือใช้พื้นที่ริมทางเพื่อวางของขายมาเป็นตลาดถาวรที่มีโรงเรือน และลานโล่งสำหรับกิจกรรมการค้าขายโดยเฉพาะ ส่วนอาคารร้านค้าซึ่งเริ่มมีขึ้นในสมัยนี้เกิดจากการคิดเปลี่ยนแปลงรูปแบบของอาคารพักอาศัยเดิมให้สามารถทำการค้าได้ด้วย พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของรูปแบบร้านค้าเริ่มต้นจากร้านค้าชั้นเดียวที่ปลูกสร้างด้วยวัสดุชั่วคราวประเภทไม้ไผ่ ไม้คองคิง เป็นอาคารไม้ชั้นเดียวที่แยกส่วนด้านหน้าเพื่อการค้าขาย ส่วนหลังเป็นที่พักผ่อนและนอน จากนั้นพัฒนาขึ้นเป็นอาคารไม้ 2 ชั้น อาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ 2 ชั้น และอาคารตึก 2 ชั้นที่ใช้พื้นที่ด้านล่างเพื่อประกอบการค้า ใช้พื้นที่ด้านบนเพื่อการอยู่อาศัย รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และเทคโนโลยีในการก่อสร้างรับอิทธิพลมาจากประเทศตะวันตก แต่ก็ได้มีการผสมผสานลักษณะเฉพาะดั้งเดิมของล้านนาเข้าไปด้วย

สรุปความว่าเมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ (พ.ศ.2397-2476) ลักษณะเฉพาะของตลาดมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากตลาดระดับภายนอกที่ชั้นชั้นปกครองจัดให้มีขึ้นเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า เป็นตลาดที่เริ่มมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันของผู้คนชั้นทุกขณะ จากตลาดแบบชั่วคราวที่ติดตลาดเฉพาะบางช่วงเวลา เป็นตลาดแบบถาวรที่มีตัวตลาด

---

*สาเหตุที่อังกฤษให้การสนับสนุนพ่อค้าอินเดียเพราะ ฝัาชนิดต่าง ๆ ที่พ่อค้าอินเดียค้าขายอยู่นั้น ล้วนนำเข้ามาจากโรงงานทอผ้าของอังกฤษที่ประเทศอินเดีย

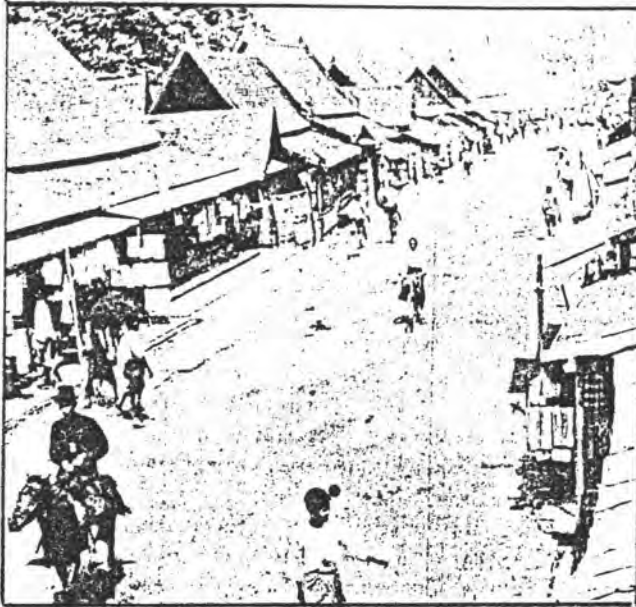
ตลาดคตบรีเวณถนนท่าแพ

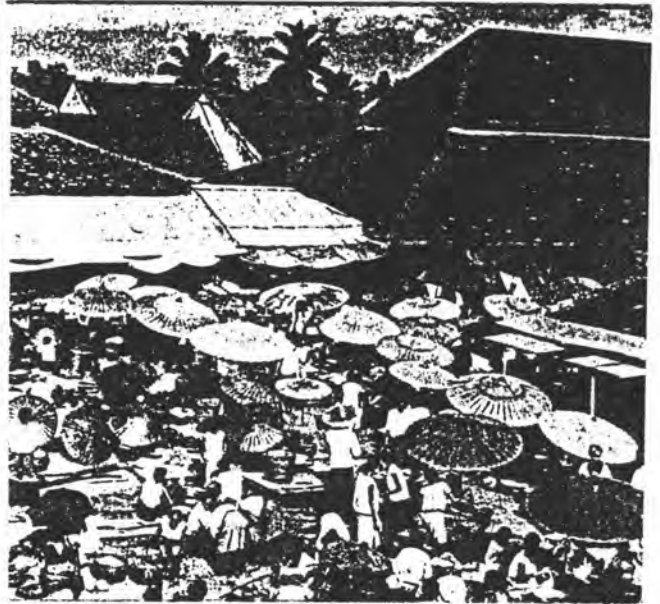
บรรยากาศของตลาด
และแม่ค้า

ภาพที่ 5.10
ลักษณะเฉพาะของตลาด
ยุคการเปลี่ยนแปลง
: บรรยากาศ.

ร้านค้าบริเวณถนนท่าแพ

กาดหลวง

ร้านค้าบริเวณถนนช้างม้อย

ร้านค้าบริเวณถนนท่าแพ

ภาพที่ 5.10 (ต่อ) ลักษณะเฉพาะของตลาดยุคการเปลี่ยนแปลง : รูปแบบตลาดและร้านค้า

และร้านค้า เปิดจำหน่ายสินค้าตลอดวัน และจากตลาดที่มีตำแหน่งที่ตั้งอยู่ภายในกำแพง เมืองชั้นใน เป็นตลาดที่มีที่ตั้งสัมพันธ์กับชุมชน (ผู้ซื้อ) สัมพันธ์กับเส้นทางการสัญจร และประตูเมือง เพราะ เป็นจุดที่กายภาพ เอื้ออำนวยต่อการมองเห็นสินค้าได้ถนัด สัมพันธ์กับเส้นทางการสัญจรและองค์ ประกอบของการขนส่ง เช่น ท่าเรือ เพื่อความสะดวกในการขนถ่ายสินค้า

1.4 ลักษณะเฉพาะของบ้านและชุมชน การเปลี่ยนแปลงไปของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เกิดขึ้น เพราะมีการพัฒนารูปแบบขึ้นใหม่จากการผสมผสานกับอารยธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากพม่า และประเทศตะวันตก การเปลี่ยนแปลงนี้จะเกิดขึ้นกับคนในระดับชนชั้นสูงของสังคมก่อน เพราะมีความพร้อมที่จะ "ทันสมัย" ได้มากกว่าชนชั้นล่างของสังคมที่เปลี่ยนแปลงสถานภาพของตนได้ช้า และส่วนใหญ่จะมีรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่คงเดิมตั้งแต่ยุคอดีตถึงปัจจุบัน

เรือนไม้ในอดีตของล้านนาได้พัฒนารูปแบบขึ้น เป็น เรือน เครื่องไม้แบบพิเศษอีก ประเภทหนึ่ง เป็นลักษณะ เรือนแบบผสมที่เกิดขึ้นในช่วงที่เมือง เชียงใหม่ได้รับอิทธิพลของประเทศ ตะวันตก มีการออกแบบรูป เรือนให้มียุ้งนอนหลายห้อง มีโดงกลางขนาดใหญ่ มีเฉลียงรอบ ๆ บ้านชั้นบน มีช่องระบายอากาศบนหลังคาที่ใช้ลูกกรงและบันลมแบบจุลลายุโปรงที่เรียกกันว่า "แบบ ขนมปังขิง" เรือนครัวที่แยกออกจากตัวบ้านในบางครั้งจะมีคอร์ต (COURT) กลางแบ่งแยกส่วน เรือนโดยใช้ระเบียงที่มีหลังคาคลุม เป็นตัวเชื่อม (สามารถ สิริเวชพันธุ์ 2528 : 3) ผังบริเวณ ของบ้านลดระเบียงแบบแผนจากอดีตลง เพิ่มเติม "รั้วรอบขอบชิด" เพราะมีกรรมสิทธิ์ที่ดินของแต่ละบ้านแล้ว และต้องป้องกันอันตรายจากพาหนะชนิดใหม่ที่มีความเร็วสูงขึ้น ในกรณีที่ตั้งบ้านเรือน อยู่ติดถนน

การตั้งถิ่นฐานของชุมชน เมือง เริ่มมีการเคลื่อนย้ายชุมชนออกมาตั้งถิ่นฐานอยู่นอก กำแพงเมือง ทั้งนี้เพราะประชากรเพิ่มขึ้นและไม่มีความจำเป็นต้องตั้งบ้าน เรือนอยู่ภายในกำแพง เมืองเพื่อความปลอดภัยจากศึกสงครามอีกต่อไป บริเวณที่ชุมชน เมืองขยายตัวออกมา ได้แก่บริเวณ พื้นที่ 2 ผังของแม่น้ำปิง มีการแบ่งย่านการพักอาศัยกันอย่างชัดเจน ตามความแตกต่างของกลุ่มชน เช่น ข้าราชการจากส่วนกลางจะครอบครองพื้นที่หน้า เมืองทางตอนเหนือของริมฝั่งแม่น้ำปิง อังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษจะครอบครองพื้นที่หน้า เมืองทางตอนล่างของริมฝั่งแม่น้ำปิง เป็นต้น ส่วนการ ตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบทคงมีลักษณะ เฉพาะคง เดิมที่ต่อเนื่องมาจากยุคอดีต

1.5 ลักษณะเฉพาะของสถานที่ราชการ ข้าราชการกลุ่มแรกที่ทางกรุงเทพฯ ส่งขึ้นมากำกับราชการเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ คณะของพระยานริหราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) และข้าราชการอีก 70 คน เมื่อปีพ.ศ.2417 ในสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ โดยมาตั้งที่ทำการและบ้านพักอยู่บริเวณหน้าเมืองทางตอนบนของริมฝั่งแม่น้ำปิง หรือบริเวณตั้งแต่สำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่-ตลาดนครในปัจจุบัน ลักษณะของอาคารปลูกสร้างด้วยวัสดุชั่วคราวประเภทไม้ไผ่ ใบตองตึงก่อนในระยะแรก ภายหลังจึงเป็นอาคารไม้จริง เป็นกลุ่มอาคารที่มีทั้งสถานที่ราชการและบ้านพักอยู่ในบริเวณเดียวกัน มี "รั้วรอบขอบชิด" ที่แสดงถึงอาณาเขตของนครอย่างชัดเจน

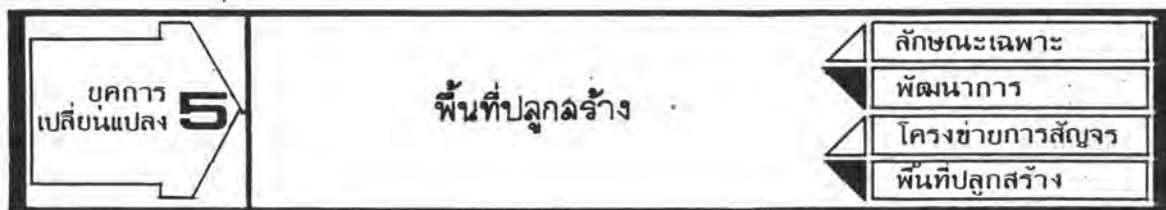
ต่อมาในสมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ ตั้งแต่พ.ศ.2444 เป็นต้นมา เจ้านายฝ่ายเหนือยอมรับอำนาจที่เหนือกว่าของรัฐบาลกลางแล้ว สถานที่ราชการซึ่งมีการแยกย่อยของหน่วยงานประเภทต่างๆ จึงได้โยกย้ายเข้ามาอยู่ภายในกำแพงเมืองเป็นส่วนใหญ่ บนที่ดินที่ในอดีตเคยเป็นคุ้มหรือวังที่ประทับของกษัตริย์มาก่อน โดยเจ้านายบุตรหลานผู้สืบทอดมรดกยกหรือขายให้กับทางราชการ ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของสถานที่ราชการในช่วงเวลานี้ ส่วนใหญ่เป็นอาคารตึก 2 ชั้น "STYLEฝรั่ง" ตัวอย่างเช่น ศาลารัฐบาลสมณฑลพายัพ (ศาลากลางหลังเดิม) ที่ทำการศาลมณฑล (ศาลหลังเดิม) ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขเชียงใหม่ (ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขแม่ปิง) เป็นต้น

ถ้าจะพิจารณากันในเชิงการใช้พื้นที่ของเมืองแล้ว การเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณศูนย์กลางเมืองของสถานที่ราชการแทนวังที่ประทับของกษัตริย์ในอดีตนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของเมืองแต่อย่างใด พื้นที่บริเวณดังกล่าวยังคงรองรับกิจกรรมการบริหารบ้านเมืองเช่นเดิม เพียงแต่เปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้บริหารตามความเปลี่ยนแปลงของโลกแวดล้อมเท่านั้น

1.6 ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้างที่ต่อเนื่องจากกิจกรรมการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีอเมริกัน การเผยแพร่คริสต์ศาสนาในเมืองเชียงใหม่ เริ่มต้นประมาณปีพ.ศ.2406 โดย คาเนียล แมดุกิลวารี มิชชันนารีอเมริกันนิกายโปรเตสแตนต์ คณะอเมริกันเพรสไบทีเรียน (THE AMERICAN PRESBYTERIAN MISSION) เดินทางเข้ามาก่อนแล้วจึงตามด้วยมิชชันนารีคนอื่น ๆ ในภายหลัง เมื่อเริ่มต้นมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้านวังสิงห์คำ ซึ่งอยู่เหนือสำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่ในปัจจุบันขึ้นไปเล็กน้อย ต่อมาจึงย้ายมาใช้พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง เพราะต้องการพื้นที่ขนาดใหญ่เพื่อสร้าง "อาวาสจักรคริสเตียน" มีการใช้พื้นที่ใน 2 บริเวณคือ บริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงตั้งแต่ใต้ชุมชนวัดเกตุลงมาถึงสุสานบ้านเด่น ถูกใช้เป็นที่ตั้งของโบสถ์ บ้านพัก โรงเรียน สนามม้า และสุสาน บริเวณบ้านหนองเส็งหรือบริเวณที่เป็นที่ตั้งของ

โรงเรียนปรีดิตรัยวิทยาลัย โรงเรียนคาราวีวิทยาลัย วิทยาลัยแพทย์ (เดิม) และโรงพยาบาลแมคคอร์มิค ในระยะแรกกิจกรรมเหล่านี้รวมกันอยู่ภายในการใช้พื้นที่ของมิชชันนารี แต่ภายหลังเมื่อมีการจัดแบ่งประเภทของการใช้ประโยชน์ที่ดิน เช่นในปัจจุบัน จึงแยกกิจกรรมเหล่านี้ออกจากกันแล้วจัดระบบใหม่ เช่น ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษา ที่ดินประเภทสถาบันศาสนา เป็นต้น

นับเป็นการเปิดพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ซึ่งเดิมเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนริมน้ำ ชุมชนชนบท และพื้นที่เกษตรกรรม มิชชันนารี เชื่อมต่อพื้นที่ 2 ฝั่งแม่น้ำปิงด้วยสะพานไม้ ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2421 แม่น้ำปิงที่เคยเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของพื้นที่เมือง จึงไม่เป็นอุปสรรคอีกต่อไป ทั้งนี้เพราะเทคโนโลยีการก่อสร้างที่เหนือกว่า

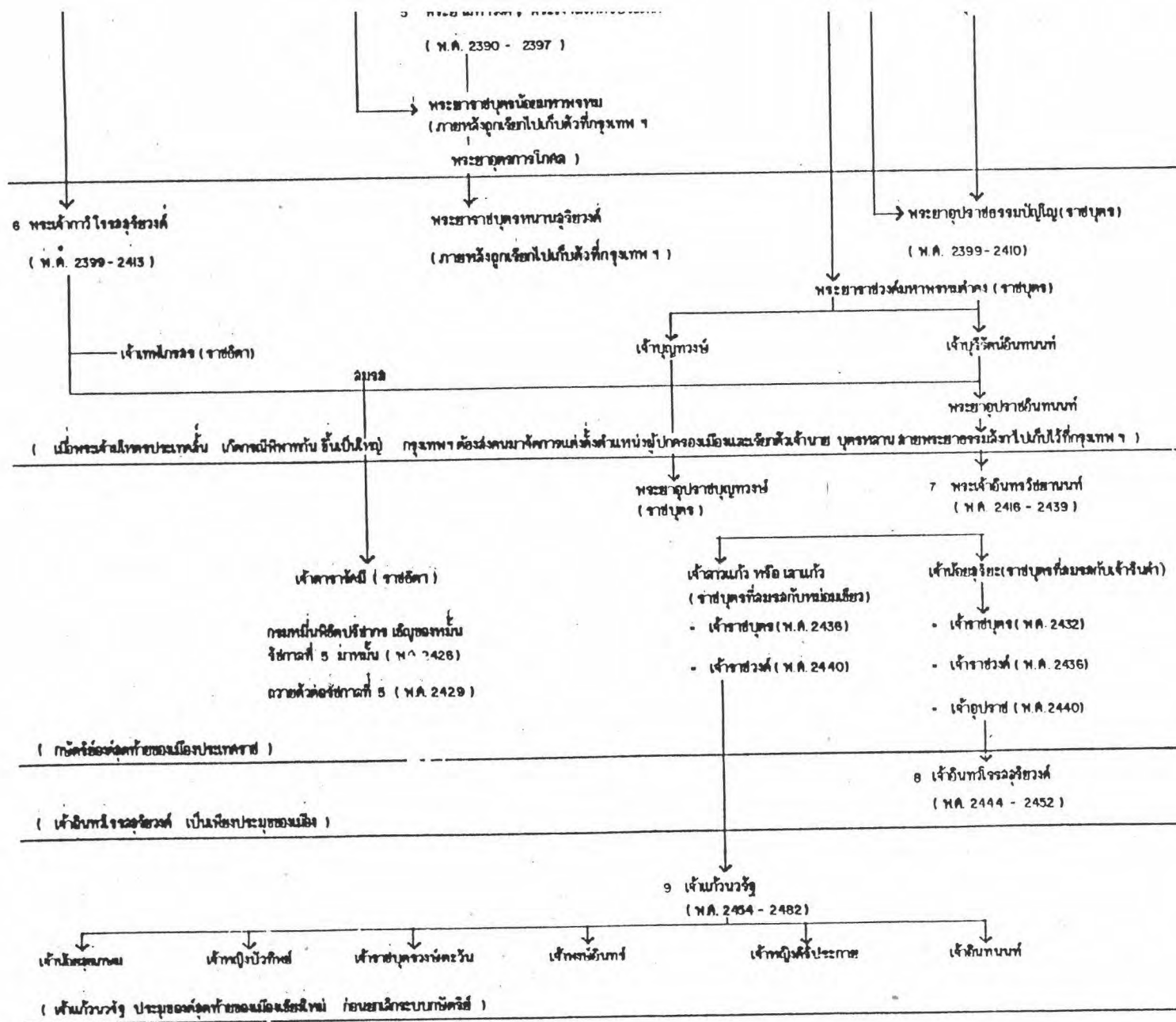

2. พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้าง

2.1 พัฒนาการของวัง และเวียง จากยุคอดีตในช่วงพื้นที่พุมพระ (พ.ศ. 2339-2397) วังหรือคุ้มของเจ้านายจะ เกาะกลุ่มครอบครองพื้นที่อยู่ทางตอนบนของกำแพงเมืองชั้นใน มีคุ้มหรือวังขนาดใหญ่อยู่ 3 วังคือ คุ้มเวียงแก้วหรือคุ้มหลวง คุ้มกลางเวียง และคุ้มข้างเผือก ที่ริมแม่น้ำมีค้ำหนักกริมฝั่งใช้เป็นที่ประทับในช่วงฤดูร้อนและเป็นท่าเรือของเจ้านาย คุ้มเวียงบัวซึ่งตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือ ใช้เป็นที่ประทับของเชื้อพระวงศ์ที่มาช่วยรบ เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2397-2476) วังและเวียงมีพัฒนาการของการใช้พื้นที่เมืองเปลี่ยนแปลงไป ดังนี้

2.2.1 พัฒนาการภายในวังและเวียง เป็นการศึกษาพัฒนาการภายในของ ความเปลี่ยนแปลงไปในช่วงเวลาต่าง ๆ ของวังและเวียงแต่ละแห่ง ในการศึกษาที่มีความลับสนของการค้นหาว่าใครเป็นผู้ครอบครองในขณะนั้น สืบทอดมรดกให้แก่กันอย่างไร เปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพหรือโยกย้ายไปอย่างไร ฯลฯ เพราะข้อมูลที่กล่าวถึงโดยเฉพาะนั้นมีจำกัด* และมักจะกล่าวโดยมิได้แสดงความต่อเนื่องของพัฒนาการในช่วงเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป ผู้ศึกษาวิทยานิพนธ์จึงทดลองลำดับความสัมพันธ์ของการสืบทอดสันตติวงศ์ของเจ้านายราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนเท่าที่ค้นคว้าได้ เพื่อเทียบเคียงกับพัฒนาการของวังและเวียง พบความกระจ่างและพอลำดับเรื่องราวของพัฒนาการที่เกิดขึ้นได้ ดังนี้

* ข้อมูลส่วนใหญ่อ้างอิงจากการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินในเขตเมืองเชียงใหม่ของ สุมาลี ยูประพัฒน์ และอักษฎางค์ โปราณานนท์ ซึ่งอ้างอิงมาจากหนังสือพระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ของเจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ และการสัมภาษณ์เจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่ เจ้าดวงจันทร์, เจ้าบัวผัด ณ เชียงใหม่ และเจ้าบุญประเสริฐ ณ เชียงใหม่

หมายเหตุ: "เจ้าอิน ๐ โบ" เป็นตำแหน่งทางการปกครองที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ในอดีต ได้แก่

- กษัตริย์
- พระยา, เจ้าอุปราช (คฉิง)
- พระยา, เจ้ากรมวิเศษ (จัดการปกครองภายในเมือง)
- พระยา, เจ้าราชบุรณ (ททพ)

2.1.1.1 **คุ้มเวียงแก้ว** เป็นคุ้มหลวงที่ต่อเนื่องมาจากยุคอดีต เมื่อพระเจ้ากาวิละสิ้นอายุไขเป็นคุ้มหลวงสืบต่อมา หรืออาจตกเป็นมรดกของเจ้านานสุริยวงศ์ (ราชบุตร) โดยที่เจ้าหลวงองค์อื่น ๆ ไขคุ้มของตนเป็นคุ้มหลวงก็ยังไม่มียกข้อสรุปที่แน่ชัด ต่อมาเมื่อเจ้านานสุริยวงศ์ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ (พ.ศ.2399-2413) ในช่วงต้นรัชกาลยังคงใช้คุ้มเวียงแก้วแห่งนี้เป็นคุ้มหลวงอยู่ จากนั้นจึงย้ายมาประทับที่คุ้มกลางเวียง ซึ่งรื้อสร้างใหม่ให้ทันสมัย เมื่อคราวเปิดพิณยกรรมพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ.2443 คุ้มเวียงแก้วตกเป็นมรดกของเจ้าอุปราชสุริยวงศ์ (ราชบุตรของเจ้าอินทนนท์ที่สมรสกับเจ้ารินคำ) ในช่วงเวลานี้คุ้มเวียงแก้วซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานการใช้งานคงอยู่ในสภาพทรุดโทรมมากแล้ว ต่อมาภายหลังที่ท่านขึ้นครองราชย์เป็นเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ ท่านแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งของคุ้มเวียงแก้วให้เป็นที่ตั้งของเรือนจำ (เรือนจากกลางจังหวัดเชียงใหม่ปัจจุบัน) พื้นที่ส่วนที่เหลือภายหลังตกเป็นมรดกของเจ้านายบุตรหลาน เช่น คุ้มเจ้าบุรีรัตน์และเจ้าเรณูวรรณา คุ้มเจ้าราชภาคินัยและเจ้าบัวทิพย์ เป็นต้น

2.1.1.2 **คุ้มกลางเวียง** เดิมสันนิษฐานว่าเป็นคุ้มที่ประทับของพระยาอุปราชธรรมลังกา ต่อมาอายุไขเป็นคุ้มหลวงในสมัยที่ท่านขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.2358-2364) หรืออาจจะมาให้คุ้มเวียงแก้วเป็นคุ้มหลวงก็ยังไม่มียกหลักฐานแน่ชัด ต่อมาคุ้มกลางเวียงตกเป็นมรดกของเจ้ามหาวงศ์ (ราชบุตร) ซึ่งเมื่อท่านขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.2390-2397) เป็นพระยามหาวงศ์หรือพระเจ้ามโหตรประเทศ อายุไขที่นี้ เป็นคุ้มหลวงก็เป็นได้ เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ คุ้มกลางเวียงจึงตกเป็นมรดกของพระยาราชบุตรน้อยมหาพรหม และพระยาราชบุตรนานสุริยวงศ์ ซึ่งทั้งสองพระองค์ภายหลังถูกเรียกไปเก็บตัวอยู่ที่กรุงเทพฯ คุ้มกลางเวียงขาดผู้ดูแล จึงตกเป็นสมบัติของพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ ที่ครองราชย์อยู่ในขณะนั้น (พ.ศ.2391-2413) เมื่อเริ่มต้นท่านประทับอยู่ที่คุ้มหลวงเวียงแก้ว ต่อมาจึงให้รื้อคุ้มกลางเวียงเดิมออก สร้างใหม่ให้ทันสมัย โดยได้รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมจากกรุงเทพฯและประเทศตะวันตก ย้ายมาประทับอยู่ที่นี้และใช้คุ้มกลางเวียงแห่งนี้เป็นคุ้มหลวง เมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระราชบุตรเขยขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.2416-2439) ท่านก็ใช้คุ้มแห่งนี้เป็นที่ประทับเช่นกัน เมื่อคราวเปิดพิณยกรรมพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ.2443 คุ้มกลางเวียงตกเป็นมรดกของเจ้าดารารัศมี (ราชธิดา) ต่อมาในปีพ.ศ.2462 ท่านขอแลกกับที่ดินที่เจ้าอุปราชสุริยะทูลเกล้าถวายให้เป็นที่ตั้งของที่ว่าการแขวง

เชียงใหม่ เมื่อปีพ.ศ.2442 ให้มาใช้คุ้มกลางเวียงเป็นที่ทำการรัฐบาลแทน*

ยังมีบางส่วนของคุ้มกลางเวียง ได้แก่ โรงเลี้ยงช้างพระเจ้าอินทวิชยานนท์ตั้งอยู่ตรงข้ามคุ้มกลางเวียง (ที่ประทับ) ตกเป็นมรดกของเจ้าอุปราชสุริยะในปีพ.ศ.2443 แต่ต่อมาภายหลังท่านยกให้เจ้าราชบุตรเลาแก้วแทนบ้านเจ้าราชบุตรที่ท่านขอมิมาทูลเกล้าถวายเป็นที่ว่าการแขวงเชียงใหม่ โรงเลี้ยงช้างแห่งนี้ภายหลังทางการขอซื้อจากเจ้าราชบุตรเลาแก้ว เพื่อใช้เป็นที่ตั้งศาลมณฑล และบางส่วนของคุ้มกลางเวียงที่เป็นสวนสัตว์ เจ้าอินทวโรสุริยวงศ์ทูลเกล้าถวายให้เป็นที่ตั้งของสถานีตำรวจ (สถานีตำรวจภูธรกองเมือง ถ.ราชดำเนินในปัจจุบัน)

2.1.1.3 คุ้มช้างเผือก เดิมสันนิษฐานว่าเป็นที่ประทับของพระยาบุรีรัตนคำผืน ต่อมาอาจใช้เป็นคุ้มหลวงในสมัยที่ท่านขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.2366-2368) หรืออาจจะมาใช้คุ้มเวียงแก้วเป็นคุ้มหลวงก็ยังไม่แน่ชัด ต่อมาสันนิษฐานว่าตกเป็นมรดกของราชบุตรคือพระยาอุปราชพิพิสาร พระยาราชวงศ์มหาพรหมคำคง ตามลำดับ และสืบทอดมาถึงเจ้าน้อยอินทนนท์ราชบุตรของพระยาราชวงศ์มหาพรหมคำคง ซึ่งท่านใช้เป็นเรือนหอ เมื่อคราวสมรสกับเจ้ารินคำ เมื่อเจ้ารินคำสิ้นเจ้าน้อยอินทนนท์สมรสใหม่กับเจ้าเทพไกรสร (ราชธิดาของพระเจ้ากาวิโรสุริยวงศ์) แล้วย้ายไปประทับอยู่ที่คุ้มท่า (ตําหนักกรมปิง) คุ้มช้างเผือกนี้จึงใช้เป็นที่ประทับของเจ้าน้อยสุริยะ ราชบุตรที่เกิดกับเจ้ารินคำ ในสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.2416-2439) ท่านประทับอยู่ที่คุ้มหลวงกลางเวียง และได้ใช้พื้นที่บางส่วนของคุ้มช้างเผือกทำเป็นโรงละคร** เรียกกันว่า "โรงละครพระเจ้าอินทวิชยานนท์"

*พ.ศ.2464 ศาลารัฐบาลมณฑลพายัพสร้างเสร็จและเปิดใช้งาน (ศาลากลางหลังเดิม)

**ในสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้าครองเมืองเหนือต่าง ๆ จะต้องมียกมวยและสาวงามพ้อนรำไว้ประดับวาสนา ในวังเจ้าทั้งหลายนั้นมียางรื่นเริงอยู่เสมอ แข่งพ้อนรำและแข่งมวยกันระหว่างคณะละคร และคณะมวยจากถิ่นต่าง ๆ ฝรั่งที่มีอำนาจวาสนาก็ต้องมีคณะมวยและนักพ้อนของคนไว้เพื่อคบค้าสมาคมกับเจ้านายฝ่ายสยามได้โดยไม่น้อยหน้า นอกจากนี้ยังนิยมเล่นการพนันกันในเขตวังอีกด้วย (วิบูล วิจิตรวาทการ 2527 : 27)

ต่อมาเมื่อพระยาอุปราชสุริยะ ขึ้นครองราชย์เป็นเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ (พ.ศ. 2444-2452) ท่านใช้พื้นที่ของคุ้มช่างเผือกด้านเหนือโรงละครเป็นที่ตั้งของคุ้มหลวง ส่วนที่ดินบริเวณที่เคยเป็นโรงละครนั้นท่านทูลเกล้าถวายให้เป็นที่ตั้งของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2448 และในขณะนั้นพื้นที่ด้านเหนือของคุ้มหลวงเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เป็นที่ตั้งคุ้มของเจ้าราชวงศ์เลาแก้วด้วย ในสมัยที่เจ้าแก้ววารีขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. 2454-2482) สถานที่ของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย เริ่มคับแคบไม่เพียงพอต่อการใช้งาน ท่านจึงรื้อคุ้มหลวงเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ออกแล้วยกที่ดินให้กับโรงเรียน เมื่อประมาณพ.ศ. 2464 ส่วนพื้นที่ที่เหลือด้านบนของคุ้มช่างเผือกภายหลังเจ้านายบุตรหลานผู้รับมรดกขยายให้เอกชนใช้เป็นที่ตั้งของคุ้มแก้วพาเลซ และบริษัทการบินไทย จำกัด

2.1.1.4 ตำนานกริมบิง* เมื่อมาถึงสมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ ประมาณพ.ศ. 2402-2413 ** ท่านยกให้เป็นเรือนหอของเจ้าเทพไกรสร (ราชธิดา) ที่สมรสกับเจ้าบุรีรัตน์อินทนนท์ ต่อมาเมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. 2416-2440) ท่านย้ายมาประทับอยู่ที่คุ้มหลวงกลางเวียง และใช้ตำหนักกริมบิงเป็นวังที่ประทับในฤดูร้อน (SUMMER PALACE) และท่าเรือ พ.ศ. 2443 เจ้าดารารัศมีได้รับมรดกและต่อมาท่านแบ่งส่วนด้านทิศเหนือขยายถวายหลวงให้เป็นที่ตั้งของจวนสมุหเทศาภิบาล วังอุปราช จวนเทศาภิบาล อีกส่วนหนึ่งด้านทิศใต้ ภายหลังตกเป็นมรดกของเจ้าศิริประกาย (ราชธิดาของเจ้าแก้ววารี) ท่านขยายให้เป็นที่ตั้งของสถานกงสุลอเมริกัน

---

* ตำนานกริมบิงภายหลังสันนิษฐานว่าแบ่งออกเป็น 2 คุ้ม คือคุ้มท่า และคุ้มเจดีย์งาม
 คุ้มท่า = ที่ตั้งของจวนสมุหเทศาภิบาล วังอุปราช จวนเทศาภิบาล คุ้มเจดีย์งาม = ที่ตั้งของสถานกงสุลอเมริกัน

** พ.ศ. 2402 เป็นปีที่เจ้าน้อยสุริยะ ราชบุตรเจ้าน้อยอินทนนท์กับเจ้ารินคำประสูติ
 พ.ศ. 2413 เป็นปีที่พระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์สิ้น ดังนั้นช่วงเวลาที่เจ้าน้อยอินทนนท์สมรสใหม่กับเจ้าเทพไกรสร และได้รับคุ้มท่าหรือตำหนักกริมบิงเป็นเรือนหอ จึงควรอยู่ในช่วงเวลาตั้งแต่พ.ศ. 2402-2413 นี้

2.1.1.5 คุ่มเวียงบัว สันนิษฐานว่าเป็นส่วนหนึ่งของเวียงเชียงโคม หรือเวียงบัว ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ในสมัยพระเจ้ากาวิละใช้เป็นที่ประทับของ เจ้าไชยลังการสูริยวงศ์ ท่านประทับอยู่ประมาณ 20 ปี ก็เสด็จกลับไปอยู่เมืองสาปางตามเดิม ต่อมาพบหลักฐานว่าเป็นสมบัติของเจ้าราชภาติกาวงศ์ ซึ่งท่านยกให้เป็นสมบัติของทางราชการ เมื่อ ปี พ.ศ. 2467 เพื่อใช้เป็นสถานที่ตั้งของโรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมประจำมณฑลพายัพ ที่เจ้าชั้น สิโรรส (หลาน) เป็นผู้บุกเบิกและมาขอที่ดินของคุ่มเวียงบัวแห่งนี้เป็นที่สร้างโรงเรียน (ปัจจุบัน คือ วิทยาลัยครูเชียงใหม่)

2.1.1.6 คุ่มหลวงเจ้าแก้วนารัฐ เดิมเป็นบ้านมิสหุลย์ที่พระยาศรี สหเทพ ชื่อเพื่อจะใช้เป็นที่ว่าการเมืองเชียงใหม่* แต่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีท่านต้องการให้ ใช้คุ่มกลางเวียงเป็นที่ตั้งของที่ว่าการเมืองเชียงใหม่ จึงขอแลกแล้วให้เจ้าราชวงศ์เลาแก้วย้าย จากเรือนหอที่ตำบลป่าตัน (บริเวณบ้านพักรองผู้ว่าราชการจังหวัดในปัจจุบัน) มาอยู่ที่บ้านมิสหุลย์นี้ แล้วยกคุ่มที่ตำบลป่าตันถวายหลวงแทนเงินที่พระยาศรีสหเทพซื้อบ้านมิสหุลย์

เจ้าราชวงศ์เลาแก้วย้ายมาประทับอยู่ที่นี้ และเมื่อท่านได้ขึ้นครองราชย์เป็น เจ้าแก้วนารัฐ ในปีพ.ศ. 2454 ท่านก็ยังคงใช้คุ่มแห่งนี้เป็นคุ่มหลวงอีกระยะหนึ่ง ต่อมาท่านไป สร้างคุ่มแห่งใหม่อยู่บริเวณถนนห้วยแก้วชื่อว่าคุ่มรินแก้ว คุ่มหลวงเจ้าแก้วนารัฐ (เดิม) ตกเป็น มรดกของเจ้าบัวทิพย์ (ราชธิดา) ซึ่งยังคงสภาพเป็นคุ่มอยู่จนหมดยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2476 (อ้างอิงจากภาพถ่ายสะพานขรัวเกล้าฯ ในปีพ.ศ. 2475 ยังเห็นภาพคุ่มหลวงอยู่) ต่อมาอีกไม่นาน เจ้าบัวทิพย์ขายให้เกล้าแก้ว ๗ ไร่ คุ่มออกแล้วสร้างเป็นตลาดนารัฐในปัจจุบัน

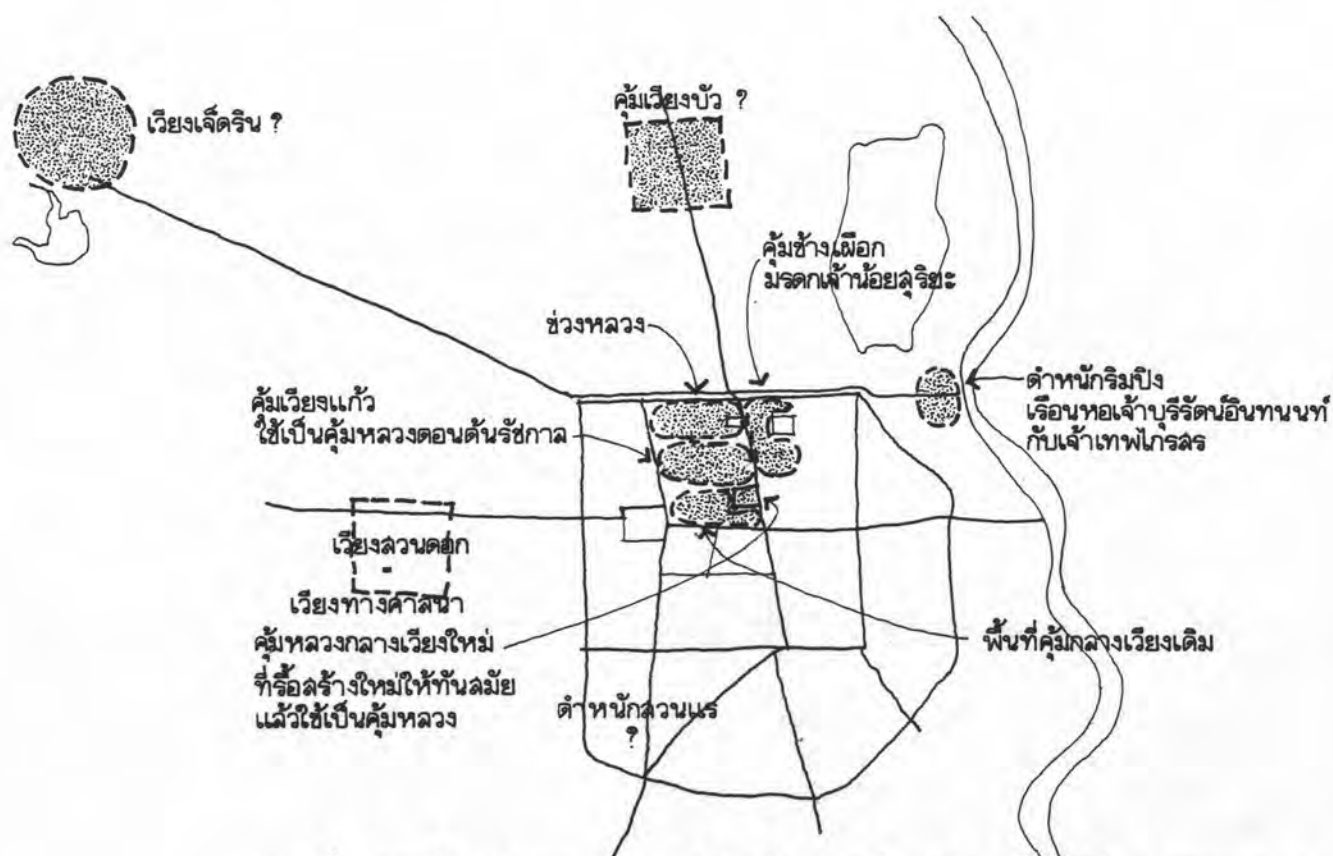
2.1.1.7 คุ่มอื่น ๆ นอกจากคุ่มทั้ง 6 ที่กล่าวถึงแล้วยังมีคุ่มของเจ้านายองค์อื่น ๆ อีกหลายแห่งได้แก่ คุ่มเจ้าแม่บุษบา คุ่มเจ้าราชบุตรวงศ์ตะวัน คุ่มรินแก้ว คุ่ม กำแพงแดง คุ่มเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ (สิงห์แก้ว) คุ่มเจ้าบุรีรัตน์ (เกล้า) คุ่มเจ้าราชภาติกาวงศ์ คุ่มเจ้าอุปราชสูริยวงศ์ และคุ่มเจ้าฟ้าเชียงตุง ส่วนใหญ่เป็นคุ่มขนาดเล็กที่แยกตัวออกมาจาก คุ่มหลักทั้ง 3 อันได้แก่ คุ่มเวียงแก้ว คุ่มกลางเวียง และคุ่มช้างเผือก เป็นมรดกที่ดินที่แบ่งให้เจ้านายบุตรหลานในสมัยต่อ ๆ มา คุ่มขนาดเล็กเหล่านี้บางแห่งยังคงสภาพเป็นคุ่มอยู่จนถึงปัจจุบัน บางแห่งขายให้เอกชนและเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นอย่างอื่นแล้ว

* บางหลักฐานกล่าวว่าเจ้าอุปราชสุริยะ เป็นผู้ทูลเกล้าถวายให้ทางราชการ

2.1.2 พัฒนาการของวังและเวียง เมื่อได้ลงลำดับการเกิดขึ้น การมีอยู่ และการเปลี่ยนแปลงไปของวังและเวียงในแต่ละช่วงเวลา ที่แบ่งตามการครองราชย์ของกษัตริย์แต่ละพระองค์แล้ว พบว่ามีภาพรวมของพัฒนาการ ดังนี้

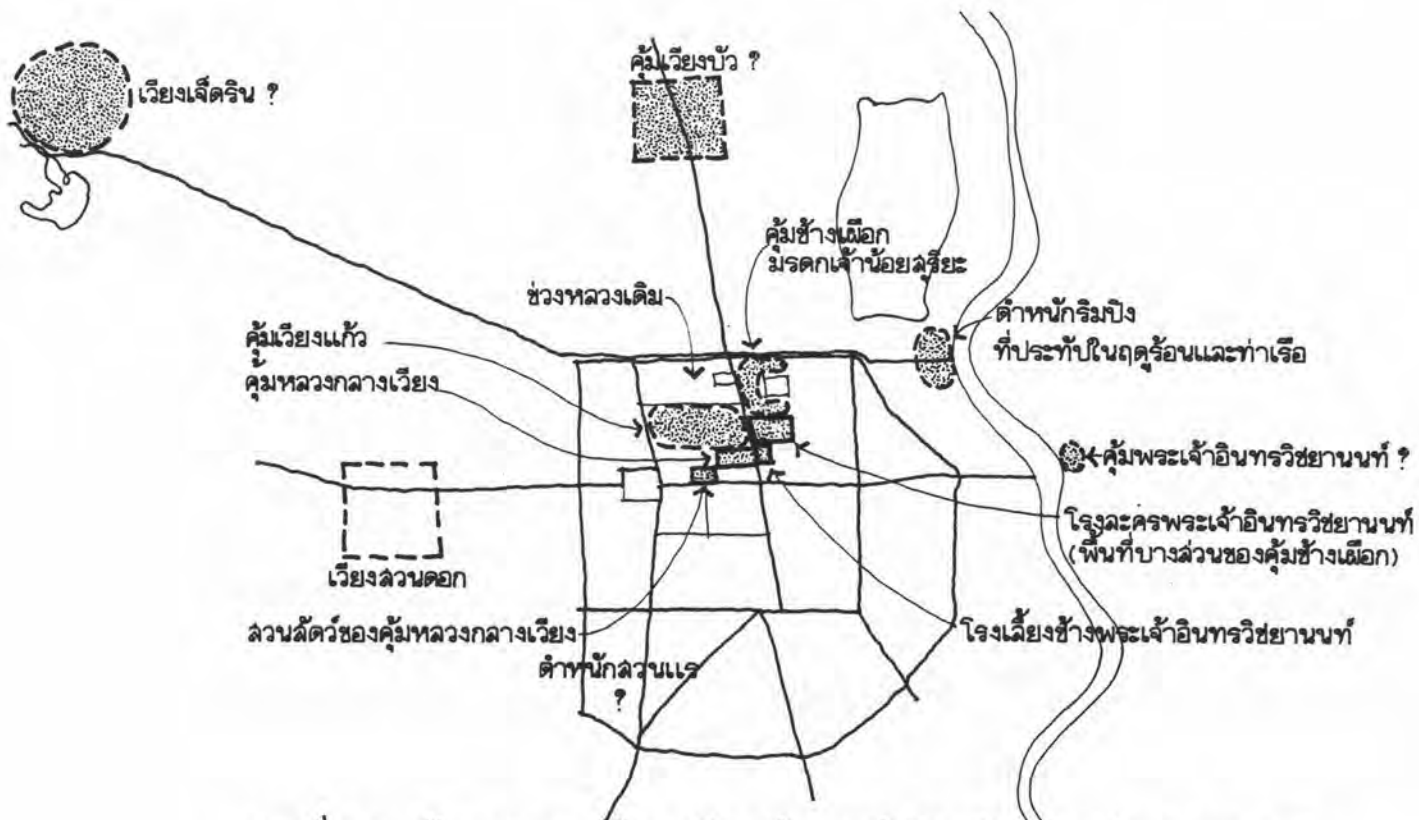
2.1.2.1 พัฒนาการของวังและเวียงช่วงสมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ พ.ศ. 2399-2413 ในช่วงต้นของพัฒนาการนี้ การครอบครองพื้นที่วังของชนชั้นปกครองยังคงอยู่ทางตอนบนของกำแพงเมืองชั้นใน ครอบครองพื้นที่ขนาดใหญ่เป็น MASS และยังคงมีคัมขนาดใหญ่ 3 คัมตามตระกูลของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน 3 พระองค์ที่อยู่ปกครองเมืองเชียงใหม่ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงครั้งแรกก็เมื่อพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ โปรดฯให้รื้อคัมกลางเวียงเดิมออก แล้วสร้างใหม่ให้ทันสมัยตอนปลายรัชกาล

แผนที่ 5.12 พัฒนาการของวังและเวียงสมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ พ.ศ. 2399 - 2413

2.1.2.2 พัฒนาการของวังและเวียงช่วงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

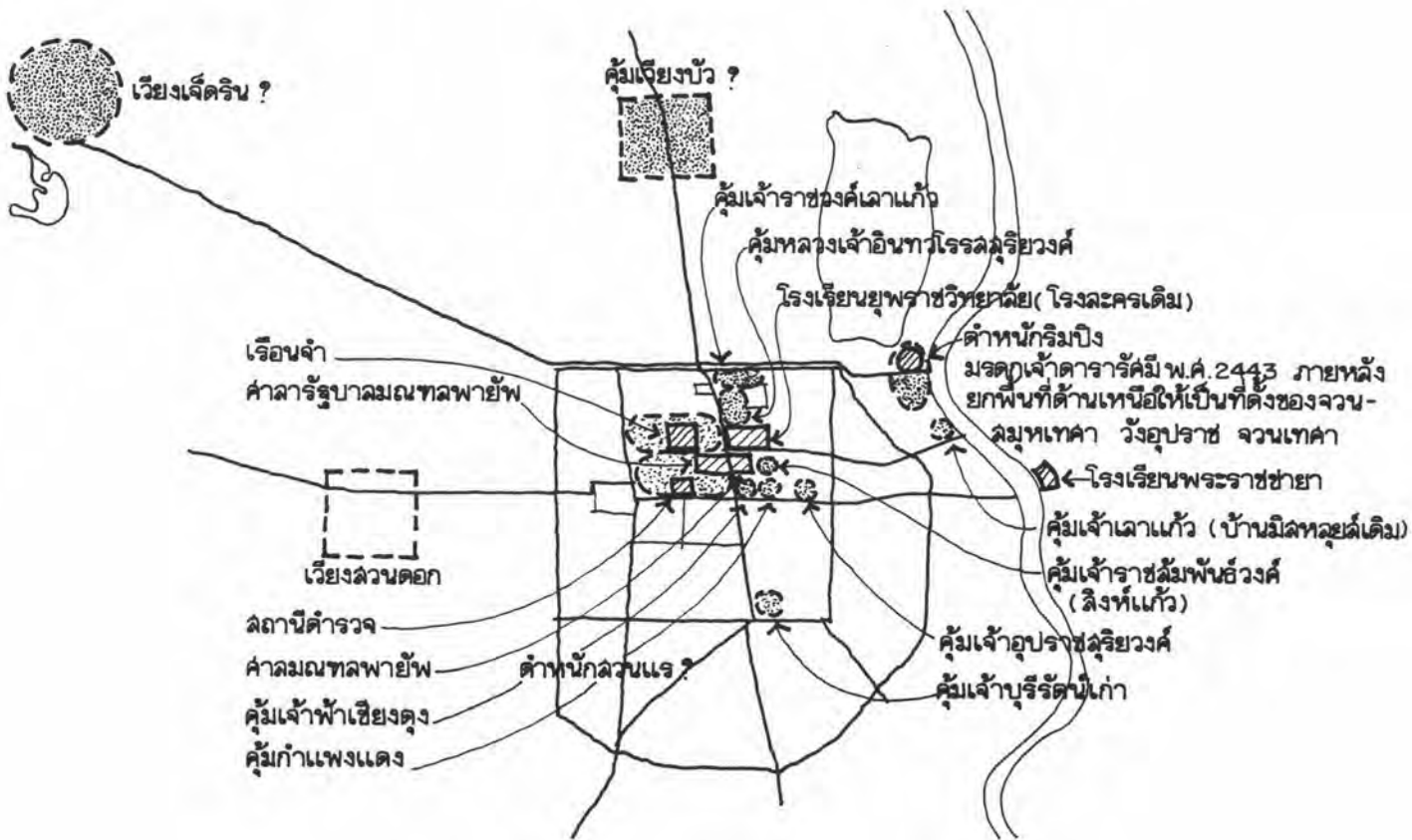
พ.ศ. 2416-2439 พัฒนาการของวังและเวียงในสมัยนี้ เริ่มมีการแบ่งแยกพื้นที่ของวังเดิมออกเป็น ส่วน ๆ แต่ยังคงใช้ประโยชน์เพื่อกิจกรรมของวังอยู่ เช่น เพิ่มเติมโรงเลี้ยงช้าง โรงละคร และ สวนสัตว์ เป็นต้น

แผนที่ 5.13 พัฒนาการของวังและเวียงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ. 2416 - 2439

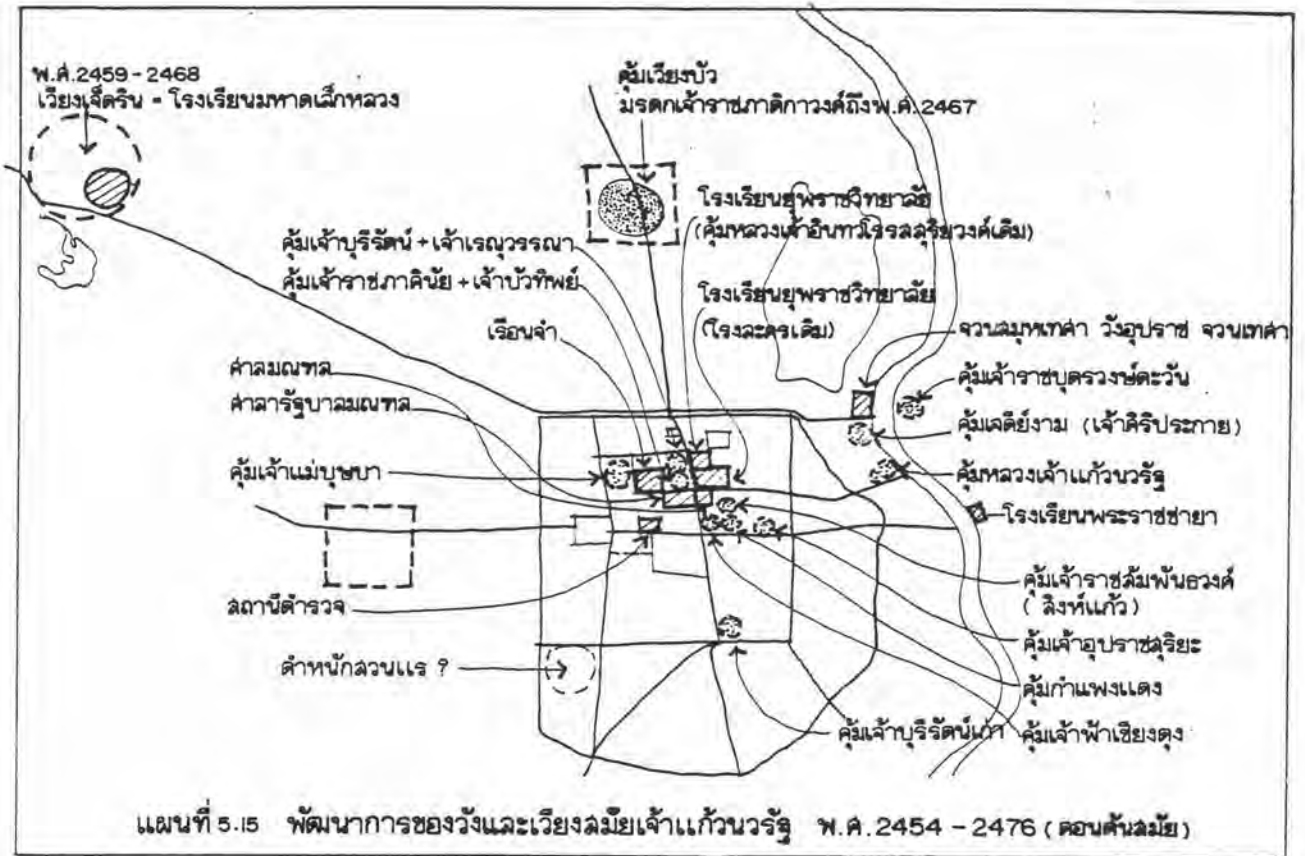
2.1.2.3 พัฒนาการของวังและเวียงช่วงสมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์

พ.ศ. 2444-2452 การแบ่งแยกพื้นที่ของวังเดิมออกเป็น ส่วน ๆ เพิ่มมากขึ้น เพื่อใช้เป็นที่ตั้งของ คุ้มเจ้านายบุตรหลานที่แยกตัวออกจากคุ้มเดิม และยกให้ทางราชการใช้ประโยชน์ เนื่องจากใน สมัยนี้รัฐบาลกลาง เข้ามามีอำนาจใน เมืองเชียงใหม่อย่างเต็มที่แล้ว และในปีพ.ศ. 2444 มีการ ออกกฎหมายการถือครองที่ดินโดยมีหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน ทำให้มีราคาซื้อขายได้ เช่น สิ้นค้าอื่น ต่อมาภายหลังมีการ เก็บภาษีที่ดินของ เจ้านายด้วย จึงมีผลให้เจ้านายไม่ต้องการ เก็บที่ดินจำนวนมากไว้กับตน เพราะต้อง เสียภาษี (ในสมัยนี้ การซื้อขายที่ดินคงจะยังไม่แพร่หลาย)

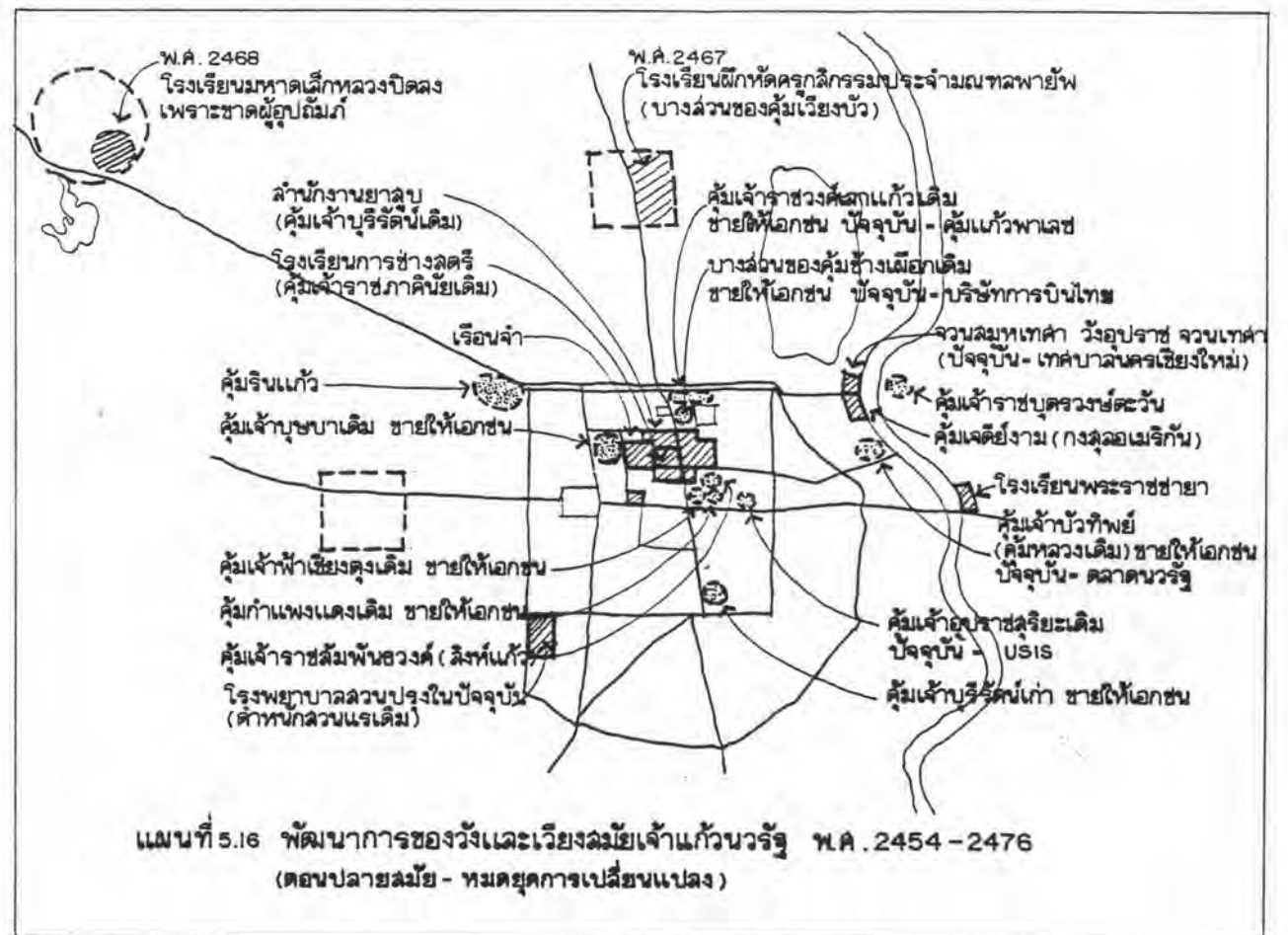

แผนที่ 5.14 พัฒนาการของวังและเวียงสมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ พ.ศ. 2444 - 2452

2.1.2.4 พัฒนาการของวังและเวียงช่วงสมัยเจ้าแก้วว้าวรัฐ พ.ศ. 2454-2476 พัฒนาการของวังและเวียงในสมัยนี้มีการแบ่งแยกพื้นที่คุ้ม เดิมมากขึ้น เพื่อให้เจ้านาย บุตรหลานตั้งคุ้มที่ประทับ และใช้เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการในตอนต้นสมัย ต่อมาภายหลังมีการ ขยายกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เอกชนจำนวนมาก และเจ้านายต่าง ๆ เริ่มโยกย้ายออกจากพื้นที่ภายใน กำแพง เมืองชั้นในที่เคยครอบครองมาโดยตลอด พื้นที่ภายในกำแพง เมืองชั้นในส่วนใหญ่จึง เป็น ที่ตั้งของสถานที่ราชการแทน

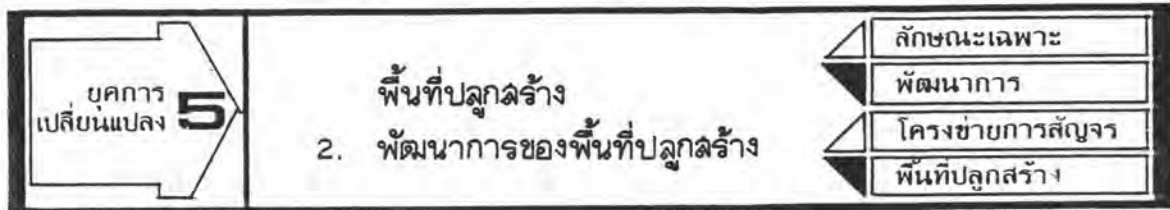
แผนที่ 5.15 พัฒนาการของวังและเวียงลุมย์เจ้าแก้วนารัฐ พ.ศ. 2454 - 2476 (ตอนต้นสมัย)

แผนที่ 5.16 พัฒนาการของวังและเวียงลุมย์เจ้าแก้วนารัฐ พ.ศ. 2454 - 2476 (ตอนปลายสมัย - หมดยุคการเปลี่ยนแปลง)

2.2 พัฒนาการของวัด มีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไปจากยุคอดีต พ.ศ.2339-2397

น้อยมาก ส่วนใหญ่คงเดิมและต่อเนื่องมาจากยุคอดีต จึงจะไม่ขอกล่าวถึงในยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2397-2476 นี้ และจะได้นำผลของพัฒนาการที่มีในยุคอดีตมาใช้ในการศึกษาภาพรวมของเมือง เชียงใหม่ยุคการเปลี่ยนแปลงเลย

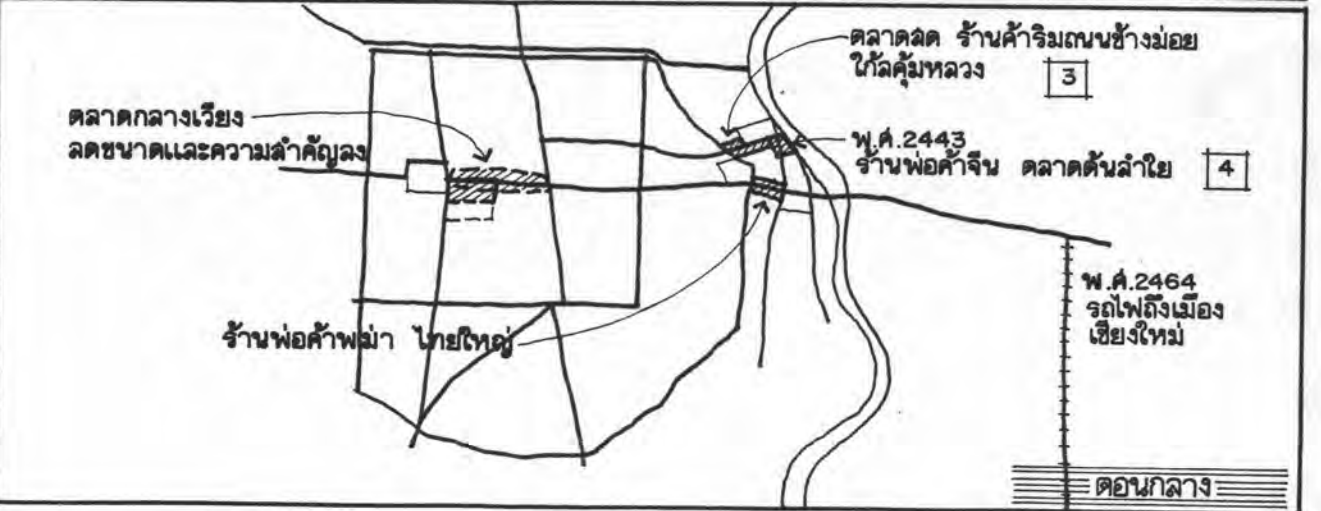
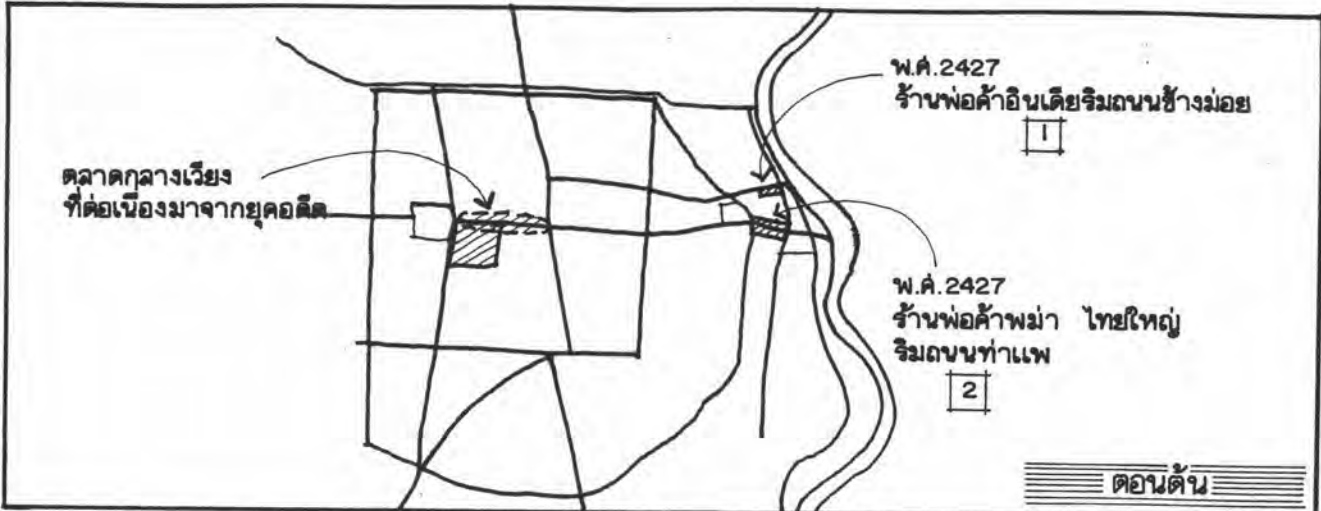
2.3 พัฒนาการของตลาด จากยุคอดีต (พ.ศ.1839-2397) เมืองเชียงใหม่มีตลาด

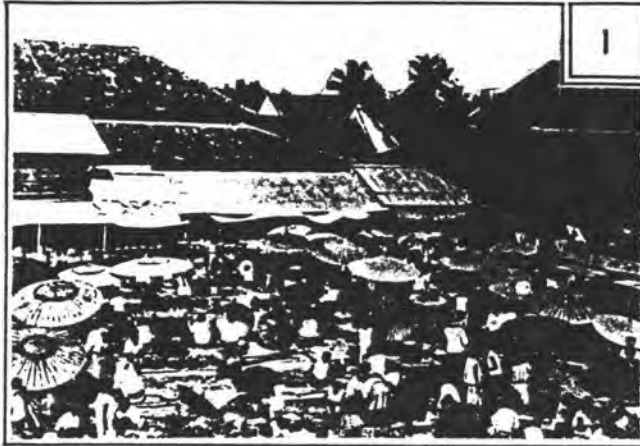
กลางเวียงอยู่หนึ่งแห่ง ตั้งอยู่บริเวณตั้งแต่หน้าวัดพระสิงห์ไปจนถึงต้นโพธิ์กลางเวียง ขณะนั้นตลาดจะตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน เพื่อให้ชนชั้นปกครองควบคุมผลประโยชน์ทางการค้าได้โดยสะดวก ผลของสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ.2398 และการมาตั้งสถานกงสุลอังกฤษที่เมืองเชียงใหม่ ในปีพ.ศ.2426 ทำให้มีพ่อค้าในบังคับอังกฤษมาตั้งร้านขายสินค้าที่เมืองเชียงใหม่ โดยตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง ได้แก่ พ่อค้าไทยใหญ่ พ่อค้าพม่า จะตั้งร้านค้าอยู่ริมถนนท่าแพทั้งสองฝั่งบริเวณตั้งแต่หน้าวัดแสนฝางไปจนถึงแยกอุปกุด พ่อค้าอินเดียจะตั้งร้านค้าอยู่บริเวณริมถนนช้างม่อย นอกจากร้านค้าที่เปิดค้าขายตลอดวันแล้ว ตอนช่วงเช้าบริเวณถนนท่าแพยังมีการติดตลาดอีกด้วย

พ.ศ.2443 การค้าทางเรือเฟื่องฟูขึ้น พ่อค้าจีนตั้งร้านค้าอยู่ริมแม่น้ำปิงบริเวณตลาดต้นลำไย และยังคงใช้งานต่อเนื่องมาตลอดแม้ว่าในปีพ.ศ.2464 รถไฟจะมาถึงเมืองเชียงใหม่และพ่อค้าจีนเปลี่ยนแปลงการขนส่งสินค้าจากเรือมาเป็นรถไฟแล้วก็ตาม เพราะถนนและการขนส่งด้วยรถบรรทุกได้รับการพัฒนาแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องย้ายร้านค้ามาตั้งใกล้สถานีรถไฟ

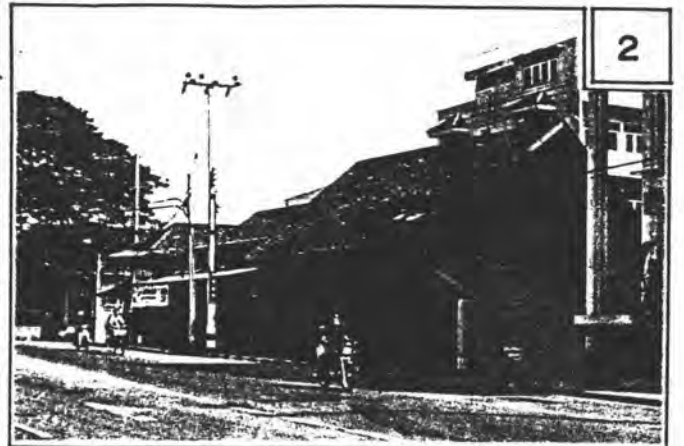
มีการติดตลาดสดช่วงเช้าบริเวณถนนช้างม่อยใกล้ปากถนนช่างเมรุ และใกล้กับคุ้มหลวงเจ้าแก้ววารีรัฐ ต่อจากนั้นจึงมีการสร้างตลาดวโรรสขึ้น ก่อนพ.ศ.2472* บนที่ดินที่เดิมเคยเป็นสุสานของเจ้านาย "ช่วงเมรุ" ซึ่งพระชายาเจ้าดารารัศมี ทานโปรดฯให้ย้ายคูพระอิฐของเจ้านายไปบรรจุรวมกันที่วัดสวนดอกในปีพ.ศ.2451 (ธงทอง จันทรางศุ 2530 : 155-156)

* อ้างอิงจากภาพถ่ายที่ถ่ายโดยหลวงอนุสารสุนทร ซึ่งระบุปีพ.ศ. ที่ถ่ายไว้

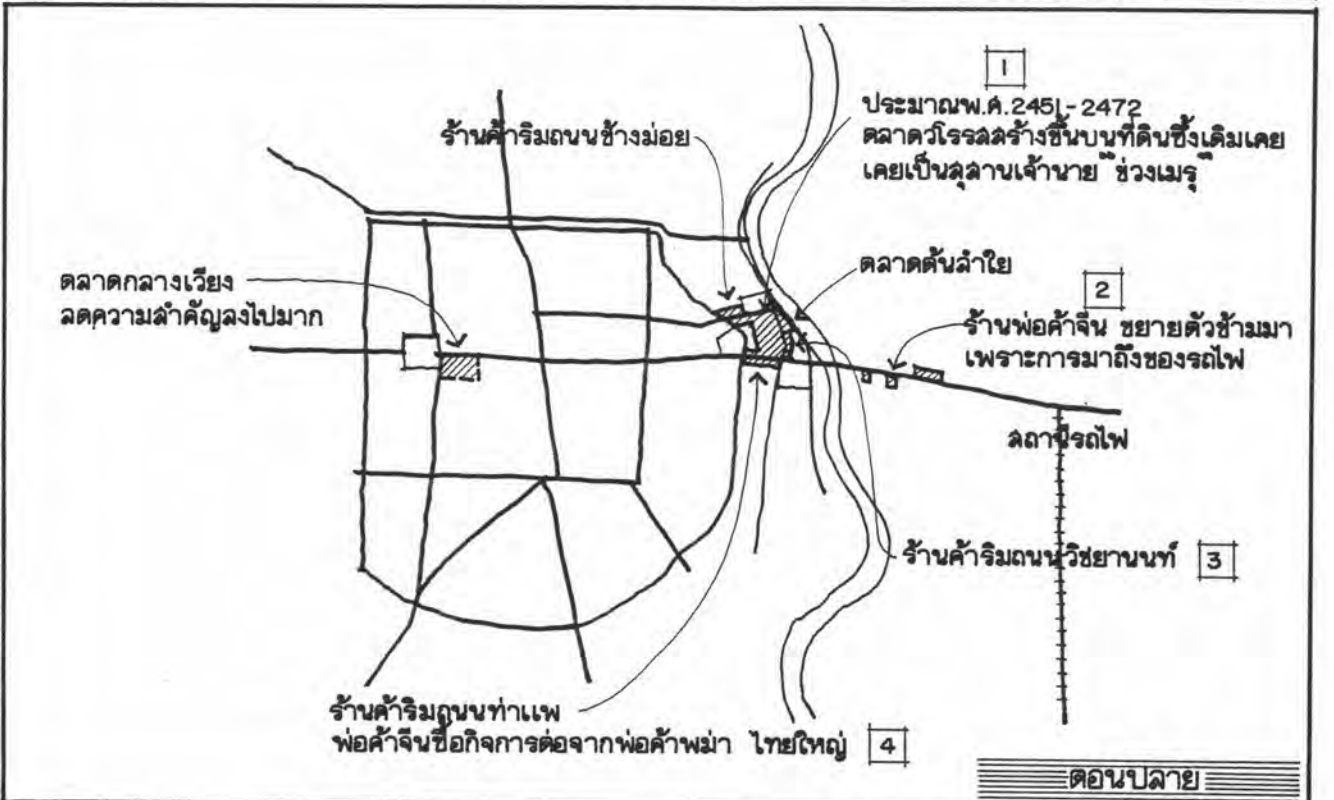

1

2

แผนที่ 5.17 พัฒนาการตลาดยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ 2397 - 2476

3

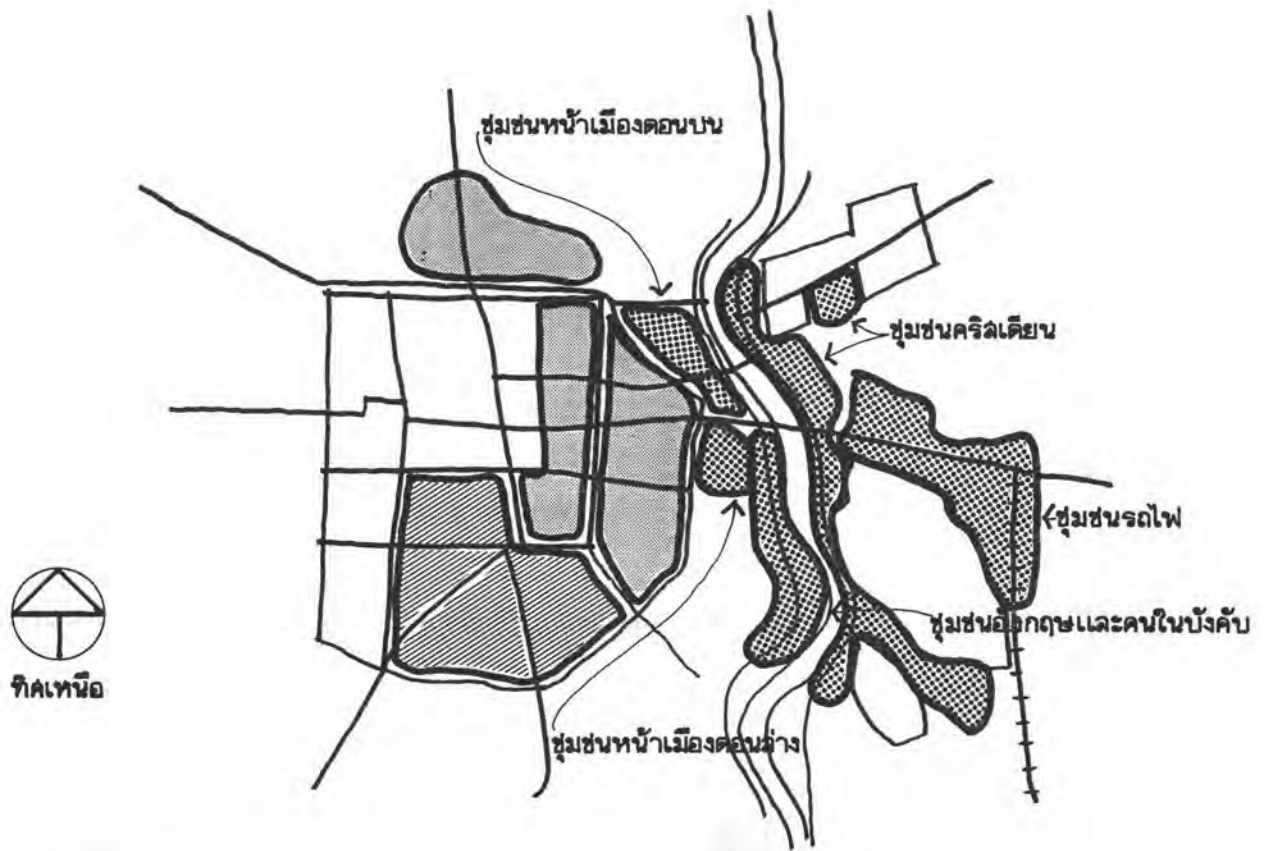
4

2.4 พัฒนาการของบ้านและชุมชน ในยุคการเปลี่ยนแปลงพ.ศ.2397-2476 นี้ การใช้พื้นที่ปลูกสร้างประเภทบ้านและชุมชนจะขยายตัวโดยเพิ่มความหนาแน่น (DENSITY) ลงไปในพื้นที่เดิมที่มีอยู่แล้ว โดยเฉพาะพื้นที่ด้านทิศใต้ ภายในกำแพงเมืองทั้งสองชั้นซึ่งเป็นพื้นที่สำรองที่ยังมีที่ว่างเหลืออยู่ เนื่องจากคติความเชื่อดั้งเดิมถือว่าไม่ใช้ทิศของการตั้งถิ่นฐาน การขยายตัวของบ้านและชุมชนนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก เริ่มมีการขยายตัวออกมาใช้พื้นที่หน้าเมืองทางตอนบน (ตั้งแต่แนวถนนวิชัยานนท์-ถนนท่าแพ) อันเนื่องมาจากการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของมิชชันนารีอเมริกัน บริเวณบ้านวังสิงห์คำในปีพ.ศ.2406 การเข้ามาของข้าราชการจากส่วนกลางในปีพ.ศ.2417 และการตั้งร้านจำหน่ายสินค้าของคนในบังคับอังกฤษบริเวณถนนช้างม้อย ถนนท่าแพ ตั้งแต่ปีพ.ศ.2427 เป็นต้นมาที่เป็นแรงดึงดูดให้ชุมชนขยายตัวตามมาด้วย จนกระทั่งในปีพ.ศ.2442 มีการใช้พื้นที่ปลูกสร้างในบริเวณดังกล่าวออกมาจนจรดริมฝั่งแม่น้ำปิง สำหรับพื้นที่หน้าเมืองทางตอนล่าง (ตั้งแต่แนวถนนท่าแพลงมา) มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านและชุมชนน้อยกว่าพื้นที่ทางตอนบน และมีการตั้งถิ่นฐานของคนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกที่ประกอบกิจการด้านป่าไม้* บริเวณริมถนนเจริญประเทศ เลียบริมฝั่งแม่น้ำปิง อันเนื่องมาจากการเข้ามาตั้งสถานกงสุลอังกฤษในปีพ.ศ.2426

ทางด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ซึ่งเดิมมีชุมชนวัดเกต เป็นชุมชนดั้งเดิมอยู่แล้วนั้น เริ่มมีการขยายตัวของบ้านและชุมชนเพิ่มมากขึ้น อ้างอิงได้จากการสร้างสะพานขรุขระเก่า เชื่อมต่อพื้นที่สองฝั่งของแม่น้ำปิงในปีพ.ศ.2421 การขยายตัวของชุมชนเพิ่มมากขึ้นเมื่อมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาใช้พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกนี้เพื่อสร้างเป็น "อาพาจักรคริสเตียน" บ้านและชุมชนคริสเตียนจึงแวดล้อมอยู่บริเวณโรงเรียน โรงพยาบาล และโบสถ์ที่จัดให้มีขึ้น โดยมีกลุ่มของการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้านหนองเส้ง ถ.แก้วนารัฐ และเกาะตัวอยู่ตามถนนที่เลียบริมฝั่งแม่น้ำปิง และเมื่อรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่ในปีพ.ศ.2464 การขยายตัวของชุมชนจึงเกาะตัวออกมาตามแนวถนนเจริญเมืองจนถึงบริเวณสถานีรถไฟ ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่เข้ามาประกอบอาชีพต่อ เนื่องจากการขนถ่ายสินค้าและโรงสีข้าว ที่ตั้งอยู่โดยรอบสถานีรถไฟ

* คนในบังคับอังกฤษที่ทำการค้า จะตั้งร้านค้าอยู่บริเวณริมถนนท่าแพ และถนนช้างม้อย

สัญลักษณ์

-

ชุมชนเดิม
-

พื้นที่ขยายตัวของบ้านและชุมชนเดิม
-

การขยายตัวของบ้านและชุมชนใหม่

แผนที่ 5.18 พัฒนาการของบ้านและชุมชนยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2397 - 2476

2.5 พัฒนาการของสถานที่ราชการ สถานที่ราชการ เป็นองค์ประกอบใหม่ของโครงสร้างเมืองที่เพิ่งเริ่มมีขึ้นในยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ เพราะการเข้ามาของข้าราชการจากส่วนกลางและการเปลี่ยนแปลงอำนาจการปกครอง เมืองเชียงใหม่จากเจ้านายฝ่ายเหนือ ซึ่งเดิมเคยใช้ห้องพระโอรังเป็นที่ว่าราชการ มาเป็นข้าราชการจากส่วนกลางที่ใช้สถานที่ราชการเป็นที่ทำการ

ผลของสนธิสัญญา เชียงใหม่ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2416 ให้คนในบังคับอังกฤษขึ้นศาลต่างประเทศที่เมืองเชียงใหม่ จึงเกิดมีศาลต่างประเทศซึ่งเป็นสถานที่ราชการแห่งแรกของเมืองเชียงใหม่ขึ้น ศาลต่างประเทศตั้งอยู่เชิงสะพานนารัฐฝั่งตะวันตกหรือบริเวณที่เป็นบ้านพักของผู้ว่าราชการจังหวัด

ในปัจจุบัน ศาลแห่งนี้มีอายุการใช้งานตั้งแต่พ.ศ.2416-2459 จึงเลิกใช้เพราะมีการยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษในประเทศไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

พ.ศ.2417 รัฐบาลส่งพระยานรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) พร้อมข้าราชการจากส่วนกลางอีก 70 คนมาประจำอยู่ที่เมืองเชียงใหม่เป็นครั้งแรก ข้าราชการกลุ่มนี้มาตั้งที่ทำการและบ้านพักอยู่นอกกำแพงเมืองบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงด้านทิศเหนือ ช่วงตั้งแต่ถนนวิชยานนท์-ถนนช่างม่อຍในปัจจุบัน ต่อมาจึงเริ่มมีการแยกย่อยของส่วนราชการโดยเฉพาะ เช่น ประมาท พ.ศ.2440 โรงไปรษณีย์โทรเลขแห่งแรกของเมืองสร้างขึ้นบริเวณซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลเทศบาลนครเชียงใหม่ ถ.วิชยานนท์ในปัจจุบัน ในขณะที่นั้นสันนิษฐานว่าควรจะมีที่ทำการศาลมณฑลและที่คุมขังนักโทษ ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันแล้ว ภายหลังในปีพ.ศ.2453 โรงไปรษณีย์โทรเลขได้ย้ายที่ทำการจากที่ตั้งเดิมมาใช้พื้นที่ของที่ทำการศาลมณฑลและที่คุมขังนักโทษ โรงไปรษณีย์โทรเลขหลังที่ 2 นี้ปัจจุบันก็คือที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขแม่ปิง ส่วนที่ทำการศาลมณฑลและที่คุมขังนักโทษได้ย้ายเข้ามาใช้พื้นที่ภายในกำแพงเมืองชั้นในที่เป็นคุ่มในอดีต เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการแทนโดยตั้งศาลมณฑลพ่ายบริเวณที่เคยเป็นโรงเลี้ยงช้างของพระเจ้าอินทรวชิยานนท์ (ศาลจังหวัดเชียงใหม่หลังเดิม ถ.พระปกเกล้า) และแยกส่วนที่คุมขังนักโทษออกไปใช้พื้นที่บริเวณคุ้มเวียงแก้วเดิม ในปัจจุบันก็คือ เรือนจากกลางจังหวัดเชียงใหม่ ยังมีสถานที่ราชการอีก 1 แห่ง คือที่ทำการแขวงเชียงใหม่ ตั้งอยู่บริเวณห้างหุ้นส่วนเหลียงย่งง่วน ถ.ท่าแพในปัจจุบัน ที่ทำการแขวงเชียงใหม่ก็คือ ที่ว่าการอำเภอเมืองในปัจจุบัน

พ.ศ.2426 อังกฤษได้เข้ามาตั้งสถานกงสุลประจำเมืองเชียงใหม่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับสามแยกที่ถนนศรีดอนชัย มาบรรจบกับถนนเจริญประเทศในปัจจุบัน

พ.ศ.2443 เจ้าดารารัศมีได้รับคำหนักริมปิงเป็นมรดก ต่อมาท่านแบ่งพื้นที่ส่วนด้านทิศเหนือขยายถวายหลวง เพื่อใช้เป็นที่ตั้งของจวนสมุหเทศาภิบาล วังอุปราช และจวนเทศาภิบาล (สำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่ สถานีดับเพลิง และกรมประชาสัมพันธ์ในปัจจุบัน) และในปีเดียวกันนี้เองท่านยังได้รับคุ้มกลางเวียงเป็นมรดกอีกด้วย ต่อมาในปีพ.ศ.2462 ท่านขอแลกกับที่ดินที่เจ้าอุปราชสุริยะทูลเกล้าถวายให้เป็นที่ตั้งที่ว่าการแขวงเชียงใหม่ เมื่อพ.ศ.2442 ให้มาใช้คุ้มกลางเวียงเป็นที่ทำการรัฐบาลแทน ศาลารัฐบาลมณฑลพ่ายพิจารณาการสร้างเสร็จและเปิดใช้งานในปีพ.ศ.2464 (ศาลากลางหลังเดิม ถ.พระปกเกล้า)

พ.ศ.2443 เจ้าอุปราชสุริยะได้รับที่ดินบริเวณสวนสัตว์ของคุ้มกลางเวียงเป็นมรดก ต่อมาท่านทูลเกล้าถวายให้ทางราชการใช้เป็นที่ตั้งของสถานีตำรวจ อาคารกองบังคับการตำรวจ

กรมมณฑลพายัพหลังแรกเริ่มทำการก่อสร้างในปีพ.ศ.2460 สร้างเสร็จและเปิดใช้งานในปีพ.ศ. 2461 (สถานีตำรวจรถกองเมืองเชียงใหม่ ถ.ราชดำเนินในปัจจุบัน)

พ.ศ.2446 รัฐบาลจัดตั้งกรมบัญชาการทหารมณฑลพายัพขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ มีทหารประจำการ 1,600 คน มีที่ทำการอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง (ค่ายกาวิละในปัจจุบัน) อันเป็นผลเนื่องมาจากกบฏเงี้ยวในปีพ.ศ.2445

พ.ศ.2464 สถานีรถไฟหลังแรกของเมืองเชียงใหม่สร้างเสร็จและเปิดทำการ นอกจากสถานที่ราชการที่ไต่กล่าวถึงแล้วนั้น นโยบายใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ "กลืนชาติ" เพื่อสร้างความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในประเทศ ก่อให้เกิดโรงเรียนขึ้นหลายแห่งที่จัดการให้มีขึ้นโดยข้าราชการจากส่วนกลาง ดังนี้

พ.ศ.2442 โรงเรียนชายประจำมณฑลเริ่มมีขึ้นครั้งแรกโดยใช้พื้นที่บริเวณสวน ในจวนสมุหเทศาภิบาลเป็นที่ทำการ พ.ศ.2444 ย้ายไปอยู่ที่โรงละครพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ.2447 ย้ายไปอยู่ที่วิหารวัดเจติยหลวง พ.ศ.2448 ย้ายไปอยู่ที่วิหารวัดพันเตา ในปีพ.ศ.2448 สมเด็จพระยุพราช (รัชกาลที่ 6) เสด็จประพาสมณฑลพายัพ และได้เสด็จมาวางศิลาฤกษ์อาคาร "ศึกษุพราช" และพระราชทานนามแก่โรงเรียนว่า "โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย" ดำเนินการก่อสร้างอยู่ 1 ปีจึงแล้วเสร็จ พ.ศ.2449 ย้ายมาใช้พื้นที่บริเวณที่เคยเป็นโรงละครพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เป็นที่ตั้งของโรงเรียนจนถึงปัจจุบัน

พ.ศ.2448 หลวงคชดิษฐาบาล นายแขวงแม่ท่าช้าง สร้างโรงเรียนขึ้นที่หน้าท่าว่าการแขวง มีนักเรียน 25 คน ภายหลังยกให้เป็นโรงเรียนของรัฐบาล

พ.ศ.2449 เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ ยกที่ดินบริเวณสี่แยกถนนวโรรสให้สร้างโรงเรียน

พ.ศ.2450 พันตรีเจ้าไชยสงคราม กรมการเมืองนครเชียงใหม่ ยืมบ้านเจ้าเรือนคำ ถ.แม่ข้าต่อเจ้าราชบุตรเปิดเป็นโรงเรียนสตรีเฉลิมศักดิ์ (โรงเรียนการช่างสตรี) หลังพ.ศ.2459 เมื่อศาลต่างประเทศเลิกใช้งานจึงย้ายโรงเรียนมาใช้พื้นที่ ต่อมาเมื่อโรงเรียนวัฒนัยพายัพย้ายจากที่ตั้ง ถ.พระปกเกล้า ออกไปอยู่นอกกำแพงเมือง โรงเรียนสตรีเฉลิมศักดิ์จึงย้ายเข้ามาใช้พื้นที่แทน

พ.ศ.2457 พระอุปกรณ์ข้าหลวงประจำจังหวัดเชียงใหม่ ตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นบริเวณที่เป็นบ้านพักศึกษาธิการจังหวัดในปัจจุบัน พ.ศ.2458 ย้ายไปใช้พื้นที่บางส่วนของคุ้มเวียงแก้ว พ.ศ.2464 ยกฐานะเป็นโรงเรียนสตรีประจำมณฑล พ.ศ.2470 พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงให้การอุปถัมภ์และพระราชทานนามว่า "โรงเรียนวัฒนัย" ต่อมาสมุหเทศาภิบาลขอต่อท้ายคำว่า "พายัพ" เป็น "โรงเรียนวัฒนัยพายัพ"

พ.ศ.2459 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรเดชา ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้นที่บริเวณเวียงเจ็ดลิน (ใช้พื้นที่บางส่วนของเวียงเจ็ดลิน บริเวณสถานีบำรุงพันธุ์สัตว์ ถ.ห้วยแก้วในปัจจุบัน) ถือว่าเป็น HIGH SCHOOL แห่งแรกในภาคเหนือ รัชกาลที่ 6 และพระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ โรงเรียนด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ โรงเรียนนี้ได้เลิกกิจการไปเมื่อพ.ศ.2468 หลังจากที่ รัชกาลที่ 6 เสด็จสวรรคต เนื่องจากขาดผู้อุปถัมภ์

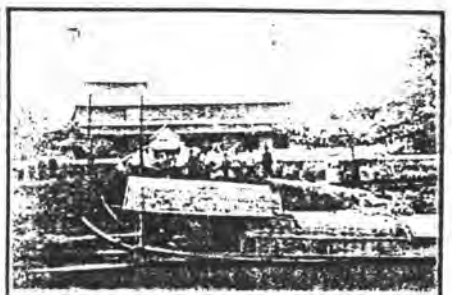
พ.ศ.2467 เจ้าราชภาติกวงศ์ ยกที่ดินบริเวณคุ้มเวียงบัว ต.ช้างเผือก ให้เป็นที่ตั้ง ของโรงเรียนฝึกหัดครูกลีกรรรมประจำมณฑลพายัพ

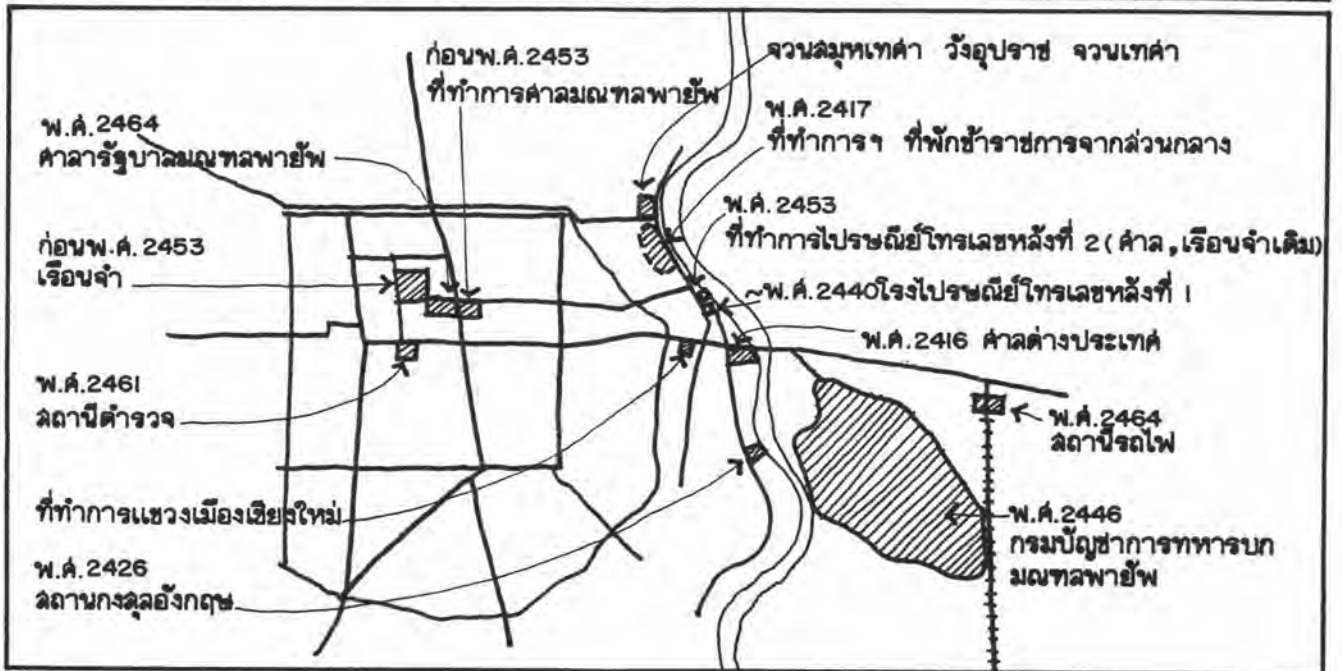
ศาลต่างประเทศ

ที่ทำการ ที่พักข้าราชการส่วนกลาง

จวนเทศา วังอุปราช จวนลมุหเทศา

แผนที่ 5.19 พัฒนาการของสถานที่ราชการยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2397- 2476

ลานนกขลุ่ยอังกฤษ

โรงไปรษณีย์โทรเลขหลังที่ 1

ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขหลังที่ 2

ที่ทำการศาลมณฑลเดิม ?

ที่ทำการศาลมณฑลพายัพ

ศาลารัฐบาลมณฑลพายัพ

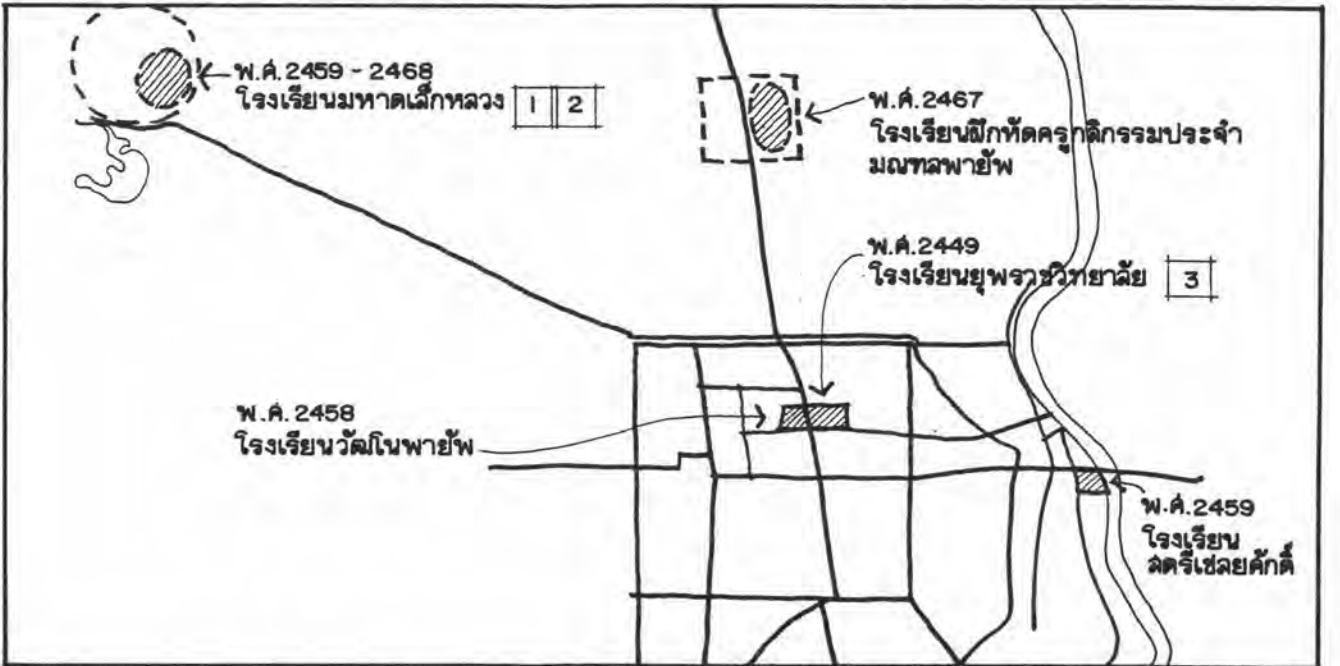
สถาปัตยกรรม

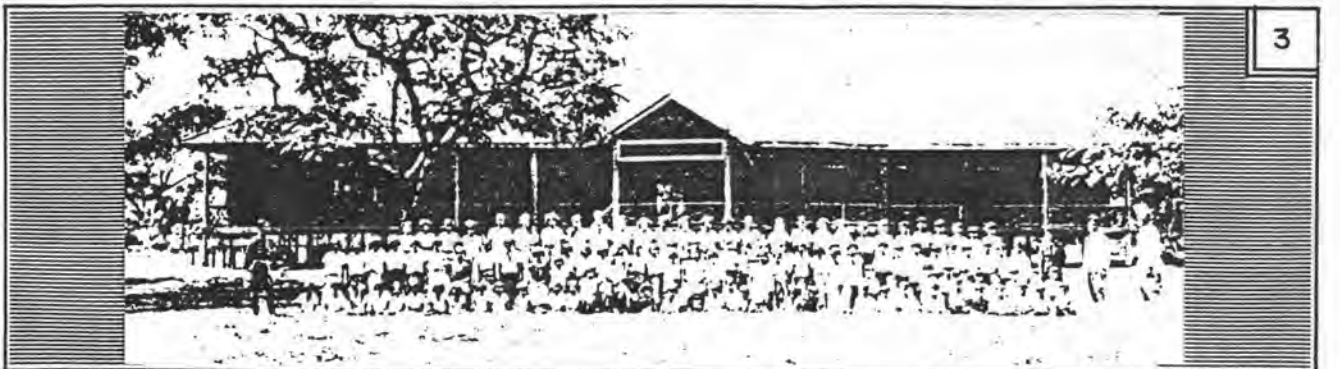
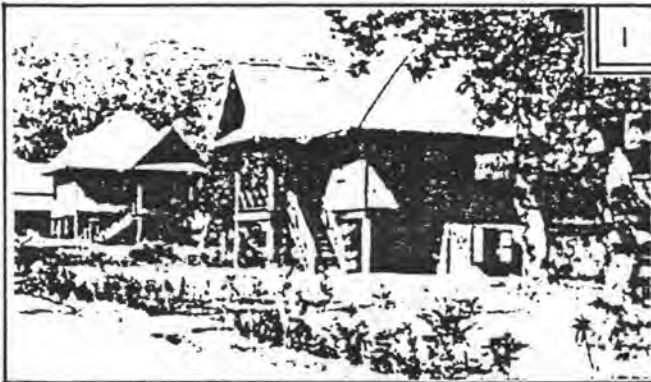
กรมบัญชาการทหารบกมณฑลพายัพ

สถาปนิกรถไฟ

แผนที่ 5.20 พัฒนาการของโรงเรียนรัฐบาลยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2397- 2476

2.6 พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างที่ต่อเนื่องจากกิจกรรมการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีอเมริกัน การเผยแพร่คริสต์ศาสนาในเมืองเชียงใหม่ เริ่มต้นประมาณพ.ศ. 2406 โดยดาเนียล แมคคิลวารี มิชชันนารีอเมริกันเดินทางเข้ามาก่อนแล้วจึงตามด้วยมิชชันนารีคนอื่น ๆ เมื่อเริ่มต้นมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้านวังสิงห์คำ ซึ่งอยู่เหนือตําหนักกรมโป่งขึ้นไปเล็กน้อย (ที่ทำการกาชาดจังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน) พ.ศ. 2416 มิสซิสแมคคิลวารี นำกลุ่มเด็กหญิงประมาณ 10 คน มาตั้งเรียนหนังสือที่ระเบียงบ้าน พ.ศ. 2422 มิสแมรี แคมป์เบลล์ และมิสเอ็ดนา โคล์ รับช่วงงานด้านการศึกษาคือ โดยจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นเป็นครั้งแรกชื่อ "โรงเรียนสตรีอเมริกัน" ภายหลังจึงเปลี่ยนชื่อเป็น "โรงเรียนพระราชายา" เพราะได้รับการสนับสนุนจากพระราชายา เจ้าดารารัศมีที่ทรงอุทิศคํุมพระ เจ้าอินทรวชิยานนท์ ที่ตั้งอยู่เชิงสะพานนวรัฐด้านตะวันออกในปัจจุบัน ๑๕ เป็นที่ตั้งโรงเรียนในปีพ.ศ. 2469

พ.ศ. 2421 สร้างสะพานเชื่อมตอพื้นที่สองฝั่งของแม่น้ำปิง โดย มาริออน ชิค มิชชันนารีอเมริกัน*

พ.ศ. 2426 มีการขยายงานของโรงเรียนสตรีอเมริกัน โดยย้ายโรงเรียนมาอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง (ที่ตั้งปัจจุบัน) แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น "โรงเรียนคาราวินวิทยาลัย" ส่วนโรงเรียนเดิมก็ยังคงดำเนินการสอนอยู่ในระดับต้น จนกระทั่งปีพ.ศ. 2476 จึงรวมเป็นสาขาของโรงเรียนคาราวินวิทยาลัย

พ.ศ. 2431 มิชชันนารีจัดตั้ง "โรงเรียนชายวังสิงห์คำ" ขึ้นที่บ้านวังสิงห์คำ ดำเนินงานโดย ดี จี คอลลินส์ ต่อมาในปีพ.ศ. 2442 วิลเลียม แฮริส รับงานแทน จึงย้ายโรงเรียนมาอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง บริเวณบ้านหนองเส็ง ถ. แก้วนารัฐ (ที่ตั้งปัจจุบัน) ส่วนที่ตั้งเดิมขยายงานด้านการพิมพ์เป็น "โรงพิมพ์อเมริกันวังสิงห์คำ" พ.ศ. 2449 สมเด็จพระยุพราช (รัชกาลที่ 6) เสด็จมาวางศิลาฤกษ์อาคารและ พระราชทานชื่อแก่โรงเรียนว่า "โรงเรียนปรินส์รูดแยลวิทยาลัย"

---

*มาริออน ชิค (MARION CHEEK) มิชชันนารีอเมริกันเดินทางถึงเมืองเชียงใหม่พ.ศ. 2418 มีความสามารถเป็นทั้งนายแพทย์และสถาปนิก ต่อมาภายหลังเลิกเป็นมิชชันนารีหันมาดำเนินกิจการค้าไม้ทำโรงเลื่อย และเปิดบริษัทสถาปนิกรับจ้างสร้างตึก สะพาน ฯลฯ สะพานขรุขระเก่าโบสถ์คริสต์จักรที่ 1 คํุมหลวงเจ้าแก้วนารัฐก็เป็นฝีมือของท่าน จึงเป็นผู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและเทคโนโลยีการก่อสร้างแบบตะวันตกขึ้นที่เมืองเชียงใหม่

พ.ศ.2434 สร้างโบสถ์คริสต์จักรที่ 1 ขึ้นที่ เชียงสะพานนารัฐด้านทิศตะวันออกในปัจจุบัน
โดย มาริออน ชิค

พ.ศ.2455 พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างผู้นำคริสต์จักร เป็นวิทยาลัยศาสนศาสตร์แมคกิล
วารี หรือวิทยาลัยพายัพ หรือมหาวิทยาลัยพายัพในปัจจุบัน โดยมีสถานที่ทำการอยู่ด้านทิศตะวันออก
ของโรงเรียนปรินส์รอแยลวิทยาลัย

พ.ศ.2459-2466 มีการเปิดโรงเรียนแพทย์ขึ้นที่โรงพยาบาล โดยนายแพทย์เอ็ดวิน
ซี.คอร์ท มีนักเรียน 4 คน เช่น นายแพทย์จินดา สิงหนेत्र เป็นต้น แต่ในปีพ.ศ.2466 ก็ต้อง
ปิดลงเพราะมีการปรับปรุงหลักสูตรการแพทย์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้เป็นแพทย์บัณฑิตเท่านั้น

พ.ศ.2466 มีการจัดตั้งโรงเรียนพยาบาล และโรงพยาบาลโรคเรื้อนแมคเคนเพิ่มขึ้น
จาก "โรงยา" ที่เปิดดำเนินการรักษาภายในบ้านพักของดาเนียล แมคกิลวารี

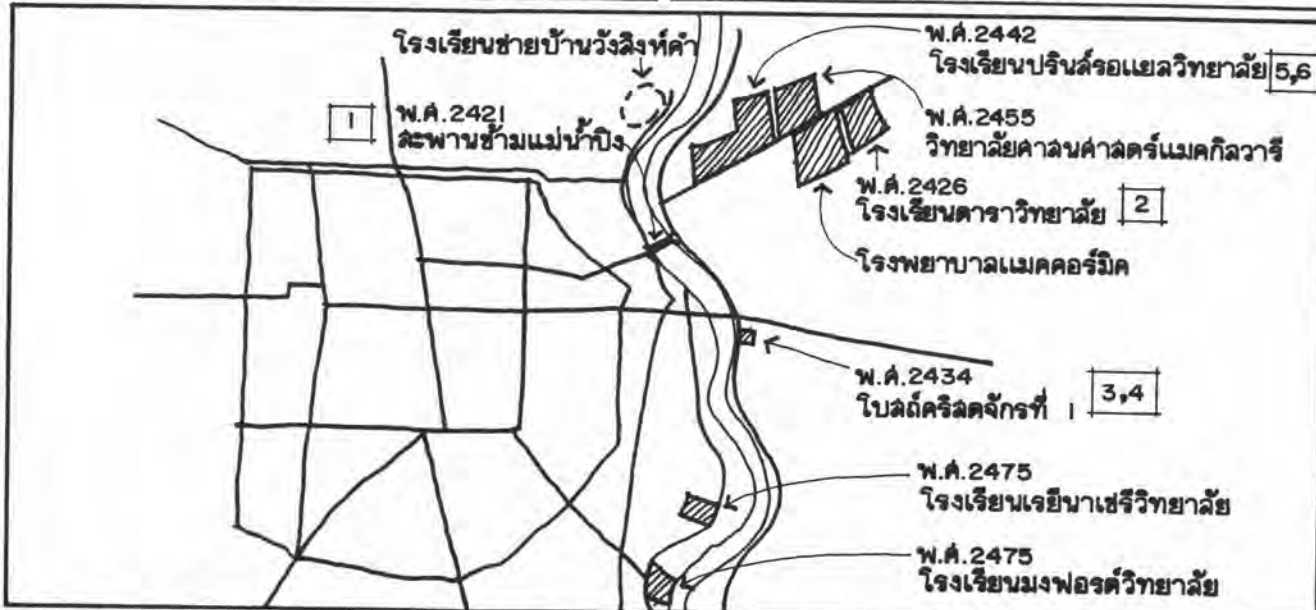
พ.ศ.2468 ย้ายโรงพยาบาลมาอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงมีชื่อว่า "โรงพยาบาล
แมคเคอร์มิก" โรงเรียนพยาบาลจึงย้ายตามมาตั้งอยู่ด้านตรงข้ามของถนนแก้วนารัฐด้วย

พ.ศ.2474 ได้มีคณะธรรมทูตฝ่ายคาทอลิก เดินทางเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาที่เมือง
เชียงใหม่อีกคณะหนึ่ง และได้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนเรยีนาเชรีวิทยาลัย โรงเรียนมงฟอร์ต
วิทยาลัย ขึ้นในปีพ.ศ.2475

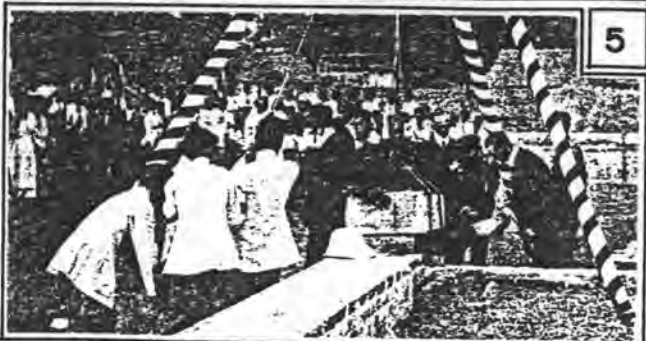
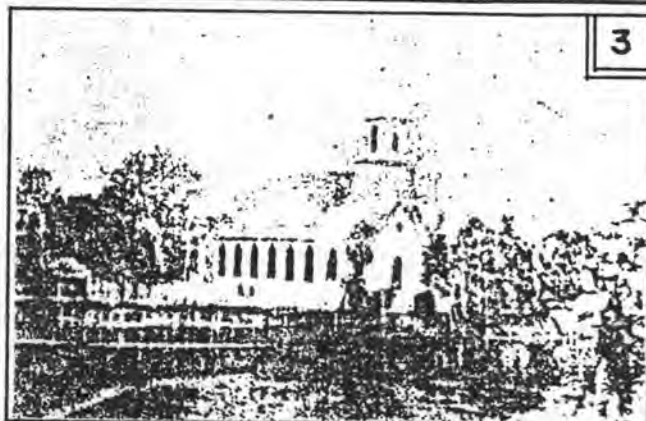

นักเรียนโรงเรียนคาราวิทยาลัย

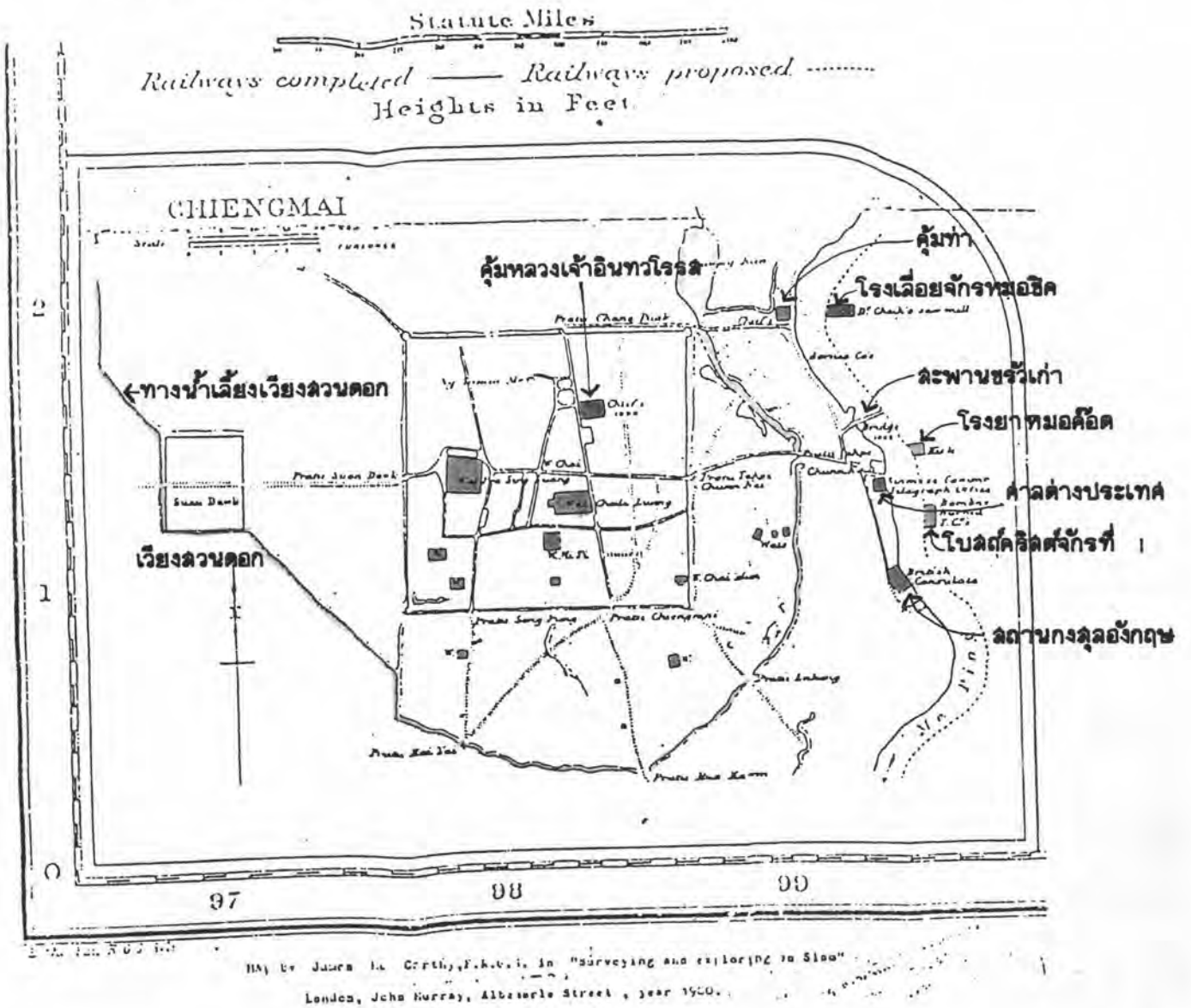
แผนที่ 5.21 พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างที่ต่อเนื่องจากกิจกรรมการเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารี

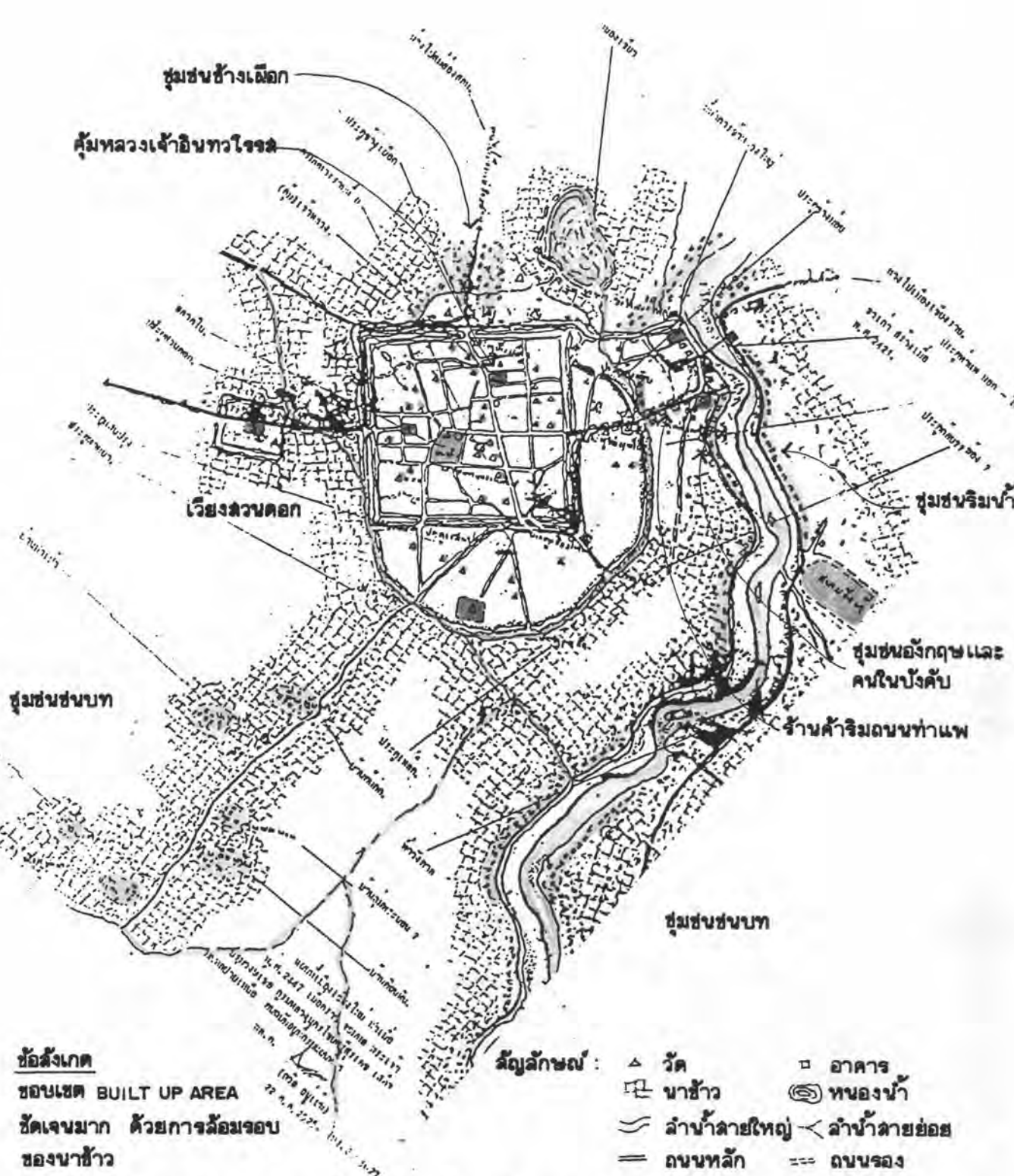
พ.ศ. 2449 สมเด็จพระยุพราชเลดีจวางศิลาฤกษ์

นักเรียนโรงเรียนปรีณส์รอแผลวิทยาลัย

2.7 พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภทที่อ้างอิงจากแผนที่ ในยุคการเปลี่ยนแปลงพ.ศ. 2397-2476 นี้มีผู้บันทึกแผนที่เมืองเชียงใหม่ไว้ 3 ช่วงด้วยกัน คือ พ.ศ. 2443 พ.ศ. 2447 และพ.ศ. 2466 ทำให้เห็นภาพรวมของการใช้พื้นที่ร่วมกัน ของพื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภท และเห็นถึงพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไปและนักศึกษาวิทยานิพนธ์ได้เพิ่มเติมรายละเอียดลงไป เพื่อให้แผนที่เหล่านี้ชัดเจนขึ้น ดังนี้

แผนที่ 5.22 พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภทอ้างอิงจากแผนที่พ.ศ. 2443

ข้อสังเกต

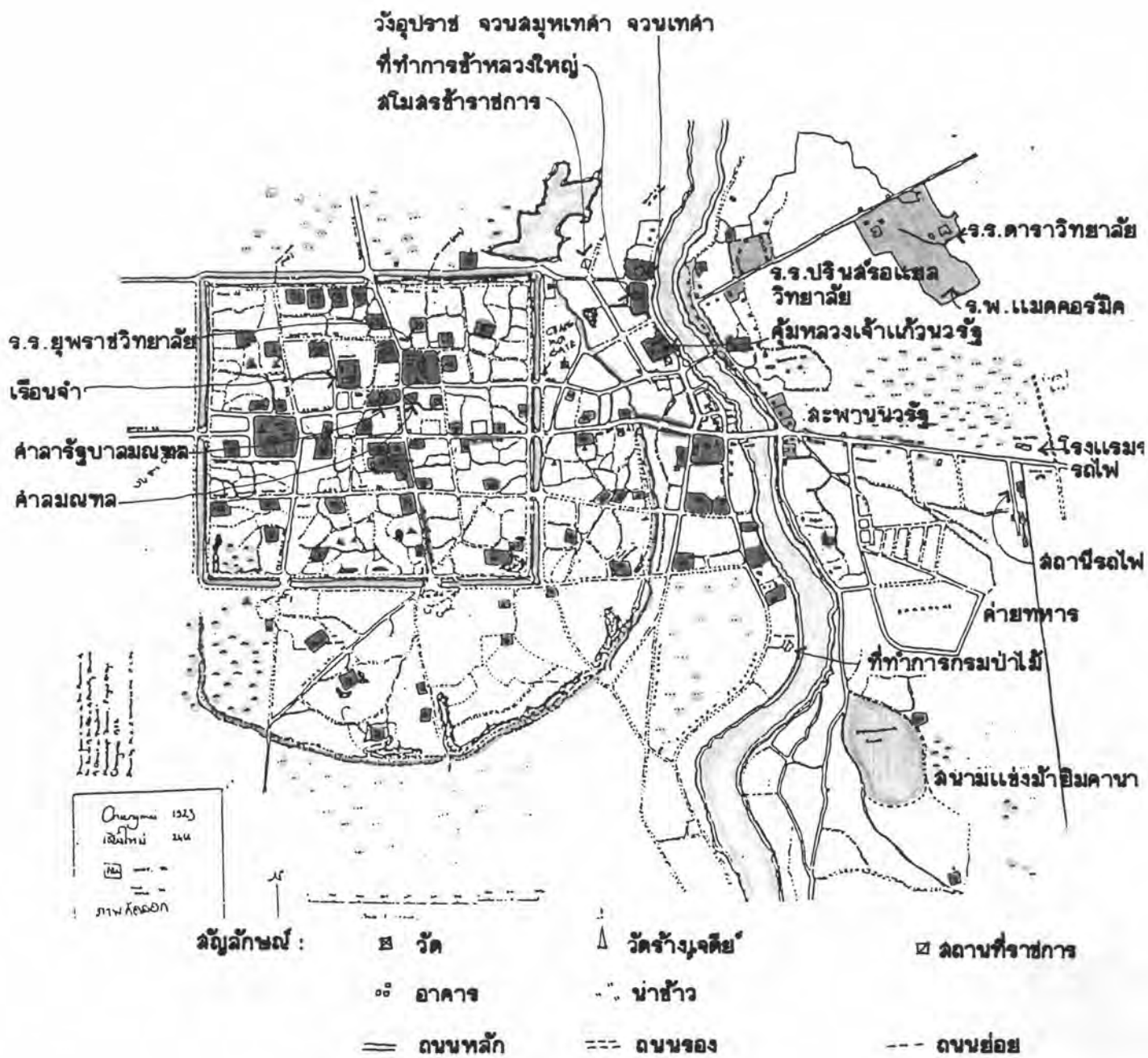
ขอบเขต BUILT UP AREA

ชัดเจนมาก ด้วยการล้อมรอบของนาข้าว

สัญลักษณ์ :

- ▲ วัด
- อาคาร
- ☐ นาข้าว
- ☉ ท้องน้ำ
- ~ ลำน้ำสายใหญ่
- < ลำน้ำสายย่อย
- = ถนนหลัก
- ถนนรอง

แผนที่ 5.23 พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภทอ้างอิงจากแผนที่พ.ศ. 2447

แผนที่ 5.24 พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภทอ้างอิงจากแผนที่ พ.ศ. 2466

ภาพรวมของผังเมืองเชียงใหม่ยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2397-2476

1. โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง

ในช่วงต้นของยุคการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเมืองส่วนนี้ยังคงอยู่ แต่ลดความสำคัญด้านยุทธศาสตร์ลงมากแล้ว ต่อมาเมื่อมีชนนารี อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ข้าราชการจากส่วนกลางเข้ามา กำแพงเมืองจึงเป็นขอบเขตที่แบ่งแยกระหว่าง "คนเมือง" กับ "คนแปลกหน้า" ซึ่งยังไม่ไว้วางใจว่าจะเข้ามาทำอะไรบ้าง "คนแปลกหน้า" จะถูกกันให้อยู่ภายนอกกำแพงเมือง บริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิง เพราะถ้ามีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้นก็ยังมีกำแพง คูน้ำ ประตูเมืองเป็นเครื่องป้องกันตัวอีกชั้นหนึ่ง เช่น เมื่อพระยาทรงสุรเดช ข้าหลวงใหญ่รวบรวมอำนาจการปกครองมากเกินไปจนเกิดความขัดแย้งถึงขั้นแบ่งเขตแดนกันอยู่ โดยเจ้านายบุตรหลานอยู่ในกำแพงเมือง พวกข้าหลวงอยู่ริมแม่น้ำปิง หรือเหตุการณ์กบฏเงี้ยวที่เมืองแพร่ พ.ศ.2445 เมืองเชียงใหม่ก็ทำการซ่อมแซมโครงสร้างเมืองส่วนนี้แบบชั่วคราวเพื่อเตรียมรับมือพวกกบฏ เป็นต้น

ต่อมาเมื่อเจ้านายฝ่ายเหนือยอมรับอำนาจรัฐบาลกลาง สถานที่ราชการหลายแห่งจึงโยกย้ายเข้ามาอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน และคนเมืองก็คุ้นเคยกับมีชนนารี อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ คนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่แล้ว กำแพงเมืองก็หมดความสำคัญลง และเริ่มเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัว มีการเจาะกำแพงเมืองเพื่อเป็นทางออกเพิ่มขึ้น แต่ไม่จำเป็นต้องมีประตูเมืองเพื่อควบคุมความปลอดภัยอีกต่อไป

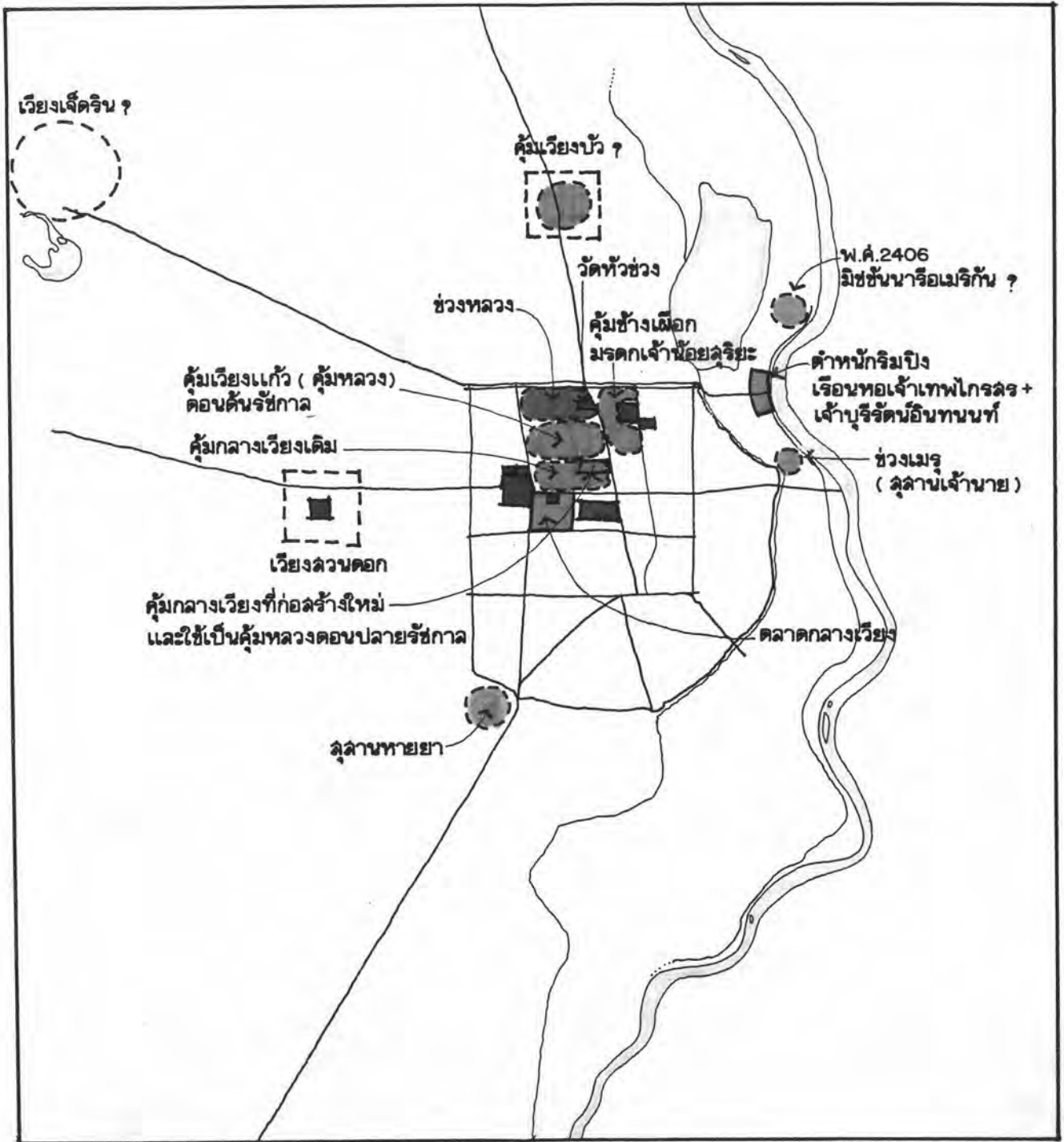
2. โครงข่ายการสัญจร

ในช่วงต้นของยุคการเปลี่ยนแปลงลักษณะเฉพาะ และพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรคงเดิม เนื่องจากปัจจัยของโลกแวดล้อมไม่เปลี่ยนแปลง ต่อมาเมื่อเริ่มมีพาหนะใหม่ ๆ ได้แก่ รถม้า รถลาก และรถจักรยานเข้ามา พาหนะเหล่านี้ก็ยังคงใช้ "ทางเกวียน" ที่มีอยู่เดิมได้ จนกระทั่งพ.ศ.2447 เป็นต้นมาที่เริ่มมีการนำรถยนต์เข้ามาใช้ใน เมืองเชียงใหม่ "ทางเกวียน" จึงพัฒนาขึ้นเป็น "ถนน" และได้รับการพัฒนามากขึ้น ทั้งในระดับภาคและระดับเมือง เมื่อรถไฟมาถึงในปี พ.ศ.2464 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจร มีการขยายตัวทั้งที่เพิ่มความหนาแน่น (DENSITY) ลงในระบบเดิมและขยายตัวเชิงพื้นที่ออกมาด้านหน้าเมือง และฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง

3. พื้นที่ปลูกสร้าง

เดิมกำแพงเมืองเคยเป็นโครงสร้างที่แสดงถึงขอบเขตของพื้นที่ปลูกสร้างในอดีตแต่เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ พื้นที่ปลูกสร้างของเมืองขยายตัวออกมาด้านหน้าเมือง และฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง โดยคนในบังคับอังกฤษที่ประกอบการค้าจะครอบครองพื้นที่บริเวณริมถนนท่าแพ ช่วงตั้งแต่หน้าวัดแสนฝาง - สี่แยกวัดอุปกุศ อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษที่ประกอบกิจการค้าป่าไม้ จะตั้งบ้านเรือนเกาะตัวตามแนวถนนเจริญประเทศ ข้าราชการจากส่วนกลางจะตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำปิง ก่อนที่จะเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นในหลังจากที่รวบรวมอำนาจการปกครองได้สำเร็จ ในขณะที่เจ้านายฝ่ายเหนือเริ่มโยกย้ายคุ่มออกมาอยู่ภายนอกกำแพงเมือง มีชนนารีอเมริกันครอบครองพื้นที่ด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง บริเวณริมถนนแก้วนารัฐ และถนนเจริญราษฎร์ เป็น "อาณาจักรคริสเตียน" และเมื่อรถไฟมาถึงก็เริ่มมีอาคารร้านค้าเกาะตัวอยู่ตามแนวถนนเจริญเมือง และมีโรงสี โกดังสินค้าเกาะตัวอยู่บริเวณรอบ ๆ สถานีรถไฟ

ภาพรวมของเมืองเชียงใหม่ยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2397-2476 สรุปเป็นพัฒนาการทางกายภาพได้ 4 ช่วงตามสมัยการปกครองของกษัตริย์แต่ละพระองค์ ดังนี้

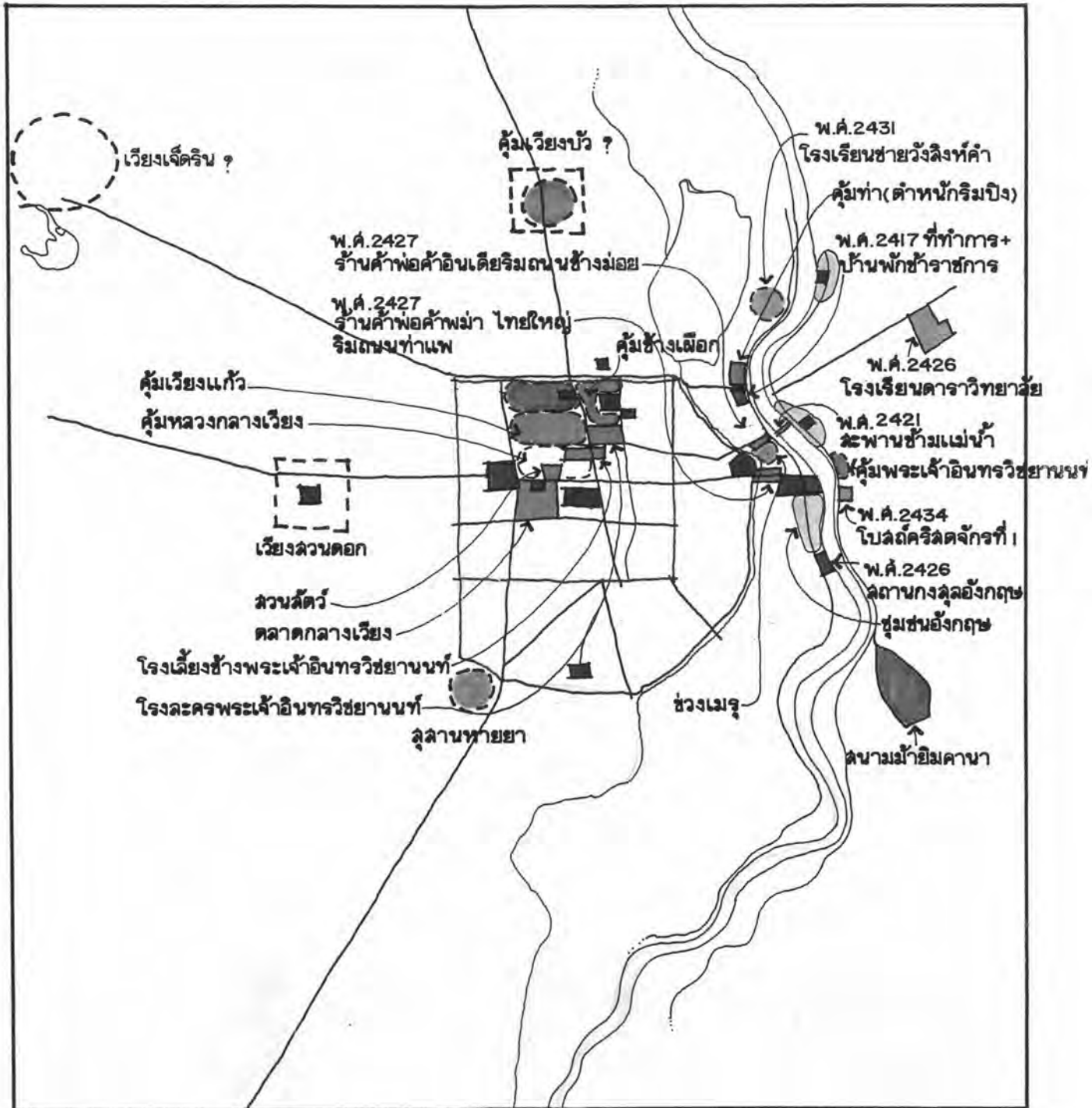

สัญลักษณ์ :

	คุ้ม วังที่ประทับ		วัด ศาลาหลวง
	ตลาด		มิชชันนารีอเมริกัน
	จุลาล		แม่น้ำ แหล่งน้ำ

แผนที่ 5.25 ภาพรวมของเมืองเชียงใหม่สมัยพระเจ้ากาวิโรบลสุริยวงศ์ พ.ศ. 2399 - 2413

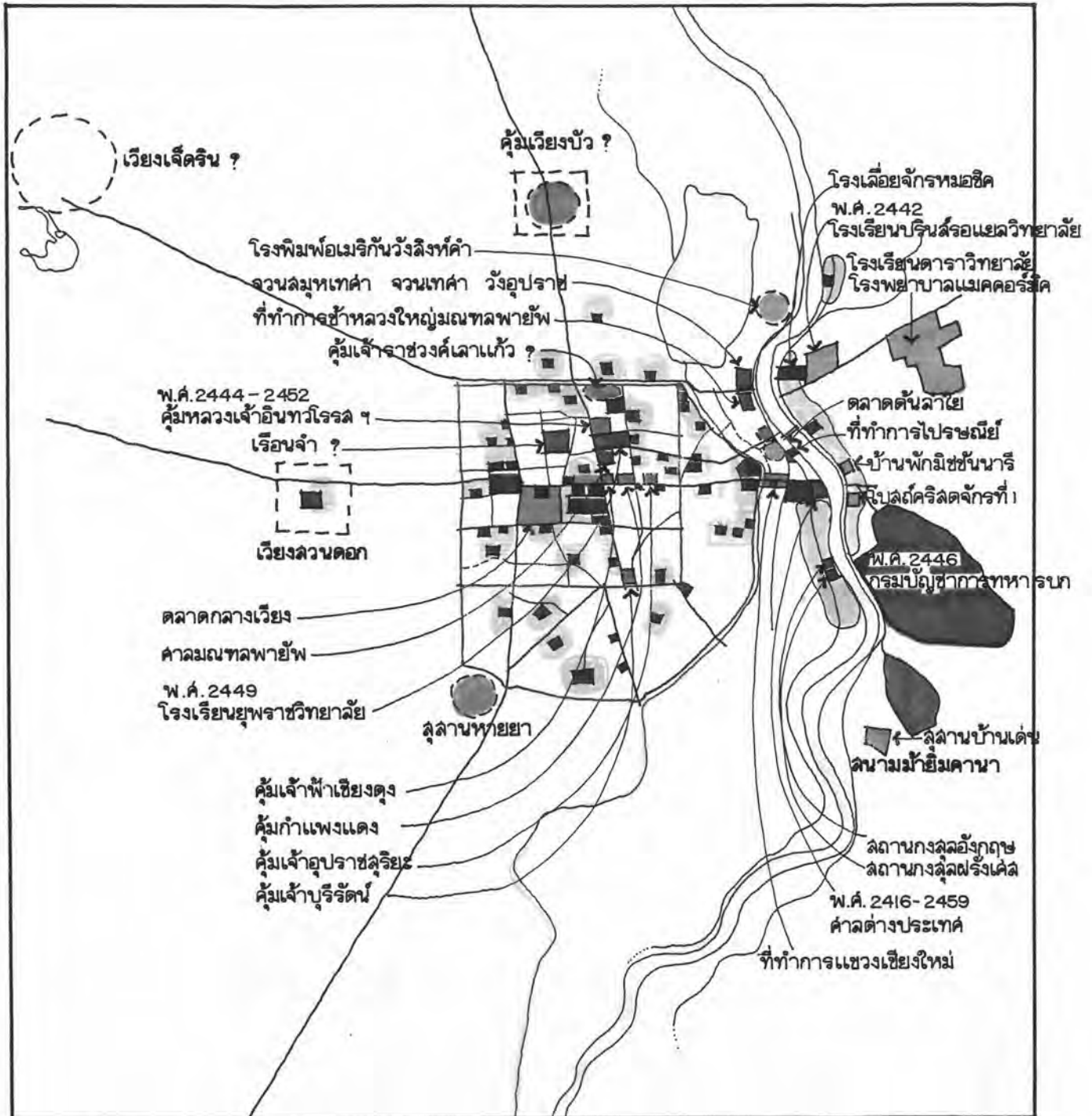
สัญลักษณ์ :

คูเมือง วังที่ประทับ	วัด ศาลมณฑล	ตลาด ร้านค้า
บ้านและชุมชน	สถานที่ราชการ	กิจกรรมที่ต่อเนื่องจากคริสตศาสนา
ช่วง ลานม้า	อุทยาน	แม่น้ำ แหล่งน้ำ

ทิศเหนือ

แผนที่ 5.26 ภาพรวมของเมืองเชียงใหม่สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ. 2413 - 2439

สัญลักษณ์:

	คุ้ม วังที่ประทับ		วัด ศาลมณฑล		ตลาด ร้านค้า
	บ้านและชุมชน		สถานที่ราชการ		กิจกรรมที่ต่อเนื่องจาก คริสต์ศาสนา
	ลานามม้า		คูเมือง		โรงเรียนจักร

หมายเหตุ : ถอดรายละเอียดบางส่วนจากแผนที่โบราณ พ.ศ. 2447

แผนที่ 5.27 ภาพรวมของเมืองเชียงใหม่สมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ พ.ศ. 2440 - 2452

วิเคราะห์ท้ายบท

ผังเมืองเชียงใหม่ยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2397-2476 มีลักษณะเฉพาะและพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจร พื้นที่ปลูกสร้าง ตลอดจนคุณค่าทางผังเมือง ดังนี้

1. ลักษณะเฉพาะทางกายภาพของผังเมืองเชียงใหม่ยุคการเปลี่ยนแปลง

1.1 การจัดระเบียบพื้นที่เมือง การจัดระเบียบพื้นที่เมืองในยุคนี้ หลุดพ้นจากคติความเชื่อตาม "พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์" ที่รับอิทธิพลจากเมืองสุโขทัยแล้ว ระเบียบแบบแผนที่ต่อเนื่องมาจากยุคอดีตเสื่อมลง การวางตัวของสิ่งปลูกสร้าง การใช้พื้นที่เมืองอิสระขึ้น ไร้กฎเกณฑ์ "ท่านอง" ของเมืองจึงเริ่มสับสน ตัวอย่างเช่น ความเชื่อเรื่องทิศ ทิศใต้ที่เคยถือว่าเป็นทิศของคนตายก็มีการตั้งถิ่นฐานอยู่เต็ม ทิศตะวันตกของเมืองเคยเป็นดินแดนอรัญญิกอันสงบก็ร้างราไป การวางตัวขององค์ประกอบที่สำคัญของโครงสร้างเมือง เช่น วัง และตลาดก็โยกย้ายออกมาใช้พื้นที่ภายนอกกำแพงเมืองชั้นในได้ เป็นต้น

1.2 การจัดแบ่งกลุ่มคนบนพื้นที่เมือง นอกจากคนเมืองจะตั้งถิ่นฐานอยู่ภายในกำแพงเมืองแล้ว ในยุคนี้เริ่มมีคนจากต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัย ได้แก่ มิชชันนารีอเมริกัน อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ข้าราชการจากส่วนกลาง และคนจีน ในความรู้สึกของผู้ปกครองเมืองคนแปลกหน้าเหล่านี้มาจากแดนไกล จะเข้ามาทำไม มีจุดประสงค์อะไร ล้วนแต่เป็นคำถาม ดังนั้นเพื่อความปลอดภัยจึงจัดให้อยู่นอกกำแพงเมืองในระยะไม่ใกล้ไม่ไกล คือ ริมฝั่งแม่น้ำปิงทั้ง 2 ด้าน เพื่อจะสามารถติดตามดูได้ว่ากำลังจะทำอะไรในลักษณะ "คุมเชิง" และขณะเดียวกันก็เพื่อความสะดวกในการติดต่อสัมพันธ์กันด้วย แตกต่างจากการจัดแบ่งกลุ่มคนที่กวาดต้อนมาจากเมืองอื่น ๆ ในยุคอดีต เพราะคนเหล่านี้รู้ถึงที่มาและอยู่ในอำนาจ จึงจัดแบ่งคนออกตามความสามารถเป็นไพร่ชั้นดีเป็นช่างฝีมือก็ให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมือง เป็นไพร่ชั้นเลวก็ให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ภายนอก เป็นชุมชนชนบทที่ทำการเกษตรกรรม เลี้ยงเมือง

ภาพที่ 5.14 การจัดแบ่งกลุ่มคนบนพื้นที่เมือง

1.3 ลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเมืองที่เลียนแบบวิถีชีวิตในสังคมอุตสาหกรรม

จากประเทศตะวันตก ลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเมืองในยุคอดีตเป็นผลมาจากการรองรับวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม แต่เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ ชาวลัณนาเลียนแบบการใช้ชีวิตตามสังคมอุตสาหกรรมที่รับอิทธิพลมาจากประเทศตะวันตกทั้ง ๆ ที่โครงสร้างภายในสังคมไม่ได้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานการผลิตอุตสาหกรรมอย่างแท้จริง การรับอิทธิพลนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปของลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเมืองในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

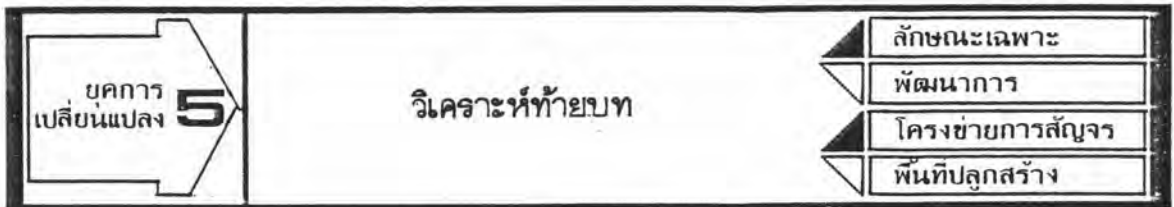
-พื้นที่เมือง (URBAN AREA) ขยายออกไปได้ไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้เพราะประสิทธิภาพในการเดินทางที่เพิ่มขึ้นโดยเฉพาะพาหนะประเภทรถยนต์ในขณะที่เมืองในยุคอดีตขอบเขตของพื้นที่เมืองจะถูกจำกัดด้วย "ระยะสบาย" ในการเดินเท้าของคนในพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของเมือง

-ตลาด กลายเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันของผู้คน ในระยะแรกตลาดจะมีทำเลที่ตั้งที่สัมพันธ์กับเส้นทางการขนส่งสินค้า แต่ต่อมาจะค่อย ๆ เพิ่มความสัมพันธ์กับชุมชนมากขึ้น จนถึงยุคปัจจุบัน ตลาดกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนแทนวัดที่เคยทำหน้าที่นี้ในยุคอดีต

-เกิดโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นในบริเวณเมือง เช่น โรงเลื่อยจักร โรงสีข้าว เพื่อสามารถผลิตได้ทีละมาก ๆ แล้วส่งออกไปขายภายนอก แทนที่ระบบการผลิตแบบพอยังชีพที่มีมาในอดีต โรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้เริ่มสร้างปัญหามลภาวะภายในกับเมืองไม่ว่าจะเป็นฝุ่น คิวจากการสีข้าวและเลื่อยไม้ ชุมชนจำนวนมากที่ลอยอยู่ในแม่น้ำปิงที่ทำให้สภาพทางธรรมชาติ และประโยชน์ใช้สอยด้านการสัญจรของเมืองเสียไป

-พื้นที่เกษตรกรรมขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง เพราะผลิตเพื่อขายไม่ใช่เพื่อใช้บริโภคภายในเมือง เช่นแต่ก่อน ทำให้พื้นที่ป่าของเมืองถูกทำลาย ในขณะที่เดียวกันป่าซึ่งเคยเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและทรัพยากรที่สำคัญของเมืองก็ถูกทำลายด้วยกิจการด้านป่าไม้

- เกิดการแยกย่อยของหน้าที่เฉพาะอย่าง ตามลักษณะของขบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม เช่น ท่าให้วัด โบสถ์คริสเตียน เป็นสถานที่รองรับเฉพาะกิจกรรมด้านศาสนาและประเพณี โรงเรียนรองรับเฉพาะกิจกรรมด้านการศึกษา โรงพยาบาลรองรับเฉพาะกิจกรรมด้านการรักษาพยาบาล ทั้งที่ในอดีตกิจกรรมเหล่านี้เคยรวมอยู่ที่วัด แม้กระทั่งชีวิตสังคม (COMMUNICATION) ของผู้คนยังต้องมีสโมสรเฉพาะกลุ่ม เป็นสถานที่รองรับกิจกรรม เป็นต้น

2. ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร

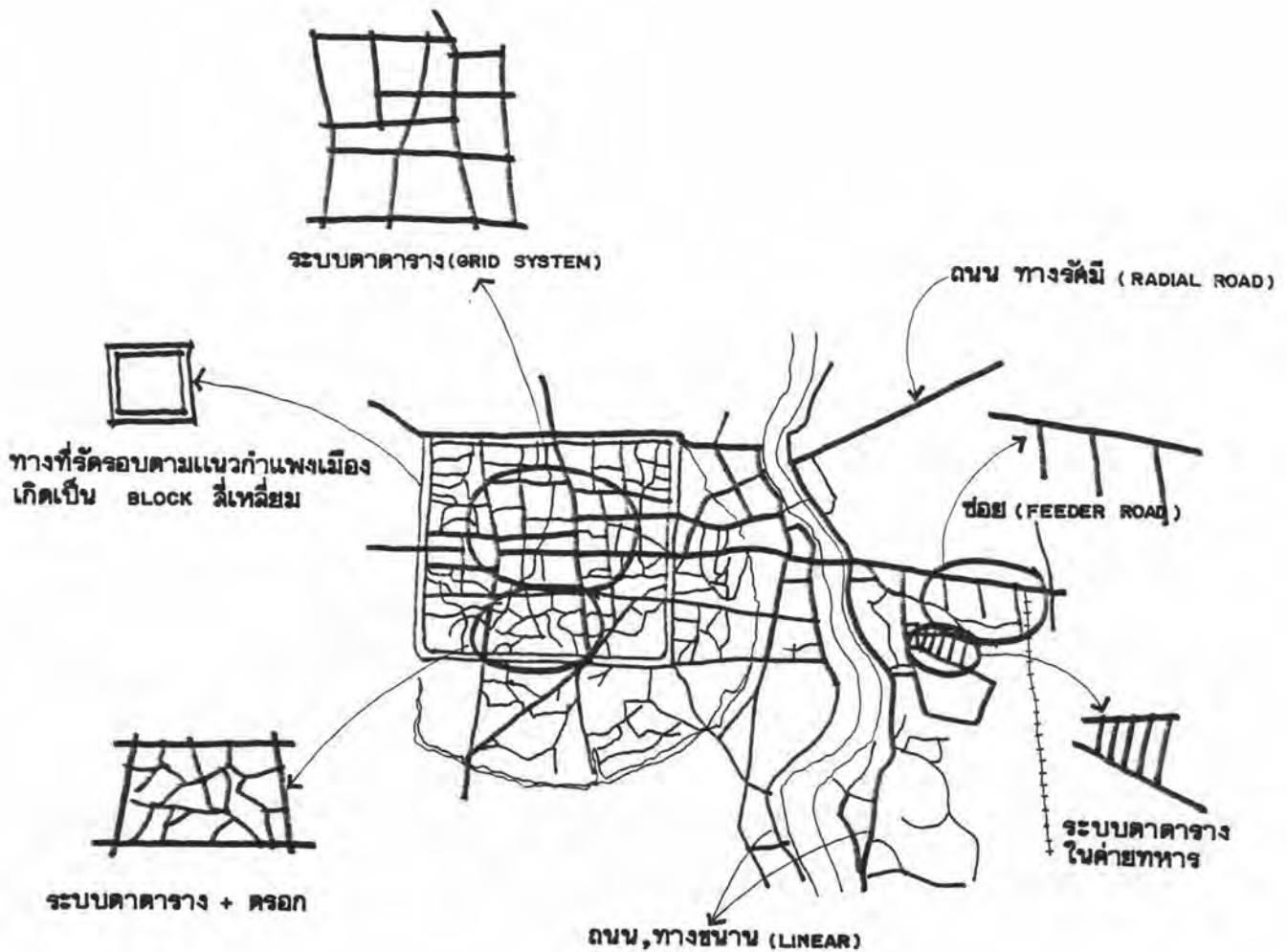
2.1 ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรทางบกที่เปลี่ยนแปลงไป การคิดค้นพาหนะใหม่ ๆ ที่ใช้ในการเดินทางได้สำเร็จ ได้แก่ รถม้า รถลาก รถจักรยาน รถยนต์ รถเมล์ รถบรรทุก มีผลให้ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรเปลี่ยนแปลงไปจาก "ทาง" พัฒนาขึ้นเป็น "ทางเกวียน" พัฒนาขึ้นเป็น "ถนน" ทั้งนี้เพราะพาหนะแต่ละประเภทจะเป็นตัวกำหนดการรองรับทางกายภาพของเส้นทาง

คนเดินเท้า	เกวียน	รถยนต์
เด็กลีงทม	รถม้า	รถเมล์
สัตว์พาหนะ	รถลาก	รถบรรทุก
	รถจักรยาน	

ภาพที่ 5.15 ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรทางบกที่เปลี่ยนแปลงไป

2.2 ลักษณะเฉพาะของระบบโครงข่ายการสัญจร จากแผนที่ พ.ศ.2466 ซึ่งใช้อ้างอิงในการศึกษาระบบโครงข่ายการสัญจรในยุคการเปลี่ยนแปลง แบ่งระบบโครงข่ายออกเป็นถนนหลัก ถนน, ทางรอง และทางย่อย ซึ่งเมื่อมองภาพรวมของทั้งระบบและแบ่งแยกลักษณะของรูปแบบ (PATTERN) ของโครงข่ายการสัญจรที่ผสมผสานกันอยู่นั้น จะได้รูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

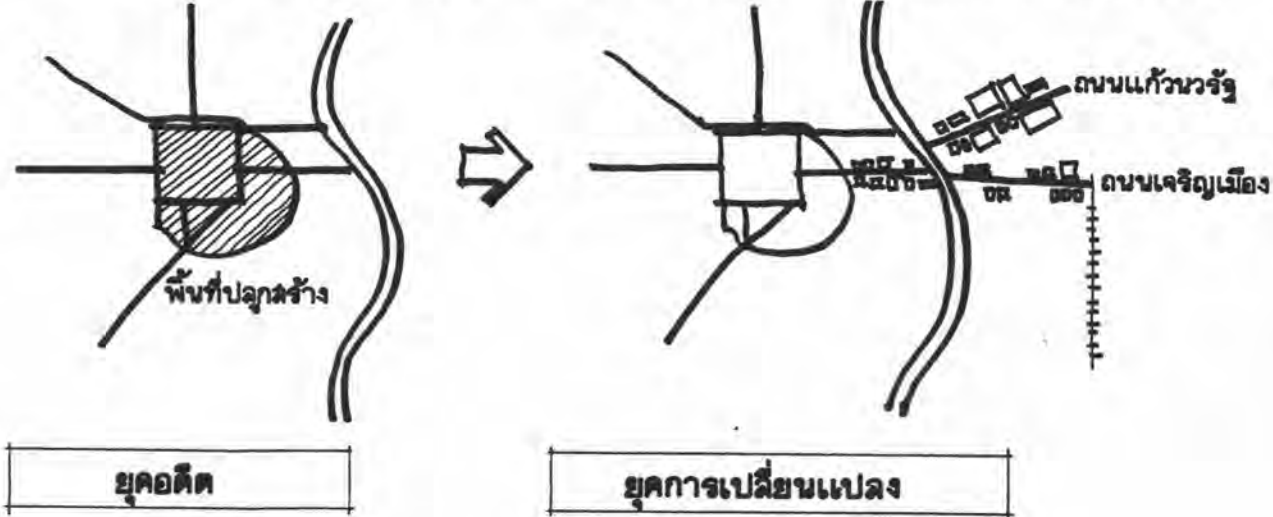

ภาพที่ 5.16 ระบบ (SYSTEM) และรูปแบบ (PATTERN) ของโครงข่ายการสัญจรยุคการเปลี่ยนแปลง

2.3 ถนนรัศมี (RADIAL ROADS) กับการเริ่มต้นเกิด RIBBON TYPE ระบบโครง

ข่ายการสัญจรทางบกของเมืองเชียงใหม่ในยุคอดีต ถนนรัศมีจะถูกใช้สำหรับการติดต่อจากตัวเมือง ออกไปสู่เวียงสวนดอก เวียงเจ็ดลิน และเมืองอื่น ๆ ของอาณาจักรในระดับภายนอก มีลักษณะ เป็นเส้นทางที่ลากออกไปเส้นเดียวโดด ๆ เพื่อประโยชน์ใช้สอยในการติดต่อจากจุดหนึ่งไปยังอีก จุดหนึ่ง และกระจายออกจากเมืองรอบทิศทาง

ความแตกต่างของถนนรัศมีที่เกิดขึ้นในยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ เป็นถนนระดับภายใน เมืองที่เกิดขึ้นใหม่ ได้แก่ ถนนแก้ววรัญ และถนนเจริญเมืองซึ่งลากต่อออกไปจากถนนท่าแพ เป็นการเชื่อมต่อเมืองกับสถานที่สำคัญที่เกิดขึ้นใหม่ ได้แก่ โรงเรียนคาราวินทาลัย สถานีรถไฟ ความลาดับ และเริ่มมีอาคารมาเกาะตัวตามแนวถนนนี้หรือที่เรียกว่าเกิด RIBBON TYPE ขึ้นสาเหตุ ก็เพราะปัจจัยของโลกแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป คือ ในยุคการเปลี่ยนแปลงนี้พื้นที่เมือง (URBAN AREA) ได้ขยายตัวออกมาใช้พื้นที่นอกกำแพงเมืองแล้ว ถนนเหล่านี้จึงเป็นถนนระดับภายในเมือง และได้เกิดอาคารประเภทร้านค้าที่เป็น "เรือนแถว" "ตึกแถว" ขึ้น อาคารเหล่านี้ต้องการเปิด หน้าร้านเต็มทีเพื่อแสดงสินค้า ตั้งอยู่ริมถนนเพื่อความสะดวกของผู้ซื้อ และ "เชิณชาน" สำหรับผู้ สัญจรผ่าน ต่อมา RIBBON TYPE จึงเกิดขึ้นกับถนนทุกรูปแบบเพราะนอกจากจะนำการเข้าถึงแล้ว การให้บริการสาธารณูปโภคที่รัฐจัดให้มีขึ้น เช่น ไฟฟ้า ประปา กิจวางโครงข่ายตามแนวถนนด้วย

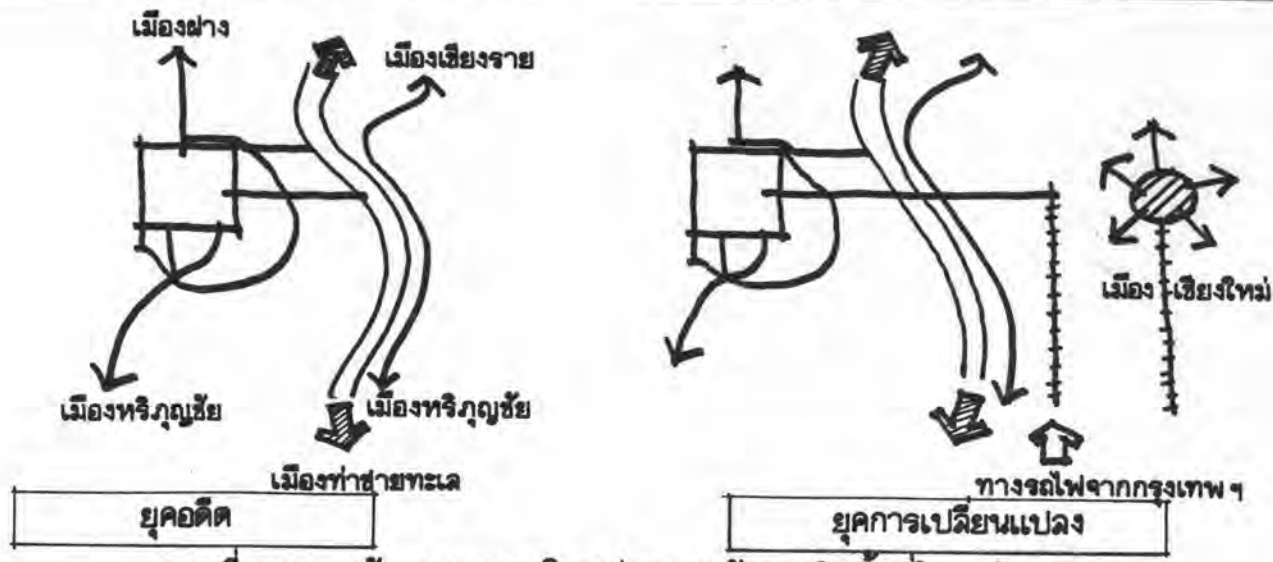
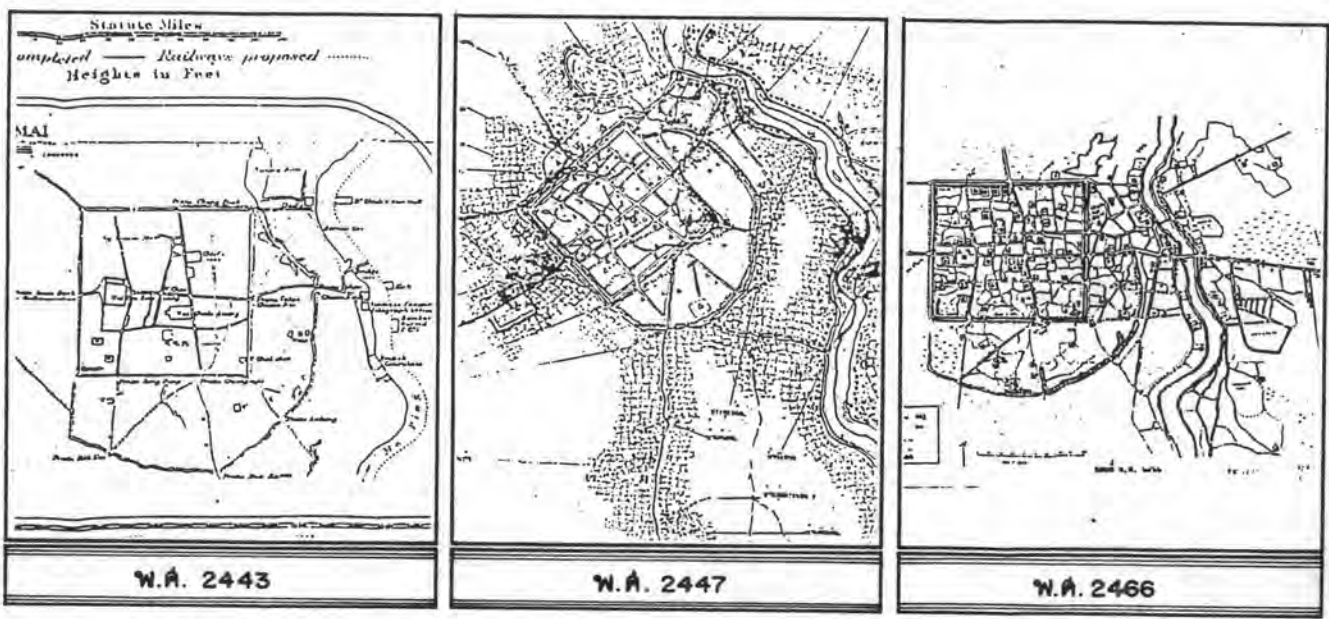

ภาพที่ 5.17 ถนนรัศมี (RADIAL ROADS) กับการเริ่มต้นเกิด RIBBON TYPE

ยุคการเปลี่ยนแปลง 5	วิเคราะห์ท้ายบท	<ul style="list-style-type: none"> ↳ ลักษณะเฉพาะ ↳ พัฒนาการ ↳ โครงข่ายการสัญจร ↳ พื้นที่ปลูกสร้าง
----------------------------	------------------------	---

3. พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจร

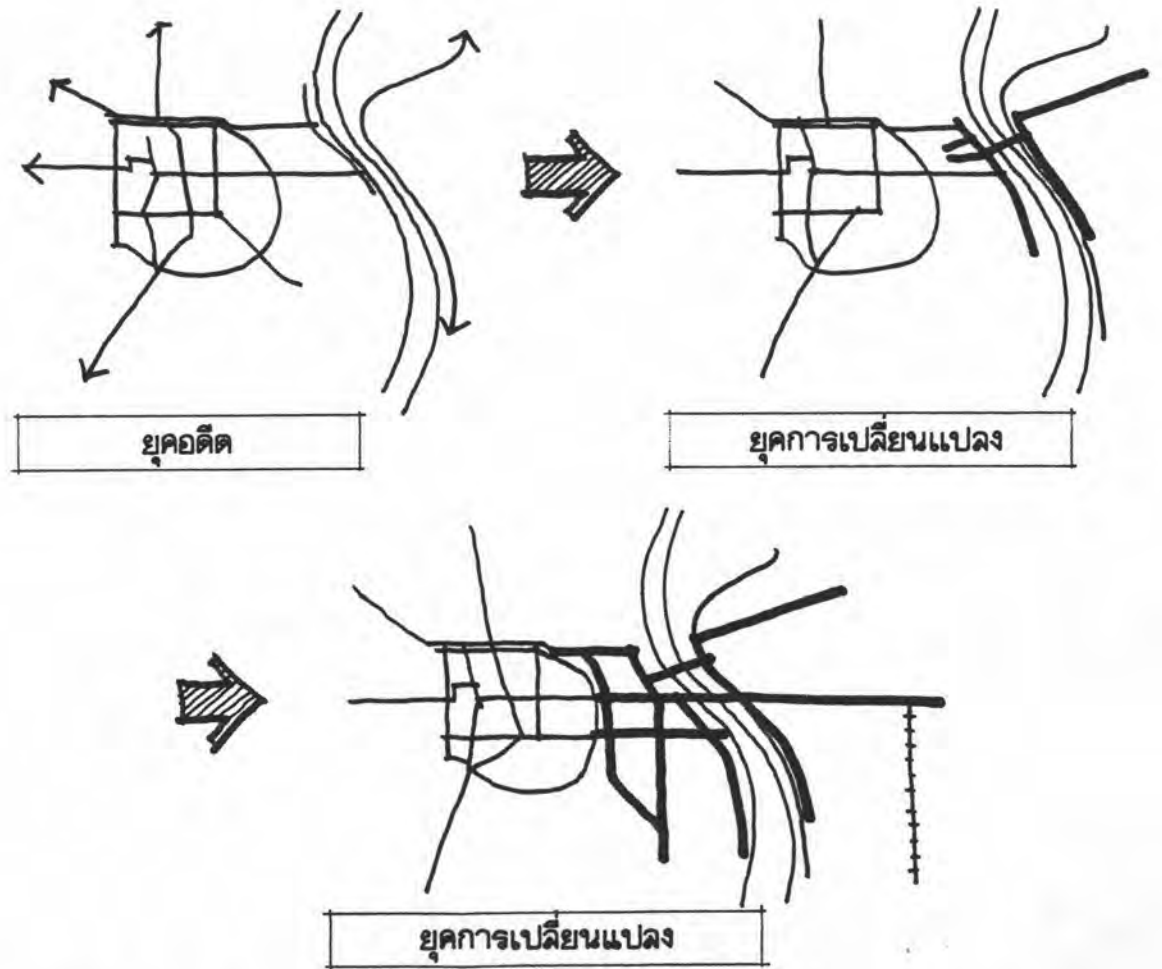
พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรในยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ เป็นพัฒนาการเชิงพื้นที่ที่ขยายโครงข่ายออกไปตามความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ปลูกสร้าง หรือเพิ่มโครงข่ายที่ละเอียดขึ้นในพื้นที่เดิม จากแผนที่ พ.ศ. 2443 พ.ศ. 2447 และ พ.ศ. 2466 แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรที่ขยายตัวออกไปเชิงพื้นที่ได้อย่างชัดเจน แต่พัฒนาการของโครงข่ายย่อยนั้นอ้างอิงจากแผนที่ไม่ได้ เพราะผู้บันทึกแผนที่มักถูกเกณฑ์ และจุดประสงค์ของการบันทึกที่ต่างกัน

ภาพที่ 5.18 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรเชิงพื้นที่ในระดับภาค

พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรเชิงพื้นที่ในระดับภาค เมื่อรณัไพมาถึงพ.ศ. 2464 มีการขยายโครงข่ายระดับภาคออกไปอย่างกว้างขวาง ทำให้เมืองเชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางการคมนาคมและขนส่ง

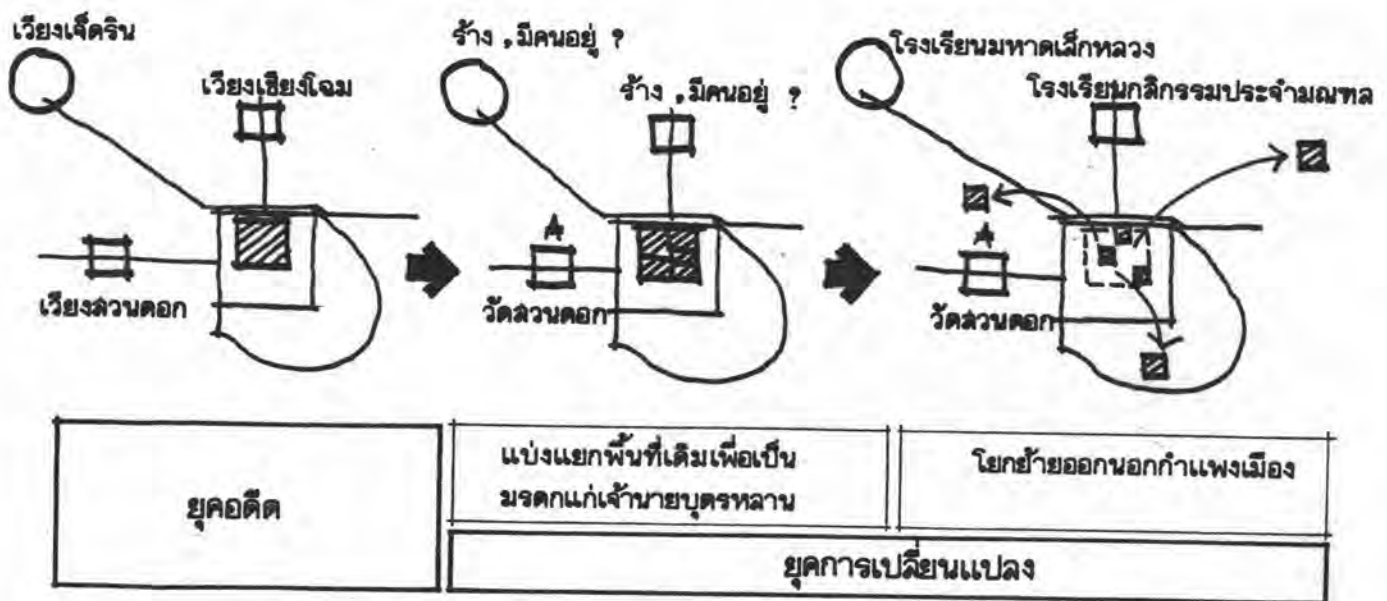
ภาพที่ 5.19 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรเชิงพื้นที่ในระดับเมือง

พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรเชิงพื้นที่ในระดับเมือง ขยายโครงข่ายออกไปในพื้นที่ด้านหน้าเมือง และบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง รวมทั้งการเพิ่มความถี่ลงไปในระบบเดิม เพื่อรองรับผู้คนซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองเชียงใหม่มากขึ้น

4. ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้าง

4.1 ลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภท พื้นที่ปลูกสร้างยุคการเปลี่ยนแปลงเพิ่มประเภทขึ้นจากยุคอดีต มีทั้งแยกย่อยออกจากประเภทเดิมและเกิดขึ้นใหม่ แต่ละประเภทมีลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกัน ดังนี้

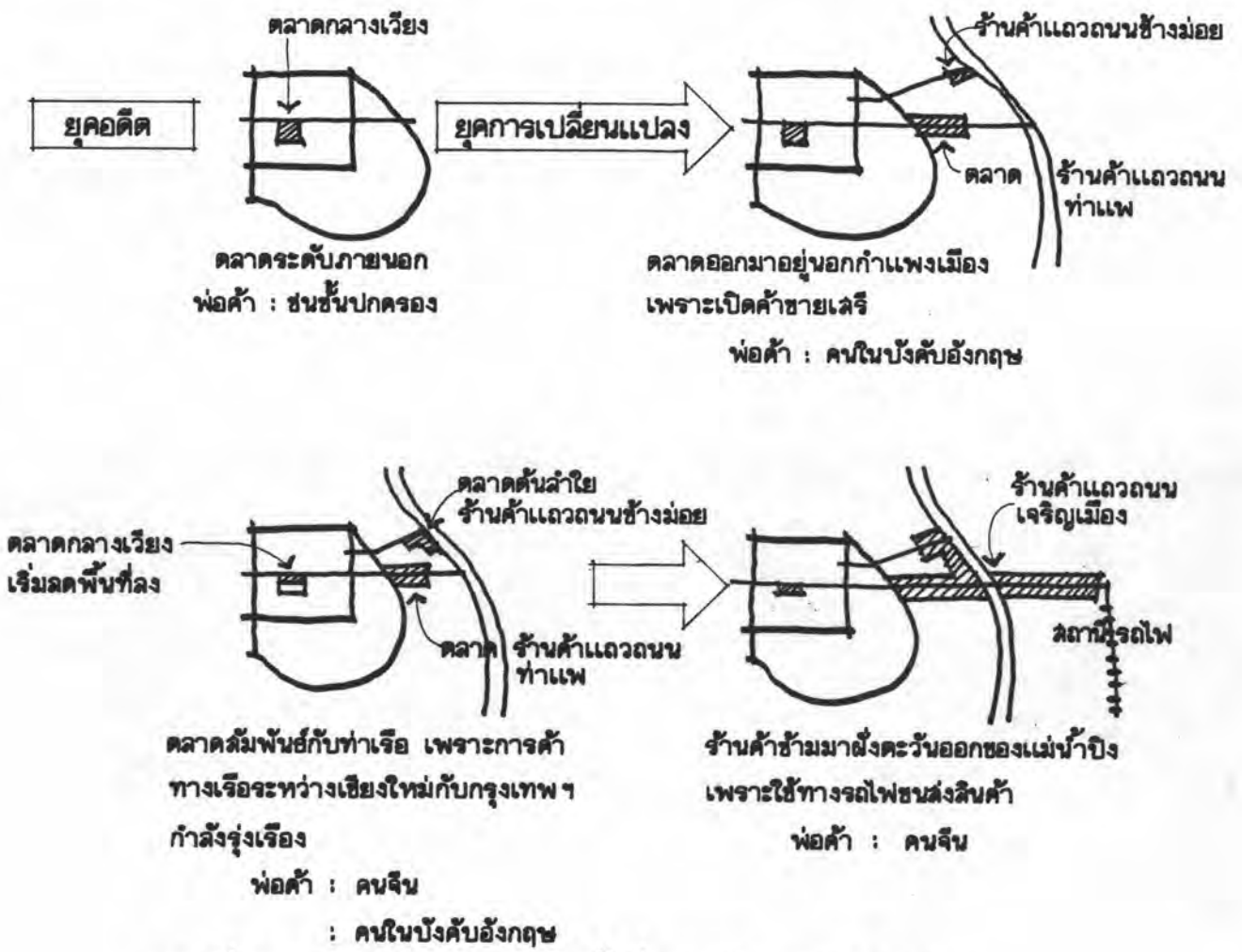
4.1.1 วังและเวียง วังในอดีตจะครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่ทางด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองชั้นใน แบ่งออกเป็น 3 วังใหญ่ตามเชื้อสายของเจ้านายราชวงศ์เจ้าเจ็ดคนที่ทรงอยู่ปกครองเมืองเชียงใหม่ เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงมีการแบ่งแยกพื้นที่วังเดิมเพื่อเป็นมรดกของเจ้านายบุตรหลาน ซึ่งจะตั้งคຸ່ມขนาดเล็กของตนอยู่ ณ. ที่นั้น ภายหลังจากอำนาจการปกครองเปลี่ยนมือมายังข้าราชการจากส่วนกลาง และมีการเก็บภาษีที่ดินเจ้านายเช่นเดียวกับราษฎร เจ้านายส่วนใหญ่วังจึงโยกย้ายวังของตนออกไปอยู่นอกกำแพงเมืองแล้วยกที่ดินหรือขายถวายหลวงเพื่อใช้เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ ข้าราชการเอกชน ส่วนเวียงบริวารที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง ได้แก่ เวียงสวนดอก ที่เดิมเคยเป็นศูนย์กลางด้านศาสนา เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลงคงสภาพเป็นเพียงแค่วัดสำคัญแห่งหนึ่งของเมือง เวียงเจ็ดลิน เวียงเชียงใหม่ ถูกปล่อยให้ร้างและภายหลังเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยส่วนหนึ่งเป็นสถานศึกษา ได้แก่ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง โรงเรียนกสิกรรมประจำมณฑล ตามลำดับ

ภาพที่ 5.20 ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทวังและเวียง

4.1.2 วัด ลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่ส่วนใหญ่ของวัดคงต่อเนื่องมาจากยุคอดีต แต่ประเพณีการถวายที่ดินให้วัดสิ้นสุดลง เพราะที่ดินมีราคาซื้อขายได้ เหมือนสินค้าทั่วไปแล้ว วัดเองก็จำเป็นต้องแสดงขอบเขตที่ชัดเจน เพื่อกันการบุกรุกพื้นที่ ที่ดินบริเวณวัดร้างหลายแห่งเริ่มถูกจับจองและเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยเป็นสถานที่ราชการ โรงเรียน บ้านพักอาศัย

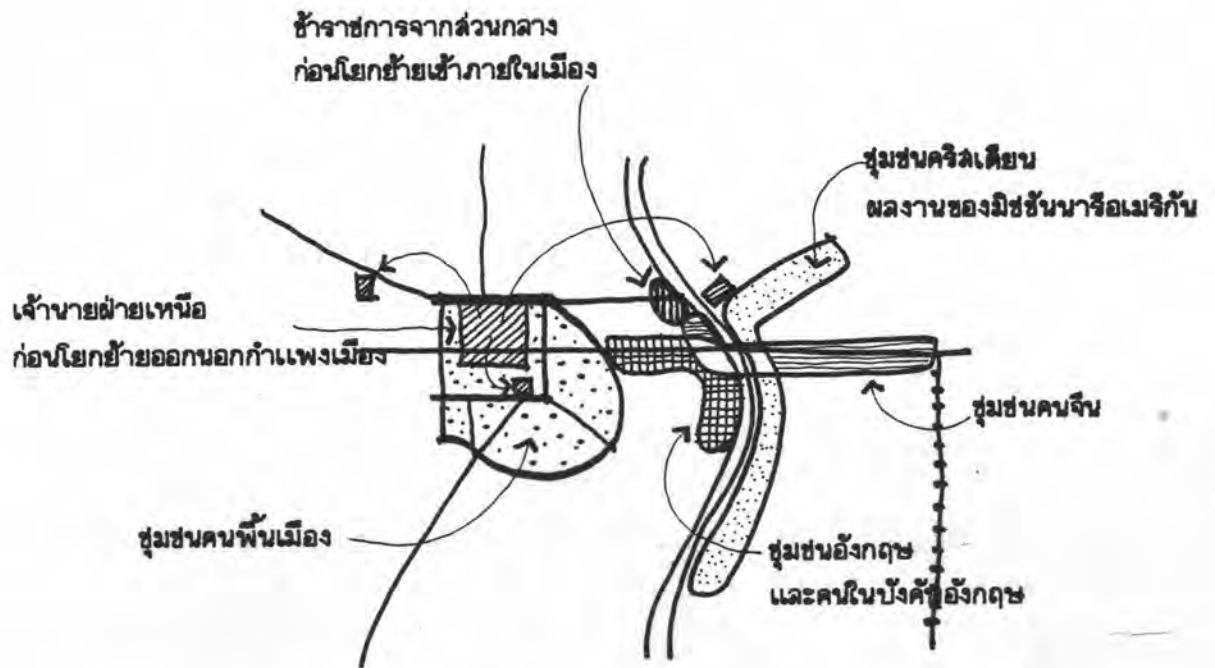
4.1.3 ตลาด ลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่เพื่อประกอบการพาณิชย์กรรมของเมืองในยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ โยภย้ายออกภายนอกกำแพงเมืองเพราะรูปแบบตลาด และผู้ประกอบการเปลี่ยนแปลงไป ตลาดและร้านค้าจะมีตำแหน่งที่ตั้งที่สัมพันธ์กับชุมชนซึ่งเป็นลูกค้า เส้นทางสัญจรที่ขนส่งสินค้า เส้นทางหลักของเมืองที่มีผู้สัญจรผ่านจำนวนมาก รูปแบบของตลาดพัฒนาจาก "ลานโล่ง" ที่มีการติดตลาดเฉพาะบางช่วงเป็น "ร้านค้า" ที่เปิดค้าขายตลอดวัน และ "ตลาดถาวร" ที่มีโรงเรียนและเปิดค้าขายตลอดวัน

ภาพที่ 5.21 ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทตลาด

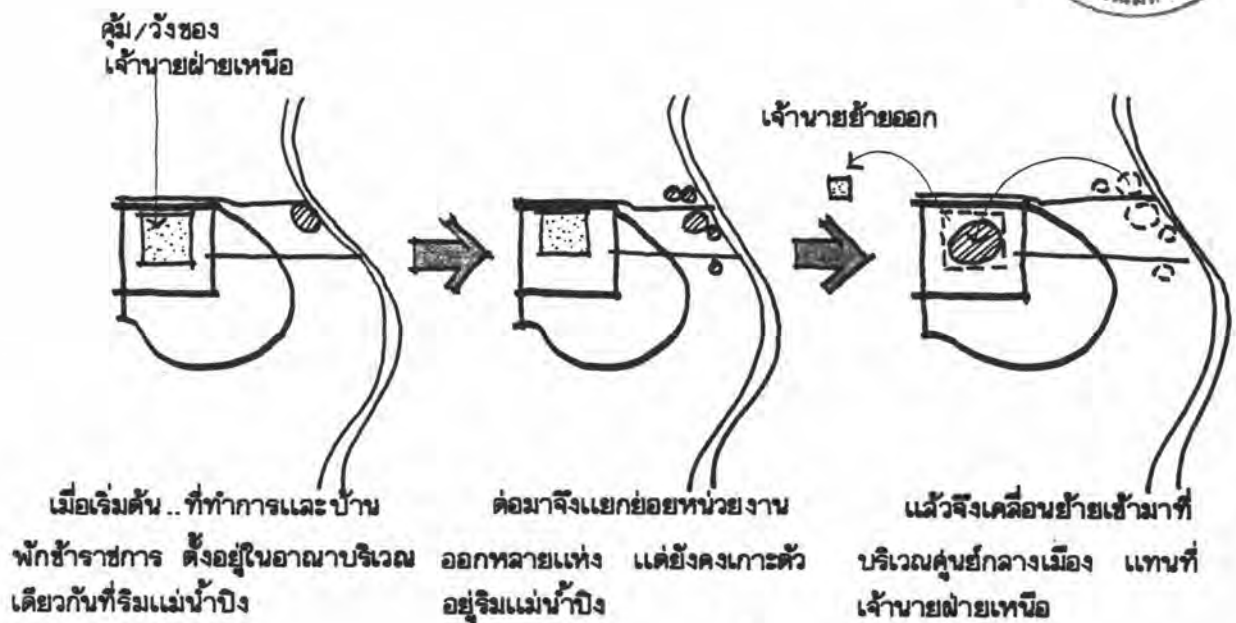
4.1.4 บ้านและชุมชน ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของตัวอาคาร เปลี่ยนแปลงไปทั้งวัสดุที่ใช้ก่อสร้าง รูปแบบ ขนาดของอาคารเพราะได้รับอิทธิพลจากภายนอก ผังบริเวณของบ้านลดระเบียบแบบแผนจากอดีตลง ต้องมี "รั้วรอบขอบชิด" ขนาดพื้นที่ลดลงเพราะที่ดินเริ่มมีราคา การวางตัวของชุมชนเป็นทางการขึ้น ไม่เลื่อนไหลใน SPACE เช่นยุคอดีต "รั้วต่อรั้ว บ้านต่อบ้าน" เพราะมีการแบ่งแยกกรรมสิทธิ์ที่ดินของแต่ละบ้าน

กลุ่มของชุมชนแบ่งแยกกันอย่างชัดเจน คนพื้นเมืองจะตั้งถิ่นฐานอยู่ภายในกำแพงเมืองที่ต่อเนื่องมาจากยุคอดีต คนจากต่างถิ่นได้แก่ มีชนนาริโอ เมริกัน อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ข้าราชการจากส่วนกลาง และคนจีน จะได้รับการอนุญาตให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ภายนอกกำแพงเมือง แต่ละชุมชนจะมีลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของอาคาร รูปแบบการดำเนินชีวิต ตลอดจนความแตกต่างของชาติพันธุ์ที่เด่นชัด ที่ผู้สัญจรผ่านมาจะรับรู้ได้ว่ากำลังอยู่ในชุมชนใด

ภาพที่ 5.22 ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทบ้านและชุมชน

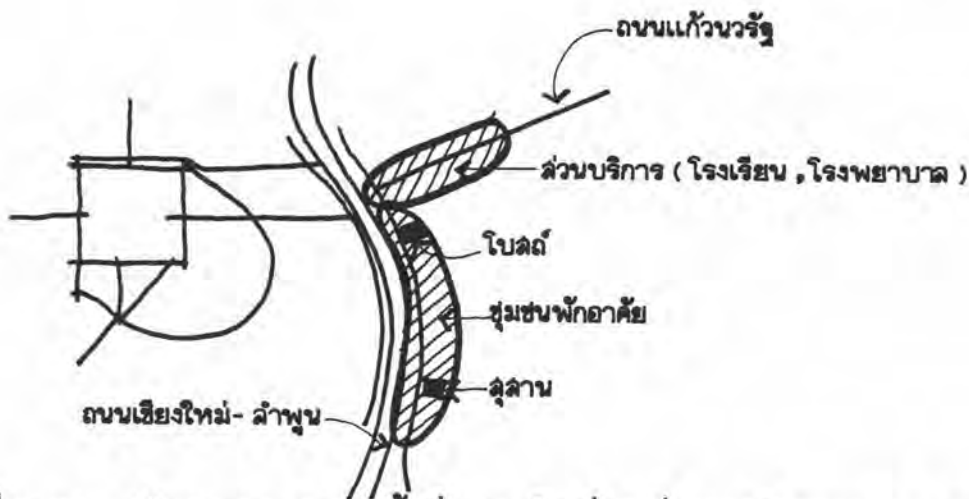
4.1.5 สถานที่ราชการ ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของสถานที่ราชการ ส่วนใหญ่เป็นอาคารตึก 2 ชั้น "STYLE ฝรั่งเศส" ส่วนลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่ เมื่อเริ่มต้นจะ ตั้งที่ทำการและบ้านพักอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน ที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงด้านทิศตะวันตก ต่อมา จึงแยกย่อยส่วนราชการ เฉพาะทางอีกหลายแห่ง เริ่มกระจายออกมาตั้งสถานที่ทำการในบริเวณที่ไม่ไกลจากที่ตั้ง เดิมมากนัก และเมื่อสามารถควบคุมอำนาจการปกครองบ้านเมืองได้จากเจ้านาย ฝ่ายเหนือแล้วจึงย้ายสถานที่ทำการที่สำคัญ ๆ เช่น ศาลารัฐบาลมณฑล ศาลมณฑล สถานีตำรวจ เป็นต้น เข้ามาอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน

ภาพที่ 5.23 ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทสถานที่ราชการ

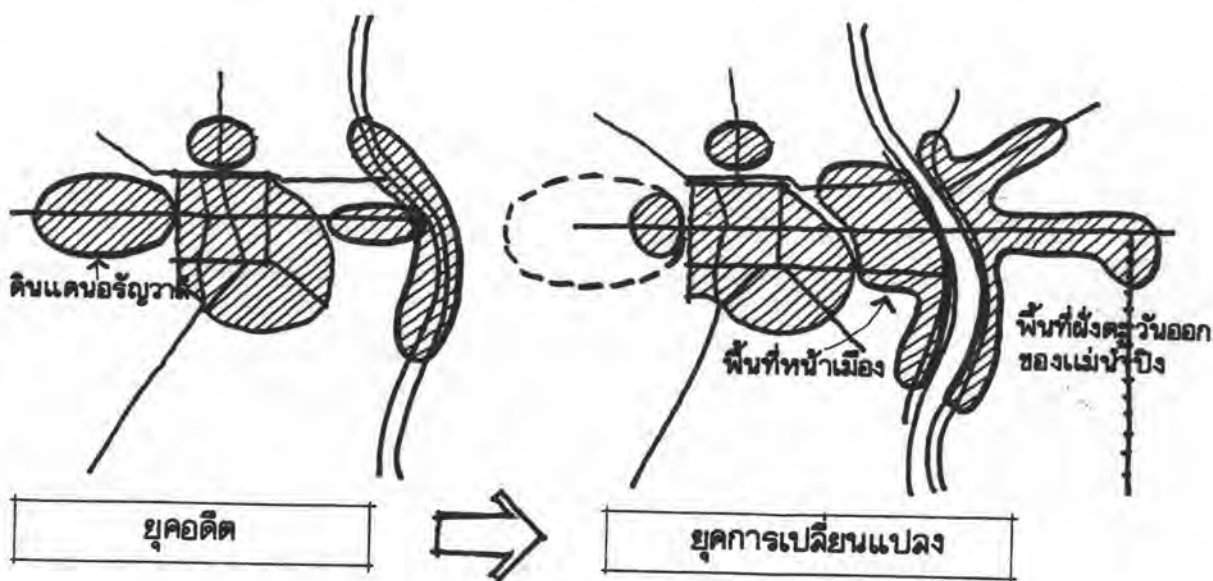
4.1.6 ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้าง ที่ต่อเนื่องจากกิจกรรมการเผยแพร่ คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีอเมริกัน มิชชันนารีใช้พื้นที่เมืองด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง เป็นที่ตั้งถิ่นฐาน โดยวางส่วนให้บริการอันได้แก่ โรงเรียน โรงพยาบาลไว้ตามแนวถนนแก้ววารีรัฐ

วางส่วนชุมชน โบสถ์ สุสานไว้ตามแนวถนน เชียงใหม่ - ลำพูน ซึ่งทอดตัวเป็นแนวยาวขนานกับแม่น้ำปิง

ภาพที่ 5.24 ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้างที่ต่อเนื่องจากกิจกรรมการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีอเมริกัน

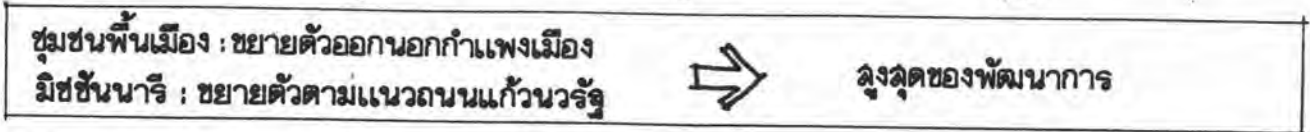
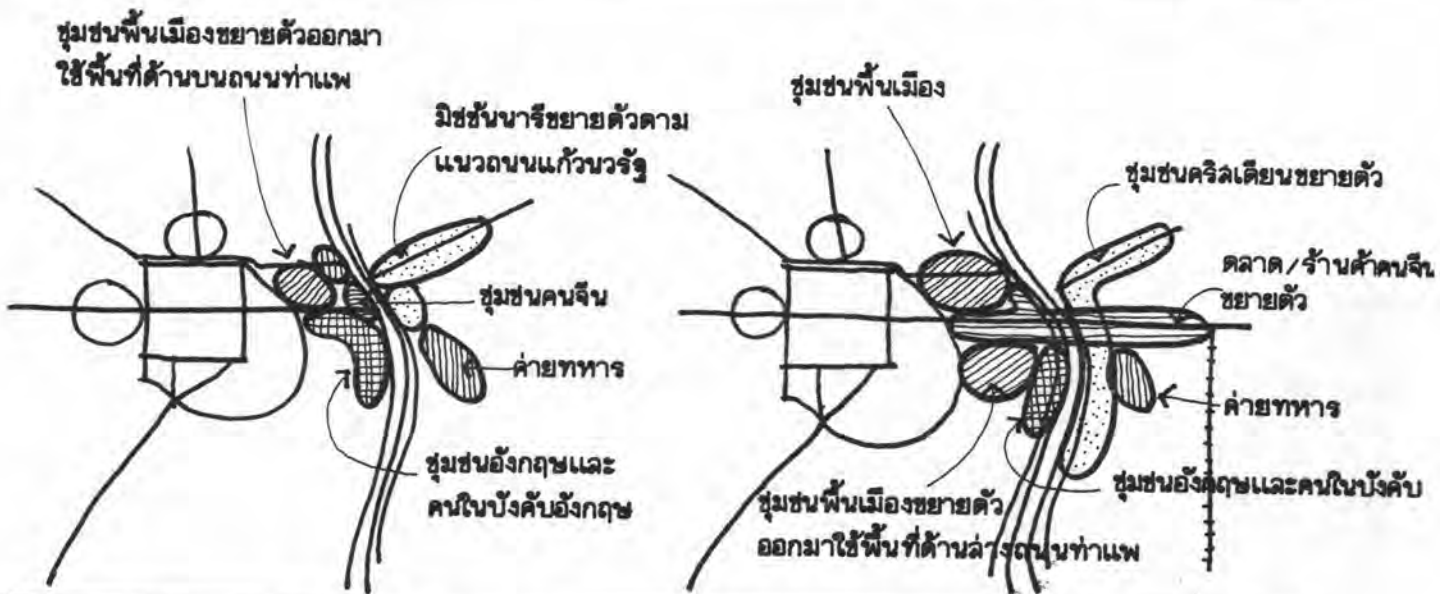
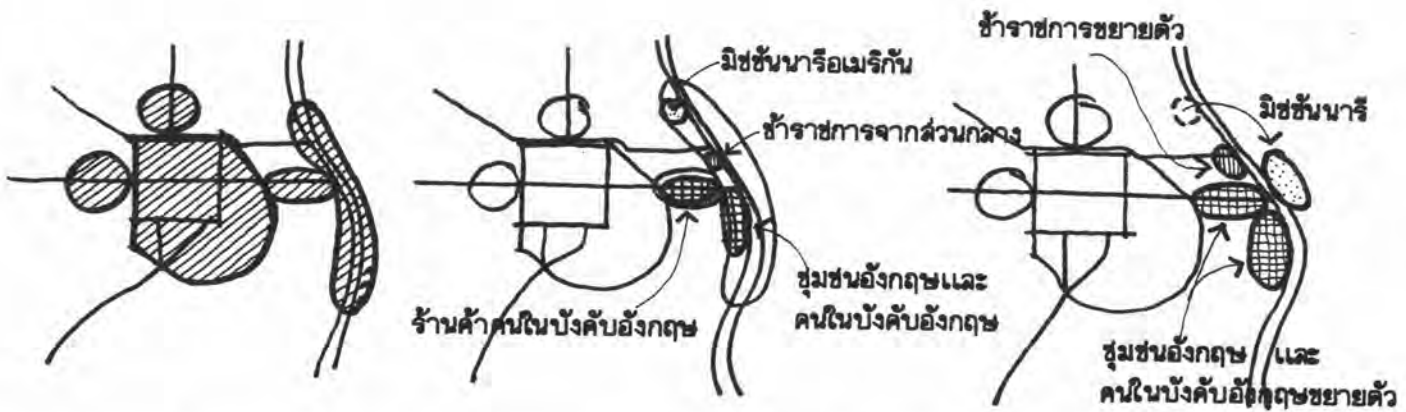
4.2 ขอบเขตของพื้นที่ปลูกสร้างยุคการเปลี่ยนแปลง พื้นที่ปลูกสร้างของเมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลานี้ มีทั้งขยายตัวเพิ่มขึ้นและลดลง โดยจะขยายตัวออกมาใช้พื้นที่บริเวณหน้าเมือง และเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ส่วนพื้นที่ปลูกสร้างด้านทิศตะวันตกของเมืองที่เคยเป็นดินแดนรัฐวาสิจะลดพื้นที่ลง เพราะวัดส่วนใหญ่ถูกปล่อยให้ร้าง ขอบเขตโดยประมาณของพื้นที่ปลูกสร้างยุคการเปลี่ยนแปลง มีดังนี้

ภาพที่ 5.25 ขอบเขตของพื้นที่ปลูกสร้างยุคการเปลี่ยนแปลง

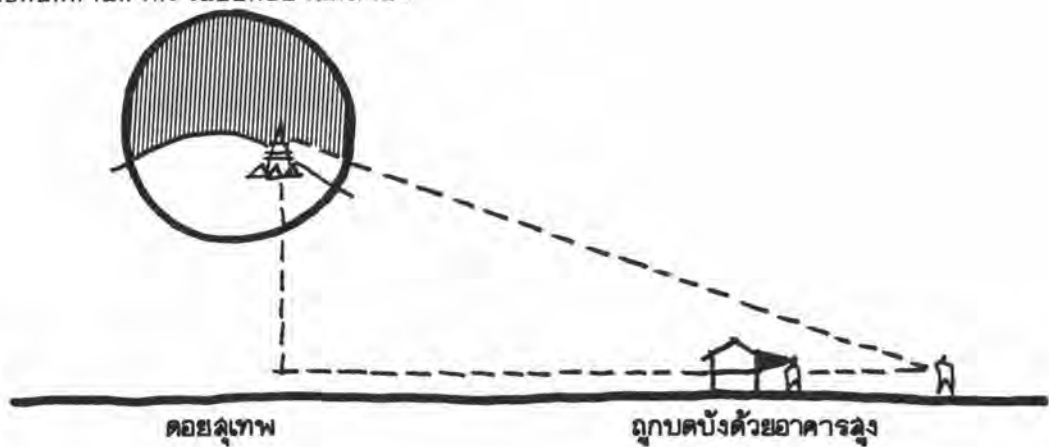

5. พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้าง พื้นที่ปลูกสร้างของเมืองเชียงใหม่ยุคการเปลี่ยนแปลง มีขั้นตอนของพัฒนาการ ดังนี้

ภาพที่ 5.26 พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างยุคการเปลี่ยนแปลง

ในระดับใหญ่คนยังคงอ้างอิงตัวเองได้จากคอยสุเทพ ถึงแม้ว่าจะเริ่มมีอาคารสูงเกิดขึ้นในบางบริเวณของพื้นที่เมืองแล้วก็ตาม แต่อาคารสูงเหล่านี้สูงแค่ 2 ชั้นจึงบดบังการมองเห็นคอยสุเทพในระยะที่คนอยู่ประชิดอาคาร แต่เมื่อถอยร่นออกมาก็จะมองเห็นได้เช่นเดิม ส่วนจุดอ้างอิงในแนวราบ ได้แก่ แม่น้ำปิง ลดความเด่นชัดลงจากยุคอดีตเช่นกัน ก็เพราะมีการปลูกสร้างอาคารเลียนตามริมแม่น้ำเพิ่มมากขึ้น เช่น ร้านค้าของพ่อค้าเรือ บ้านพักอาศัยของคนในบังคับอังกฤษที่ดำเนินกิจการด้านป่าไม้ โบสถ์และชุมชนคริสเตียน เป็นต้น และในยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ แม่น้ำปิงไม่ใช่สัญลักษณ์ทางกายภาพของการสิ้นสุดพื้นที่เมืองอีกต่อไป เพราะมีการขยายตัวข้ามไปใช้พื้นที่ด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง

การ ORIENTATION ของคน : คอยสุเทพที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป

ร้านค้าริมถนนวิชัยนันท

โบสถ์คริสต์จักรที่ 1
ริมถนนเชียงใหม่ - ลำพูน

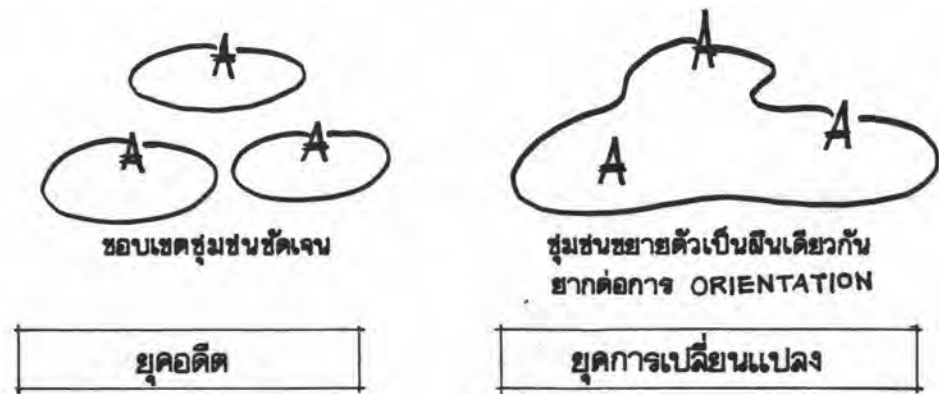
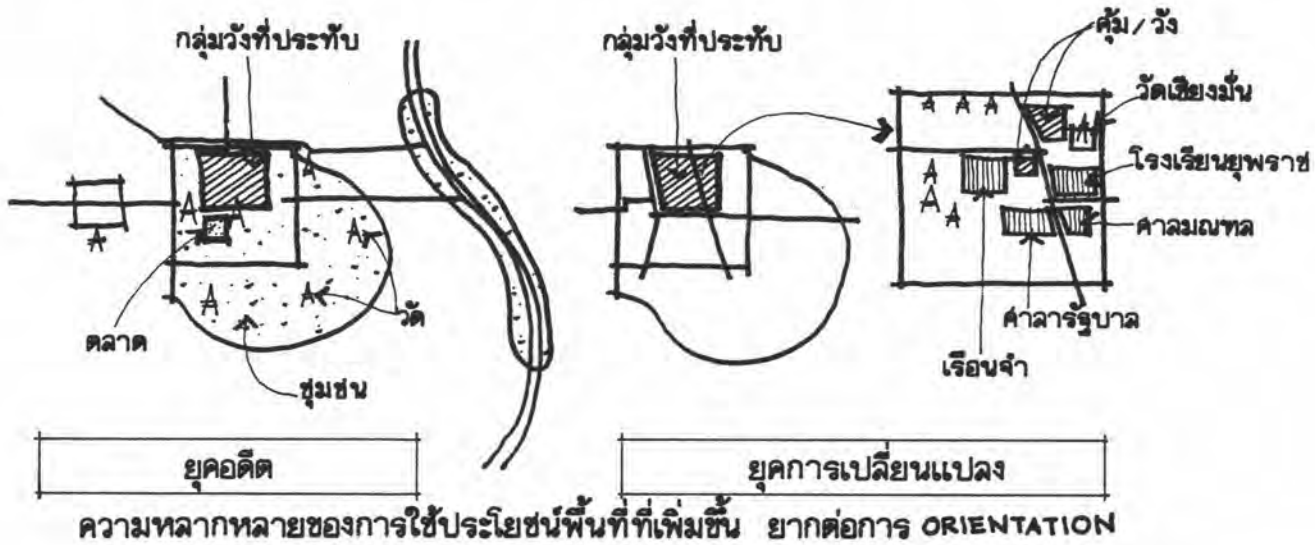
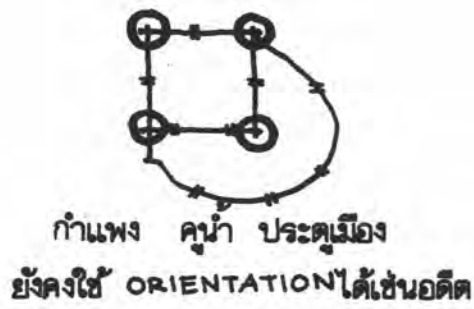
บ้านคนในบังคับอังกฤษ
ถนนเจริญประเทศ

สิ่งปลูกสร้างริมแม่น้ำบดบังการ ORIENTATION ของคน : แม่น้ำปิง

ภาพที่ 5.27 การ ORIENTATION ของคนในระดับใหญ่

ในระดับเมืองคนยังคงอ้างอิงตัวเองได้จากโครงสร้างเมืองส่วนที่เป็นกำแพง คูน้ำ และประตูเมือง แต่ความเด่นชัดขององค์ประกอบหลักของเมืองประเภทวัง วัด เจดีย์หลวงและวัดที่สำคัญอื่น ๆ ลดลง เพราะเริ่มถูกบดบังด้วยอาคารสูง ความหลากหลายของการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่เพิ่มขึ้น เริ่มทำให้คนสับสนในการอ้างอิงตัวเอง ขอบเขตของชุมชนแต่ละแห่งที่เคยเว้นระยะห่างจากกันพอประมาณ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางก็ขยายตัวต่อเนื่อง เป็นผืนเดียวกัน จึงยากแก่การระลึกของคนว่าตนกำลังอยู่ในชุมชนใด

ภาพที่ 5.28 การ ORIENTATION ของคนในระดับเมือง

ในระดับชุมชนคนอ้างอิงตัวเองได้จากความแตกต่างของสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัว ที่มีลักษณะเด่นชัดพอที่จะระลึกถึงได้ เช่น ความแตกต่างของสถาปัตยกรรม ความแตกต่างของสภาพถนนและสภาพแวดล้อมทางกายภาพ จากความเด่นชัดของชาติพันธุ์ เมื่อผ่านเข้าไปในย่านนั้นจากจุดหมายอื่น ๆ ที่สังเกตเห็นได้ในระดับท้องถิ่น

7. ชีวิตสังคม (COMMUNICATION)

การพบปะ การประกอบกิจกรรม ประเพณีต่าง ๆ ของผู้คนในยุคการเปลี่ยนแปลง แตกต่างไปจากอดีต ดังนี้

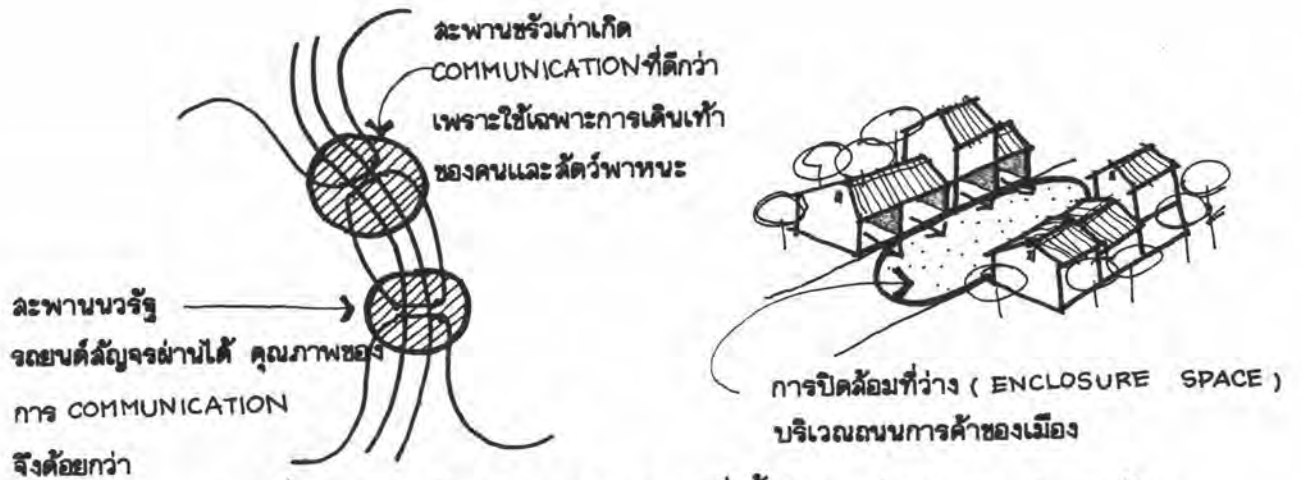
7.1 ชีวิตสังคมที่ "ช่วง" ลดลง แต่เพิ่มขึ้นที่ตลาด ในยุคอดีตเมืองเคยใช้ช่วง หลวง ช่วงวัด และช่วงบ้านเป็นที่พบปะ ประกอบกิจกรรมประเพณีต่าง ๆ แต่เมื่อมาถึงยุคการเปลี่ยนแปลง ช่วงจึงลดความสำคัญลง ช่วงหลวงหมดสภาพการปฏิบัติงานไปตามคุ่มหลวงที่ลดขนาด และโยกย้ายออกไปอยู่ภายนอกกำแพงเมือง เนื่องจากอำนาจการปกครองเปลี่ยนไป ช่วงวัดยังคงใช้ประกอบกิจกรรมประเภทที่เกี่ยวข้องกับด้านศาสนาและประเพณีอยู่ แต่ด้านการศึกษาและการรักษาพยาบาลลดลง ช่วงบ้านลดขนาดพื้นที่ลง เพราะที่ดินเริ่มมีราคา

ชีวิตสังคมเพิ่มขึ้นที่ตลาด เพราะในยุคนี้ตลาดได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตประจำวันแล้ว ผู้คนต้องมาตลาดบ่อยครั้งขึ้น ไม่ว่าจะมาเลือกซื้อสินค้าหรือนำสินค้ามาขายเอง ทุก ๆ เข้าที่ติดตลาดจะเกิดชีวิตสังคมขึ้นที่นี่ พบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนสินค้าแล้วก็แยกย้ายกันกลับบ้าน วันต่อ ๆ ไปก็มาพบปะกันอีก

7.2 ลักษณะทางกายภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพบปะของผู้คนในยุคการเปลี่ยนแปลง ลักษณะทางกายภาพที่เกิดขึ้นใหม่ในยุคนี้ และเอื้ออำนวยต่อการพบปะของผู้คน ได้แก่ บริเวณสะพานขรุขระเก่าและสะพานนวรัฐ ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่สองฝั่งของแม่น้ำปิง เป็นจุดที่บังคับให้ผู้คนจากบริเวณต่าง ๆ ที่ต้องการจะข้ามฝั่งต้องมารวมกันที่นี่ และใช้สะพานซึ่งมีความกว้างจำกัดเป็นทางข้าม จึงมีโอกาสพบปะกันมากกว่าบริเวณอื่น เป็นลักษณะทางกายภาพที่เกิดเช่นเดียวกับประตูเมืองในยุคอดีต

บริเวณถนนที่เคยเกิดชีวิตสังคมขึ้นในยุคอดีตเริ่มลดคุณภาพลง เพราะความเร็ว (SPEED) ของการสัญจรที่เพิ่มขึ้นด้วยพาหนะใหม่ ๆ ได้แก่ รถม้า รถจักรยาน รถยนต์ เพราะขนาดความกว้างของถนนที่เพิ่มขึ้น เพราะวิถีชีวิตที่เร่งรีบขึ้น ต่างจากยุคอดีตที่อาศัยการเดินเท้าของคน และสัตว์พาหนะในการสัญจร โอกาสในการพบปะสนทนาจึงเกิดขึ้นได้ง่าย และ "อบอุ่น" กว่า

การเกิด เรือนแถว ตึกแถว เพื่อค้าขายสินค้าในยุคการเปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดการปิดล้อมที่ว่าง (ENCLOSURE SPACE) บริเวณถนน จึงเอื้ออำนวยต่อการพบปะของผู้คน แต่ส่วนหนึ่งของการพบปะจะถูกเบี่ยงเบนไปด้วยสินค้าและการสัญจรที่พลุกพล่าน จึงเป็นบริเวณที่ไม่ค่อยมีคุณภาพนัก

ภาพที่ 5.29 ลักษณะทางกายภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพบปะของผู้คน

7.3 รูปแบบใหม่ของชีวิตสังคมในยุคการเปลี่ยนแปลง สาเหตุเพราะชีวิตสังคมที่เคยเกิดขึ้นตามที่วางต่าง ๆ ของเมืองลดคุณภาพลง สภาพสังคมซับซ้อนขึ้น จึงเกิดรูปแบบใหม่ของพื้นที่ที่จะรองรับการพบปะของผู้คนในลักษณะที่จัดให้มีขึ้นเฉพาะกลุ่มมิใช่สาธารณะ เช่นยุคอดีต ได้แก่ สโมสร สนามในโรงเรียน

สโมสรก็มีสำหรับคนอีกจำพวกหนึ่งหรืออีกชั้นหนึ่ง เขาไปกัน... มี 3 สโมสร ... สโมสร พาณิชย์ พ่อค้าพาณิชย์ทั้งหลายเป็นสมาชิกกันอยู่ ... สโมสรข้าราชการ ... สโมสรฝรั่ง ใครจะไปก็ต้องถูกฝรั่ง เชิญเสียก่อนจึงจะ เข้าได้ ส่วนใหญ่ก็มีอยู่ไม่กี่คนที่ เขาจะเชิญไป เช่นนั้น คนไทยก็ไม่ค่อยอยาก เข้า เพราะเหตุว่าพูดภาษาอังกฤษกันไม่ค่อยคล่อง อีกประการหนึ่งก็พวกฝรั่ง ตอนนั้นคิดจะดูถูกเรา ทางเราก็ไม่ชอบเหมือนกัน ไม่อยากทำให้ใครมาดูถูก (ไกรศรี นิมมานเหมินทร์ 2524 : 70)

สนามในโรงเรียน เพื่อกิจกรรมการศึกษาของนักเรียน เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมที่เคยใช้ "ช่วงวัด" เป็นที่รองรับ

8. บรรยากาศของเมืองเชียงใหม่ยุคการเปลี่ยนแปลง (URBAN ATMOSPHERE)

ถ้าจะให้บรรยายถึงบรรยากาศของเมืองเชียงใหม่ในยุคการเปลี่ยนแปลง คงจะได้ข้อความ ดังนี้

"ภายในกำแพงเมืองชั้นในที่เคยเป็นที่ตั้งของคุ้มหลวง และคุ้มขนาดใหญ่อีก 2 แห่งก็เปลี่ยนแปลงไปเหลือเพียงทรากปรักหักพังของคุ้ม เดิมและคุ้มขนาดเล็กที่สร้างขึ้นใหม่ของเจ้านาย บุครหลาน พื้นที่บางส่วนเปลี่ยนแปลงเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ ไม่ว่าจะเป็นศาลารัฐบาลมณฑล พายัพที่เดิมเคยเป็นคุ้มหลวงกลางเวียง ศาลมณฑลพายัพที่เดิมเคยเป็นโรงเลี้ยงช้างพระเจ้าอินทรวชิยานนท์ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยที่เดิมเคยเป็นโรงละครพระเจ้าอินทรวชิยานนท์ เมื่อกล่าวถึงโรงเรียนก็อดนึกถึงวัดไม่ได้ แต่ก่อนนี่อะไร ๆ ก็ต้องพึ่งวัด แต่พอมาถึงยุคนี้ถ้าจะเรียนหนังสือก็ต้องไปที่โรงเรียน เขาเปิดสอนกันอย่างเป็นทางการไม่ต้องมาขอเรียนที่วัด เช่นแต่ก่อน เรียนเฉพาะเวลากลางวัน กลางคืนก็กลับไปนอนที่บ้านได้ตามปรกติ พวกผู้หญิงที่เคยถูกห้ามไม่ให้รู้หนังสือก็มีโรงเรียนเปิดสอนกันโดยเฉพาะ มีทั้งโรงเรียนของพวกมิชชันนารี และโรงเรียนที่หลวงเขาจัดให้ ถ้าเจ็บป่วยก็ไปรับการรักษาได้ตามโรงพยาบาลของมิชชันนารีหรือโรงพยาบาลของหลวง เขามีวิธีรักษาพยาบาลแบบใหม่ ไม่นานก็หายขาด วัดจึงลดความสำคัญลงแค่ไว้ใช้พึ่งเทศน์ฟังธรรมและประกอบพิธีทางศาสนาเท่านั้น ผู้คนจึงเริ่มห่างวัดทั้งกิจกรรมและการระลึกถึงแถมยังมีพวกตึกที่สร้างขึ้นใหม่มาคั่งอีกด้วย ขนาดพระเจดีย์หลวงที่เคยมองเห็นได้แต่ไหน ๆ บางทีก็ยิ่งถูกขุดบัง ส่วนวัดอื่นแทบไม่ต้องพูดถึง พวกคนเมืองยังคงตั้งบ้านเรือนอยู่ภายในกำแพงเมืองทั้งสองชั้น สภาพความเป็นอยู่เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ความจริงแล้วก็อยากจะทันสมัยอยู่ตึกแบบฝรั่งกับเข้างานเหมือนกันแต่สู้ราคาไม่ไหว

ที่นอกกำแพงเมือง โดยเฉพาะด้านหน้าเมืองที่ติดกับแม่น้ำปิงเกิดความเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก เริ่มตั้งแต่หน้าประตูท่าแพชั้นนอกออกไปที่เดิมเคยเป็นทุ่งโล่งมีพ่อค้าจากต่างเมืองมาตั้งกระโจมพักแรมรอการติดต่อซื้อขายสินค้าที่ตลาดกลางเวียงก็เริ่มหายไป เพราะเดี๋ยวนี้เขาเปิดค้าขายเสรีกันแล้ว ใครใคร่ค้าก็ค้าได้ไม่จำเป็นต้องเป็นพวกเจ้านาย เช่นแต่ก่อน มีพวกพ่อค้าพม่า พ่อค้าไทยใหญ่ พ่อค้าอินเดีย ซึ่งเป็นคนจีนบังคับอังกฤษมาตั้งร้านจำหน่ายสินค้ากันเป็นการถาวรเรียงรายอยู่เต็ม 2 ฝั่งถนนท่าแพ และถนนช้างม้อย

ที่ถนนท่าแพเริ่มตั้งแต่หน้าวัดแสนผางเรื่อยไปจนถึงหน้าวัดอุปกุศ สินค้าก็ได้แก่พวกเสื้อผ้า น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ และสินค้าอุตสาหกรรมอื่น ๆ ที่ถนนช้างม้อยพวกพ่อค้าอินเดียที่ยังโพกผ้าตามประเพณีดั้งเดิมเปิดร้านขายผ้าแพรพรรณต่าง ๆ ที่นำมาจากโรงงานทอผ้าของอังกฤษที่ประเทศอินเดีย พวกคนเมืองก็เป็นพ่อค้า แม้ค้ากับเข้างานเหมือนกันแต่จะมาขายเฉพาะตอนตลาดเช้า สินค้าก็ได้แก่พวก พืชผัก ผลไม้ และงานหัตถกรรมต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นเอง ต่อมาก็เริ่มมีพ่อค้าจีนเข้ามาค้าขายแข่ง พ่อค้าจีนเหล่านี้ติดต่อค้าขายทางเรือกับพ่อค้าจีนที่กรุงเทพฯ จึงตั้ง

ร้านค้าอยู่ใกล้กับท่าเรือแถว ๆ ตลาดต้นลำไย และเมื่อรถไฟมาถึงในปี.ศ.2464 พ่อค้าจีนได้เปรียบ เพราะสามารถขนส่งสินค้าได้สะดวก รวดเร็ว และประหยัดกว่า ภายหลังจึงเป็นผู้คุมตลาด และซื้อกิจการต่อจากพ่อค้าพม่า พ่อค้าไทยใหญ่ แต่สำหรับพ่อค้าอินเดียยังคงอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะอังกฤษให้การสนับสนุน

บริเวณหน้าเมืองด้านบนของถนนท่าแพ ก่อนที่จะมีพ่อค้าจีน เข้ามาตั้งร้านจำหน่ายสินค้านั้น เคยมีมิชชันนารีอเมริกันมาตั้งบ้านเรือนอยู่เหนือคุ้มท่าขึ้นไป คือบริเวณหมู่บ้านวังสิงห์คำ มีพวกข้าราชการจากส่วนกลางมาตั้งที่ทำการและบ้านพักอยู่ด้านใต้คุ้มท่า ตอนแรกก็รวมตัวกันอยู่ที่นี่เพียงแห่งเดียว แต่ต่อมาขยายส่วนราชการเพิ่มขึ้นอีกหลายแห่งในบริเวณใกล้เคียงกัน เช่น ศาลและเรือนจำ โรงไปรษณีย์โทรเลข สุขศาลา เป็นต้น ภายหลังจึงย้ายสถานที่ราชการที่สำคัญ ๆ เข้าไปอยู่ในกำแพงเมืองชั้นในตรงบริเวณที่เคยเป็นคุ้มวังของเจ้าหลวงในอดีต แต่เจ้าหลวงท่านกลับต้องย้ายออกมาอยู่นอกเมืองที่ริมบึงแทน ก่อนที่จะไปสร้าง "คุ้มรินแก้ว" ตรงบริเวณปากทางที่จะไปเวียงเจ็ดริน

บริเวณหน้าเมืองด้านล่างของถนนท่าแพ มีศาลต่างประเทศตั้งอยู่ที่ปลายถนนก่อนที่จะบรรจบกับแม่น้ำปิง จากศาลต่างประเทศมีถนนเลียบริมตามแนวลำน้ำลงมาทางด้านทิศใต้มีชื่อเรียกว่า ถนนเจริญประเทศ เพื่อนำการเข้าถึงสถานกงสุลอังกฤษ สองข้างทางของถนนเจริญประเทศนั้น เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ พวกที่ทำกิจการด้านป่าไม้ เพราะจะได้คอยดูแลก่อนซุงที่ลอยน้ำอยู่ได้โดยสะดวก หน้าตาอาคารบ้านเรือนแถวนี้ดูแปลกตากว่าบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง ส่วนใหญ่เป็นอาคาร 2 ชั้น ขนาดใหญ่สร้างด้วยตึกและไม้ STYLE แบบตึกฝรั่งผสมเรือนเครื่องไม้แบบล้านนา นอกจากจะใช้เป็นอาคารพักอาศัยแล้วบางที่ก็ใช้พื้นที่ด้านล่างของอาคารเป็นสำนักงานด้วย เช่น บริษัทหลุยส์ ที. โอ. โจนวนส์ เป็นต้น

พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง แต่เดิมเคยเป็นชุมชนริมน้ำ เช่น ชุมชนวัดเกตุ ชุมชนวัดฟ้าข้าม ชุมชนวัดท่าสะอาด และพื้นที่เกษตรกรรมก็เปลี่ยนแปลงไป เริ่มตั้งแต่ที่พวกมิชชันนารีอเมริกันขยายพื้นที่จากบ้านวังสิงห์คำข้ามมาสร้างโบสถ์ โรงเรียน โรงพยาบาลและบ้านเรือนบ้านของ "พ่อครูเฒ่า" หรือ ดร.ดาเนียล แมคกิลวารี มิชชันนารีคนแรกที่เดินทางมาถึงเมืองเชียงใหม่ก็อยู่ฝั่งนี้ตรงบริเวณใต้วัดเกตุลงมาไม่มากนัก ต่อมาก็มีพวกคนเมืองที่เข้ารับนับถือศาสนาคริสต์มาตั้งบ้านเรือนเกาะตัวตามแนวถนนแก้ววารีรัฐ และถนนไปลำพูนสายเก่า ผ่านหน้ากรมบัญชาการทหารบกมณฑลพายัพ เรื่อยไปจนถึงป่าช้าบ้านเด่น ส่วนที่หัวคู้้งน้ำด้านตรงข้ามกับคุ้มท่า ซึ่งภายหลังเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยเป็นจวนสมุหเทศาภิบาล วังอุปราช และจวนเทศาภิบาลนั้นมี

โรงเลื่อยจักรของหมอชิต ที่เดิมเคยเป็นมิชชันนารีมาก่อนแต่ภายหลังหันมาทำกิจการด้านป่าไม้ หมอชิตผู้นี้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถหลายทาง เป็นทั้งนายแพทย์ และสถาปนิกผู้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำปิง สร้างโบสถ์คริสต์จักรที่ 1 สร้างคุ้มหลวงเจ้าแก้ววารีรัฐที่ริมปิง และสร้างตึกฝรั่งอีกหลายหลังในเมืองเชียงใหม่

นอกจากพื้นที่เมืองส่วนต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงแล้ว ถัดออกไปเป็นนาข้าวสุดลูกหูลูกตา เพราะเดี๋ยวนี้ใคร ๆ ก็หันมาปลูกข้าวขายเพราะได้ราคาดี พอถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็เอาใส่เกวียนเข้ามาขายกับพ่อค้าชาวจีน หรือบางทีก็มีรถบรรทุกออกไปรับซื้อถึงที่ ข้าวที่รับซื้อมานั้นบางส่วนก็สีที่โรงสีแถวในเมืองก่อน แต่ส่วนใหญ่จะส่งขายรถไฟทั้งที่เป็นข้าวเปลือก เพราะมีโรงสีอยู่เพียงไม่กี่โรงและเป็นโรงสีขนาดเล็ก ส่วนที่นาที่ทำกินอยู่นั้นส่วนใหญ่เช่าจากพวกเจ้านายหรือไม่ก็พวกนายทุนจีนซึ่งกว้านซื้อที่ดินไว้จำนวนมาก น้อยรายนักที่จะมีที่ดินเป็นของตัวเองแต่ถึงมีอีกไม่นานก็ถูกยึดเพราะเอาไปจำนองจำนายนายมที่นาล่มหรือจำเป็นต้องใช้จ่ายเงิน

ส่วนการสัญจรของเมืองซึ่งแต่เดิมเคยใช้การเดินเท้าของคน สัตว์พาหนะและเกวียนนั้น ก็เริ่มมียานพาหนะใหม่ ๆ เข้ามาได้แก่ รถม้า รถลาก รถจักรยายน และรถยนต์ ตอนแรก ๆ ใช้กันเฉพาะในหมู่เจ้านาย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พ่อค้าเงินที่มีฐานะร่ำรวย ต่อมาจึงค่อย ๆ แพร่หลายถึงสามัญชน ถนนหนทางจึงพลอยได้รับการพัฒนาตามไปด้วย เพราะรถยนต์นั้นวิ่งบนทางแบบเดิมไม่ได้ต้องตัดถนนใหม่ให้เรียบตรง เพราะวิ่งด้วยความเร็วสูง ต้องลงกรวดลงหินให้พื้นเรียบแข็ง เพราะตัวรถมีน้ำหนักมากไม่เช่นนั้นเวลาหน้าฝนจะติดหล่ม พวกข้าราชการจะเป็นผู้เกณฑ์แรงงานให้ช่วยกันปรับปรุงถนนในเมืองหลายสาย มีการปลูกต้นไม้ 2 ข้างทาง เช่น ต้นมะขอกกานี้แบบถนนที่กรุงเทพฯ นอกจากนี้ทางเกวียนที่ไปเมืองลำพูนก็ได้รับการปรับปรุงจากข้าหลวงใหญ่ให้อยู่ในสภาพดีมีการปลูกต้นยาง 2 ข้างทางไปจนสุดเขตเมืองเชียงใหม่ และเคยมีรถเมล์ของหลวงอนุสารสุนทรชื่อว่า "พญาผาน" วิ่งรับส่งผู้โดยสารอยู่ระยะหนึ่งพอรถไฟมาถึงจึงเลิกกิจการไป

เมื่อรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่การเดินทางด้วยเรือ ด้วยเกวียนไปที่ไกล ๆ จึงสิ้นสุดลง หันมาใช้รถไฟและรถยนต์แทน ถนนหนทางทั้งในเมืองและนอกเมืองได้รับการพัฒนากันขนานใหญ่เพื่อให้เมืองเป็นชุมทางการค้าที่สำคัญระดับภาค ถึงกับต้องรื้อสะพานวารีรัฐที่สร้างด้วยไม้ออกแล้วสร้างใหม่เป็นสะพานเหล็กที่มีความกว้าง และสามารถรับน้ำหนักบรรทุกได้ดีกว่าเดิม เพื่อให้รถยนต์วิ่งไปมาได้สะดวก พวกพาหนะเก่า ๆ ที่ล่าช้าเช่น สัตว์พาหนะ เกวียนจึงถูกห้ามไม่ให้เข้ามาใช้ถนนในเมืองบางสายเพราะเกะกะล่าช้า ก็ดียวางการจราจร"

9. สภาพการจักรกรรมสิทธิ์และระเบียบที่ดิน (ORDER OF LAND)

จากอดีตที่ดินเคยเป็นกรรมสิทธิ์ของ "พระเจ้าแผ่นดิน" เพราะระบบการผลิตแบบพอเพียงทำให้มีที่ดินเหลือ เพียงแต่กษัตริย์อ้างสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดินก็เพื่อจะเกณฑ์แรงงานและเก็บส่วยจากราษฎรได้ มีการแบ่งที่ดินบางส่วนให้เป็นมรดกแก่เจ้านายบุตรหลาน แบ่งให้เป็นบำเหน็จรางวัลในความดีความชอบแก่ข้าราชการเพื่อจะได้เรียกเก็บผลประโยชน์จากราษฎรได้เช่นกัน แบ่งถวายให้วัดเพื่อจะได้รับผลบุญตอบแทน

ตั้งแต่พ.ศ. 2427 เป็นต้นมาที่เจ้านายถูกรีดถอนผลประโยชน์จากรัฐบาลกลาง ที่เคยเก็บส่วยได้ก็ต้องแบ่งให้กรุงเทพฯ เคยผูกขาดสินค้า และควบคุมตลาดก็ต้องเปิดค้าขายเสรีในปี พ.ศ. 2398 ตามสนธิสัญญาเบาริงที่รัฐบาลกลางทำไว้กับอังกฤษ เคยได้ค่าดอกไม้ ค่าสัมปทานเปิดป่ารัฐบาลก็รวบอำนาจไปจัดตั้งกรมป่าไม้เสียเองในปี พ.ศ. 2439 เคยได้ควบคุมแรงงานในการผลิตคือพวกไพร่ก็มีการยกเลิกไพร่ในปี พ.ศ. 2443 จะเหลือก็เพียงที่ดินจำนวนมากที่อยู่ในความครอบครองเท่านั้น

พ.ศ. 2444 มีการออกกฎหมายการถือครองที่ดิน มีหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ทำให้ที่ดินมีราคาซื้อขายได้เหมือนสินค้าทั่วไป และเมื่อรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 การคมนาคมขนส่งสะดวกขึ้น ข้าวจึงกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของภูมิภาค ซึ่งเป็นผลให้เกิดการแย่งแย่งที่ดินอันอุดมสมบูรณ์บริเวณที่ราบที่มีอยู่จำกัดทำให้ที่ดินเริ่มมีราคา เจ้านายผู้เป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่จะหาประโยชน์ด้วยการให้เช่าที่นาทำกิน บุคเบิกพื้นที่รอบนอกออกไปด้วยการพัฒนาระบบชลประทาน ไร่ช่อ่านางที่มีอยู่ยึดเอาจากผู้ที่ยึดกว่า จึงมีที่ดินในความครอบครองเพิ่มขึ้นอีกจำนวนมาก พวกนายทุนจีนก็เช่นกันที่สะสมที่ดินด้วยวิธีการพัฒนาระบบชลประทานเข้าไปในพื้นที่ ออกเงินกู้รับจำนองและยึดที่ดินมาจากชาวนา และภายหลังเป็นผู้ครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินรายใหญ่เพราะเจ้านายเอามาเป็นหลักฐานจำนองแล้วหลุด หรือขายหุ้นให้พ่อค้าจีน

ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผังเมือง การจัดระเบียบที่ดินที่เดิมเคยใช้ลักษณะทางกายภาพที่เด่นชัดเป็นตัวกำหนดขอบเขตคร่าว ๆ ได้แก่ โครงสร้างตามแนวธรรมชาติ โครงสร้างของกำแพงเมือง และโครงข่ายการสัญจรนั้นก็เปลี่ยนแปลงไป รับวิชาการแผนใหม่จากประเทศตะวันตกมาใช้ในการจัดระเบียบที่ดินคือ "การสำรวจรังวัด" เป็นวิธีการที่ซับซ้อนขึ้น เป็นนามธรรมมากขึ้น แบ่งและแสดงขอบเขตที่ดินไว้บนกระดาษที่เรียกกันว่า "โฉนด" แบ่งรูปแปลงที่ดินด้วยระบบเรขาคณิต เพื่อให้วัดระยะและคิดพื้นที่ได้ง่าย คอกหลักหมุดไว้บนพื้นที่เพื่อแสดงขอบเขตแต่คนทั่วไปมองด้วยตาเปล่าไม่เห็นว่ามีขอบเขตของที่ดินอยู่ที่ใด จึงจำเป็นต้องสร้าง "รั้ว" ขึ้นเป็น

ตัวแทนทางกายภาพ เพื่อแสดงขอบเขตในที่ดินของตน ห้ามผู้อื่นบุกรุกหรือ เข้ามาใช้ประโยชน์ การบริจาคที่ดิน เพื่อสาธารณูปโภคจึง เริ่มยากขึ้น เพราะ เป็นสิ่งที่มีราคาแล้ว

ผลต่อ เนื่องของการจัดระเบียบที่ดินแบบนี้ทำให้รูปแปลงที่ดินมีขนาดเล็กลง แบ่ง แยกกันละเอียดขึ้น มีกรรมสิทธิ์หลายเจ้าของ รูปทรงตายตัวขึ้น (FIXED) ที่ใครที่มันแบ่งแยกกัน อย่างเด็ดขาด เริ่มมีปัญหาเรื่องการเข้าถึง เพราะ เมื่อแบ่งแยกที่ดินแล้วต้องจัดการเข้าถึงให้ครบ ทุกแปลง ซึ่งแต่เดิมทางในชุมชนมีลักษณะคดเคี้ยว ลัดเลาะไปตามสภาพธรรมชาติ และกลุ่มของ บ้าน ที่เคยลัดเลาะกันได้ตามใจชอบก็ทำไม่ได้อีกต่อไป รูปแปลงที่ดินก็ต้องมีรูปทรง เรขาคณิต เพื่อ ให้วัดระยะง่าย คิดพื้นที่ง่าย การวางตัวบ้าน การจัดผังบริเวณบ้านจึงพลอยต้องเป็นทางการขึ้น ตามไปด้วย บรรยากาศและรูปแบบเก่า ๆ เริ่มถูกทำลายลง

ภาพที่ 5.30 ฉายภาพการจัดการกรรมสิทธิ์และระเบียบที่ดิน (ORDER OF LAND)
ที่มา : แผนที่ภาษี เทศบาลนครเชียงใหม่

วิธีการใหม่ "สวมทับ" ลงไปบนความเป็นอยู่ดั้งเดิม ผลที่ปรากฏจึงออกมาไม่ "ลงตัว" เท่าที่ควร ต่างยุคสมัยต่างเหตุผลของการจัดการ เป็นข้อควรระวังในการเข้าไปจัดการ กับบ้าน เมืองที่เคยมีระเบียบแบบแผนและคุณค่าที่ดีมาแต่อดีต

สรุปท้ายบท

การศึกษาผังเมืองเชียงใหม่ยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2397-2476 นี้ พบว่า เป็นช่วงเวลาเมืองเชียงใหม่ เริ่มต้นเปลี่ยนแปลงตัวเองไปตามโลกแวดล้อมที่รับอิทธิพลจากอังกฤษ อเมริกาและจากกรุงเทพฯ ลักษณะเด่น ๆ ของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เกิดขึ้น คือ การขยายตัวของพื้นที่ปลูกสร้าง เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรที่นอกเหนือจากคนพื้นเมือง การขยายตัวข้ามมาใช้พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงโดยกลุ่มมิชชันนารีอเมริกันในระยะแรก และกลุ่มของพ่อค้าคนจีนในระยะหลัง เนื่องจากการมาถึงของรถไฟ ส่วนพัฒนาการที่เกิดขึ้นกับโครงข่ายการสัญจรของเมือง คือ การเปลี่ยนแปลงจาก "ทาง" เป็น "ถนน" และการเปลี่ยนแปลงการเดินทางในระดับภาคจากทางเรือเป็นทางรถไฟ

ภาพรวมทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่โดยทั่วไปนั้นได้หลุดพ้นจากคติความเชื่อเรื่อง โชคลางและศาสนาแล้ว ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เป็นการรับอิทธิพล หรือ "เลียนแบบ" มาจากประเทศตะวันตกซึ่งกำลังแผ่ขยายอิทธิพลอยู่ในขณะนั้น พัฒนาการทางกายภาพที่เกิดขึ้นได้มีการผสมกลมกลืนกันระหว่าง "เก่ากับใหม่" เป็นอย่างดี ตอบรับและไม่ขัดแย้งต่อสภาพแวดล้อม ยังคงรักษาความต่อเนื่องจากอดีตไว้ได้ ซึ่งมีเหตุผลมาจากลักษณะเฉพาะ เดิมยังคงเด่นชัดอยู่ พัฒนาการที่เกิดขึ้นมีปริมาณไม่มากและเกิดขึ้นช้า ๆ

รูปแบบใหม่ทางกายภาพที่เกิดขึ้นนี้ นับเป็นตัวอย่างที่ดีของพัฒนาการที่ก้าวไปข้างหน้า โดยมิได้ทำลายเอกลักษณ์ดั้งเดิมของเมืองลง ซึ่งสถานการณ์เช่นนี้ก็มักจะเกิดขึ้นได้กับเมืองในยุคปัจจุบันด้วยเช่นกัน เพียงแต่ถ้าเราจะมี "สติและสำนึก" ในการจัดการและพัฒนาบ้านเมืองเพิ่มขึ้น โดยมิได้มุ่งเน้นแต่ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว